

BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

**T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ**

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YAKINÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÖNCÜ KADINLAR VE KADIN YAZARLAR

SILA NUR AYKAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

PROF. DR. MEHMET ALİ KARAMAN

BURDUR – 2025

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
YAKINÇAĞ TARİHİ ANA BİLİM DALI

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÖNCÜ KADINLAR VE KADIN YAZARLAR

SILA NUR AYKAL
YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN:
PROF. DR. MEHMET ALİ KARAMAN

Üye: Doç. Dr. Güngör GÖÇER

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Fatih ÖZASLAN

BURDUR – 2025

T.C.
BURDUR MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ETİK BEYAN

Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'ne göre hazırlamış olduğum “II. Meşrutiyet Döneminde Öncü Kadınlar ve Kadın Yazarlar” adlı tezin hazırlanması sürecinde akademik ve etik kuralları ihlal etmediğimi, tezimin özgün olduğunu, başvurduğum kaynakları metin içinde, dipnotlarda ve kaynakçada eksiksiz ve bilimsel kurallara uygun olarak gösterdiğimi taahhüt ederim.

Sıla Nur AYKAL

TEŞEKKÜR

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti’nde basının doğuşu ve gelişimi ile kadınların toplumsal hayata katılım süreçleri ve II. Meşrutiyet döneminde kadın yazarların edebi ve toplumsal rolleri ele alınmıştır. Çalışmanın amacı, kadınların Osmanlı basınında görünürlüğünü ve toplumsal dönüşümdeki etkin katkılarını tarihsel bir perspektifle ortaya koymaktır. Bu bağlamda, hem sivil hem de askeri basında kadınların yazılı ve düşünsel varlıkları incelenmiş, dönemin sosyal, siyasi ve kültürel koşullarıyla ilişkileri değerlendirilmiştir.

Çalışma süresince bilgi ve deneyimlerini cömertçe paylaşan, yönlendirmeleri ve engin akademik birikimiyle araştırmamın her aşamasında rehberlik sağlayan danışmanım Prof. Dr. Mehmet Ali Karaman’a en derin şükranlarımı sunarım. Hocamın yol gösterici yaklaşımı, yapıcı eleştirileri ve cesaretlendirici yönlendirmeleri, karşılaştığım akademik güçlüklerin üstesinden gelmemi sağlamış ve çalışmanın kapsamını ile bilimsel niteliğini önemli ölçüde artırmıştır. Ayrıca hocam, bu araştırmayı başarıyla tamamlayabileceğime olan güvenini her zaman korumuş, moral ve akademik destekleriyle her aşamada yanımda olmuştur. Bu tez, hocamın eşsiz katkıları olmaksızın tamamlanamazdı; kendisine duyduğum minnettarlığı kelimelerle ifade etmek güçtür. Bunun yanı sıra, Osmanlı dönemi basını ve kadın yazarlar üzerine gerçekleştirdikleri değerli çalışmalarla literatüre katkı sağlayan tüm akademisyenlerin eserlerinden yararlanmak, araştırmamın derinleşmesine ve kapsamının genişlemesine büyük katkı sağlamıştır.

Tez savunma sürecinde yapıcı katkıları ve yol gösterici eleştirileriyle çalışmamın daha nitelikli hale gelmesine vesile olan değerli hocalarım Doç. Dr. Güngör Göçer’e ve Dr. Öğr. Üyesi Fatih Özaslan’a en içten teşekkür ve şükranlarımı sunarım.

Lisansüstü eğitimim süresince, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi’nde görev yapan ve bilgi ile deneyimlerini paylaşarak her aşamada yol gösteren tüm değerli hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Araştırma süresince maddi ve manevi olarak yanımda olan, her daim destek veren sevgili aileme, annem Semra Aykal’a ve babam Murat Aykal’a teşekkürlerimi sunarım. Onların sevgisi, sabrı ve güveni, çalışmamı tamamlama sürecinde en büyük güç kaynağım olmuştur.

Bu çalışma, tarihî belgeler, gazeteler, dergiler ve akademik literatür ışığında hazırlanmış olup, Osmanlı kadınlarının toplumsal hayata katkıları ve basındaki görünürlüklerinin daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunmayı hedeflemektedir. Araştırmanın, Osmanlı kadın hareketi ve modern Türkiye’ye uzanan kadın hakları tarihine ilgi duyan okuyucular için yararlı olmasını temenni ederim.

(AYKAL, Sıla Nur, “II. Meşrutiyet Döneminde Öncü Kadınlar ve Kadın Yazarlar”, Yüksek Lisans Tezi, Burdur, 2025.)

ÖZET

Bu çalışma, Osmanlı Devleti’nde matbaanın gelişimi, basın hayatı ve özellikle kadın yazarların toplumsal ve kültürel alandaki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Basın kavramı, başlangıçta gazete ve dergi gibi belirli aralıklarda yayımlanan eserler için kullanılmış, Arapça “matbuat” terimi ile eş anlam taşımaktadır. Matbaanın Osmanlı coğrafyasına gelişi, XV. yüzyılın sonlarında İspanya’dan göç eden Yahudiler aracılığıyla gerçekleşmiş ve İstanbul’da David ve Samuel ben Nahmias kardeşler tarafından İbrani harfleriyle ilk basımlar yapılmıştır. XVIII. yüzyılda İbrahim Mütefferika’nın öncülüğünde kurulan Türk matbaası ise Osmanlı entelektüel dünyasında bilgiye erişimi artırarak modernleşme hareketlerinin temelini oluşturmuştur.

XIX. yüzyılda, özellikle Tanzimat ve II. Meşrutiyet dönemlerinde Osmanlı basını hızlı bir gelişim göstermiş, gazeteler ve dergiler toplumsal ve kültürel meseleleri ele alarak kamuoyunu etkilemiştir. Bu süreçte kadın yazarlar, gazeteler ve hanımlara mahsus dergiler aracılığıyla toplumsal tartışmalara katılmış, eğitim, aile, hak ve gündelik yaşam gibi konuları kamuoyuna taşımıştır. Askeri matbuatın da katkısıyla kadınların yazınsal görünürlüğü artmış ve erkek egemen alanlarda varlık göstermeleri mümkün olmuştur.

Çalışma, Osmanlı basınında kadınların var olma çabalarını, toplumsal ve siyasi koşullar bağlamında ele almakta; kadınların hürriyet ve vatan mücadelesindeki duruşlarını incelemektedir. Araştırmada ayrıca, dönemin önde gelen kadın yazarları ve eserleri örneklenmiş, yüksek lisans ve doktora tezleri üzerinden Osmanlı kadın basınında eğitim, modernleşme ve toplumsal rollerin nasıl tartışıldığı ortaya konulmuştur. Böylece çalışma, Osmanlı basını ve kadın yazarlığın tarihsel gelişimi ile toplumsal dönüşüm ilişkisini sistematik biçimde ortaya koymayı hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Basını, Kadın Yazarlar, Askeri Basın, II. Meşrutiyet Dönemi, Toplumsal Dönüşüm

(AYKAL, Sila Nur. “*Pioneering Women and Women Writers in the Second Constitutional Era*”, Master’s Thesis, Burdur, 2025.)

ABSTRACT

This study examines the development of printing, the press, and particularly the impact of women writers on social and cultural life in the Ottoman Empire. Initially, the concept of the press referred to periodical publications such as newspapers and magazines and corresponds to the Arabic term “matbuat.” Printing was introduced to the Ottoman lands in the late 15th century by Jews migrating from Spain, with David and Samuel ben Nahmias establishing the first Hebrew printing press in Istanbul. In the 18th century, the establishment of the first Turkish press by İbrahim Mütefferika significantly increased access to knowledge, laying the groundwork for modernization movements.

During the 19th century, especially in the Tanzimat and Second Constitutional Periods, the Ottoman press developed rapidly. Newspapers and magazines addressed not only political but also social and cultural issues, shaping public opinion. Women writers gained visibility through newspapers and women-specific magazines, contributing to public debates on education, family life, rights, and everyday experiences. The inclusion of women in military publications further challenged male-dominated spaces, enabling them to participate in intellectual and societal discussions.

The study focuses on the efforts of women to establish a presence in the Ottoman press and their stance in the context of social and political conditions, including their roles in the struggle for freedom and national causes. By examining prominent female writers and their works through master’s and doctoral theses, the research highlights how education, modernization, and social roles were discussed in women’s publications. Consequently, this study aims to systematically demonstrate the historical development of the Ottoman press, the visibility of women writers, and their contribution to social transformation.

Keywords: Ottoman Press, Women Writers, Military Press, Second Constitutional Period, Social Transformation.

İÇİNDEKİLER

ETİK BEYAN	i
TEŞEKKÜR	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
İÇİNDEKİLER	v
KISALTMALAR	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE BASININ DOĞUŞU

1.1. Tanzimat'tan Meşrutiyete Siyasi Durum	7
1.2. Tanzimat'tan Meşrutiyete Osmanlı Basını	10
1.3. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basını	14

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KADIN MOTİFİ VE KADINLARIN SOSYAL

HAYATA VE BASINA ENTEGRASYON SÜREÇLERİ

2.1. Osmanlı Devleti'nde Kadın ve Kadının Statü Olarak Yükselişi	19
2.2. Osmanlı Devleti'nde İktidarın Kadınlara Yönelik Çalışmaları ve Uygulamaları	29
2.3. Osmanlı Devleti'nde Kadınların Sosyal ve Çalışma Hayatındaki Sorunları	31
2.4. Meşrutiyet Basınında Kadın Yazarlara Genel Bir Bakış	34
2.5. Meşrutiyet Dönemi Türk Kadınlarının Öne Çıkan Genel Özellikleri	35
2.5.1. Safiye Ali	35
2.5.2. Belkıs Şevket Hanım	36
2.5.3. Bedra Osman	37
2.5.4. Makbule Hanım	38
2.5.5. Seyyar Fotoğrafçı Muzaffer Hanım	39
2.5.6. Fatma Seher (Kara Fatma)	40
2.5.7. Binbaşı Ayşe (Altuntaç)	42
2.5.8. Behire Hakkı	43
2.5.9. Ulviye Mevlan	45
2.5.10. Yaşar Nezihe	46
2.5.11. Müfide Ferit	47

2.5.12. Şair Nigar.....	49
2.5.13. Şukûfe Nihal (Başar)	51
2.5.14. Sabiha Sertel	53
2.5.15. Nezihe Muhiddin	54
2.5.16. Halide Edib (Adıvar)	56
2.5.17. Aziz Haydar	57
2.5.18. Nakıye Elgün	60
2.5.19. Sabiha Ziya (Bengütaş).....	62
2.5.20. Bedia Muvahhit.....	64
2.5.21. Afife Jale.....	66
2.5.22. Neyyire Neyir	69
2.5.23. Eliza Binemeciyan	70
2.5.24. Müzeyyen Mina Hanım	72
2.5.25. Safiye Hüseyin (Elbi).....	73
2.5.26. Hamiyet Hulusi Hanım	74
2.5.27. Ebuziya Hadiye Selimoğlu	76
2.6. Dönemin Kadın Yazarları ile Alakalı Genel Algı	77

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ BASIN VE ASKERİ BASINDA KADIN YAZARLARIN YERİ

3.1. Askeri Basının Doğuşu ve Gelişim	81
3.2. Askeri Yayınlarda Toplumsal Konulara Yer Verilmesi.....	82
3.3. Kadın Yazarların Askeri Basındaki Görünürlüğü	84
3.4. Kadın Yazarların Askeri Basında Temsil Ettikleri Fikirler ve Etkileri.....	85
3.5. Askerî Basında Kadınlar ve Kadın Yazarlar	86
3.5.1. Salime Servet Seyfi Kısa Biyografisi ve Askeri Basında Yazıları	89
3.5.2. Fatma Aliye ve Askeri Basında Yazıları	99
3.5.3. Fatma İclal ve Askeri Basında Yazıları	102
SONUÇ	104
KAYNAKÇA.....	109
EKLER.....	120

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev:	: Çeviren
DİA	: Diyanet İslâm Ansiklopedisi
İSAM	: İslâmi Araştırmalar Merkezi
MEB	: Milli Eğitim Basımevi MÜT: Mütercim
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDV	: Türk Diyanet Vakfı
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vd.	: Ve diğerleri
Ed.	: Editör

GİRİŞ

Türk Dil Kurumu (TDK) sözlüğüne göre iletişim, *duygu ve düşüncelerin, akla uygun şekilde başkalarına aktarılması*, bildirim ve haberleşme olarak tanımlanmaktadır.¹ Değişen dünya düzeni içerisinde insanlık geliştikçe iletişim yöntem ve teknikleri de aynı oranda değişime uğramıştır. Yazının icadı sonrasında da matbaanın bulunması ve insanlık tarafından etkin bir şekilde kullanılmasıyla iletişim araçlarında da gelişme gözlenmiştir. İletişimin temel prensibini haber alma ve haber paylaşma güdüsü oluşturmaktadır. Bu doğrultuda insanlık haber paylaşım süreçlerini bir prensip çerçevesinde ele almak suretiyle muvakkat olarak haber yapma ve paylaşma kültürüne evrilmiştir. Bu sayede basın ya da matbuat kültürü oluşmuş bu kültür de çağlar değiştikçe modernleşme süreçlerine paralel değişim ve gelişime uğramıştır.

Basın kavramı ilk başlarda gazete ve dergi gibi belli aralıklara basılan eserler için kullanılan bir ifade olup Arapça “matbuat” terimi ile aynı anlamı taşımaktadır. Matbûât ise Arapça matbû‘ kelimesinin çoğulu olup bir ülkede basılıp yayımlanan her türlü ürünü ifade etmekle birlikte daha çok süreli yayınlar, gazete ve dergiler için kullanılır.²

Gutenberg ile XV. yüzyıldan itibaren Avrupa’da matbaanın kullanılmasının³ hemen ardından aynı yüzyılın sonlarına doğru 1492 yılında İspanya’dan Osmanlı coğrafyasına gelen Yahudilerin beraberinde matbuat araçlarını da getirdikleri bilinmektedir. İspanya’dan göç etmiş olan David ve Samuel ben Nahmias kardeşlerin bastığı, Jacob ben Asher’in standart bir hukuk kitabı olan *Arba’ah Turim* İstanbul’da kurulan yahudi matbaasının ilk ürünüdür (13 Aralık 1493).⁴ Avrupa’da matbaanın etkisi hızla yayılırken, bu teknolojinin Osmanlı topraklarına taşınması da kültürel etkileşimlerin bir sonucu olarak kaçınılmaz hale gelmiştir

Matbaanın Osmanlı coğrafyasına gelişi ise XV. yüzyıl sonlarında, İspanya’dan Osmanlı topraklarına göç eden Yahudiler aracılığıyla gerçekleşmiştir. 1492 yılında

¹ TDK, iletişim, <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi, (29.08.2025))

² Erol Akyıldız, “Matbuat”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara, 2023, s.119.

³ Orhan Koloğlu, *Osmanlı’dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006, s.11.

⁴ Kemal Beydilli, “Matbaa”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, Ankara, 2003, s.111-113.

İspanya'dan Osmanlı'ya gelen Yahudi toplumunun önde gelen üyelerinden David ve Samuel ben Nahmias kardeşler, İstanbul'da kurdukları matbaada İbrani harfleriyle basım yaparak Osmanlı basın tarihinin öncülerinden olmuşlardır. Bu dönemde, Jacob ben Asher'in "Arba'ah Turim" adlı hukuk kitabı bu matbaadan çıkan ilk ürünlerden biri olarak kayıtlara geçmiştir⁵. Osmanlı'da matbaanın ilk kez Yahudi toplumunun katkılarıyla tanıtılmasının ardından, bu yeniliğin yerli unsurlarla birleşerek daha geniş bir toplumsal etkiye ulaşması, modernleşme hareketlerinin başlangıcını oluşturan önemli bir adım olmuştur. Bu ilk girişimler, matbaanın Osmanlı toplumundaki potansiyelini ortaya koyarken, aynı zamanda yerli matbaa girişimlerinin temellerini oluşturmuş ve modernleşme çabalarının bir parçası olarak Osmanlı Devleti'nde daha geniş çapta benimsenmesini sağlamıştır.

Osmanlı Devleti'nde matbaanın gelişimi, Avrupa'daki benzer süreçlere kıyasla daha yavaş ilerlemiş olsa da, XVIII. yüzyılın başlarından itibaren modernleşme hareketleriyle birlikte hız kazanılmıştır. Bu süreçte İbrahim Mütefferrika, Osmanlı topraklarında ilk Türk matbaasını kurmuş ve şöyle bir düşüncüyü dile getirmiştir: "Matbaa, ilm-i fennin yayılmasında ve memleketin terakkisinde çok mühim bir araçtır." Onun liderliğinde ilk Türk matbaası 1727 yılında çalışmaya başlamış, çeşitli eserler bu matbaada basılarak Osmanlı entelektüel dünyasında yeni bir dönem başlatılmıştır.⁶ Matbaanın yaygınlaşmasıyla birlikte bilgiye erişim olanaklarının artması, Osmanlı toplumunda matbuat yalnızca bir haberleşme aracı değil, aynı zamanda toplumsal dönüşüm ve modernleşme hareketlerinin bir parçası olarak şekillenmesini sağlamıştır.

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti için basın tarihinin en hızlı gelişme kaydettiği dönem olmuştur. Bu süreçte Tanzimat Dönemi'yle birlikte matbuat özgürlüğü üzerine yoğun tartışmalar yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde Osmanlı coğrafyasında yer alan Mısır'da 1828'de yayımlanan Vekâyi-i Mısriyye⁷ ile merkeze yayımlanan ilk gazetelerden Takvim-i Vekayi (1831) ve sonrasında Tercüman-ı Ahval (1860) gibi yayınlar, Osmanlı coğrafyasında basın faaliyetlerinin yaygınlaşmasında önemli roller

⁵ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, 1991, Ankara, C. 1, s. 137-139.

⁶ Şerif Mardin, *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s. 85.

⁷ Orhan Koloğlu, *İlk Gazete İlk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul 2014, s.51.

üstlenmiştir.⁸ Basının sosyal hayatı dönüştürebilme kapasitesi, kadın yazarların da toplumdaki konumlarını yeniden şekillendirmelerine fırsat sağlamıştır.

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı Devleti'nde matbuatın ve basın faaliyetlerinin zirveye ulaştığı, aynı zamanda toplumsal dönüşümü tetikleyen bir süreci temsil etmektedir. Bu dönemde basın özgürlüğü konusunda daha çok alan kazanılmış, gazeteler ve dergiler sadece siyasi meseleleri değil, aynı zamanda toplumsal ve kültürel sorunları da ele almaya başlamıştır. Özellikle kadın meseleleri, bu dönem basınının ana temalarından biri haline gelmiş, bu durum kadın yazarların etkinliğini de arttırmıştır. Kadın yazarlar, gazetelerdeki yazıları ve çeşitli dergilerde yayımlanan makaleleri aracılığıyla toplumsal meselelerde söz sahibi olmuş ve kadın hareketine önemli katkılar sağlamıştır.⁹

Askeri matbuat ise sivil basının yanında Osmanlı basın hayatında son derece önem arz etmiştir. 1828 yılında Vekâyi-i Mısriyye ile başlayan ve 1831 yılında Takvim-i Vekayi ile devam eden gazete kültürü 1864 senesinde Ceride-i Askeriye ile askerlerin de gündemlerinin bir parçası olmuştur. İlk başlarda resmi yayın mahiyeti ile ordunun terakkiyatı mantığıyla gelişme gösteren askeri matbuat kültürü II. Meşrutiyet dönemindeki basın patlamasıyla sivil matbaaların da katılımıyla çok sayıda askeri gazetenin yayımlanması ile sonuçlanmıştır. II. Meşrutiyet'in siyasi havasında ülkenin nabzı askeri gazete sütunlarına yansımıştır. Dönemin önemli zabitlerinin kontrolünde yayımlanan bu gazetelerde yazarlar başta Osmanlı ordusu olmak üzere yabancı devlet ordularını da mercek altına almıştır. Ordu ve donanma hakkında çok sayıda haber ve makalenin kaleme alındığı Osmanlı askeri basınında zaman içerisinde ilmi, edebi, sosyal ve sportif haberlere yer verilmiştir. Askeri gazetelerde askerler ve asker kökenli yazarların yanı sıra dönemin edipleri kendilerine yer bulmuşlardır.

Değişim ve dönüşümü destekleyen askeri gazetelerde kadın yazarlara da yer verilmesi erkek egemen anlayışa sahip olan askerlik dünyasında devrim niteliği taşımıştır.

⁸ Niyazi Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s.88-92.

⁹ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994, s. 55.

Vatanperverlik ve hürriyet vurgusu içeren yazılarla sütunlarda kendilerine yer bulan kadın yazarlar çok sayıda makalede önemli tespitlerle varlıklarından söz ettirmişlerdir¹⁰.

Çalışma içerisinde Dönemin basın hayatı içerisinde kadının var olma gayretinin yanı sıra siyasi şartlar çerçevesinde kadınların hürriyet ve vatan mücadelesindeki duruşları irdelenecektir. Ancak bu alanda yapılan çalışmalarda dönemin bazı kadın yazarları gerek bilimsel tezlere gerekse makale ve kitap çalışmalarına konu olmuştur.

Yasemin Daşcıoğlu'nun "Salime Servet Seyfi'nin Eserlerinin Çeviri Yazıya Aktarılması ve İncelenmesi" başlıklı çalışmasında, Meşrutiyet dönemi önemli kadın yazarlarından Salime Servet Seyfi'nin eserleri ele alınmıştır. Çalışmada, Seyfi'nin yayımlanmış roman, şiir ve çeviri kitaplarının yanı sıra gazete ve dergilerde çıkan yazıları tespit edilerek çeviri yazıya aktarılmış ve sınıflandırılmıştır. Daşcıoğlu, eserleri değerlendirerek yazarın edebî görüşlerini ortaya koymayı amaçlamıştır.

Betül Müminoğlu'nun "Salime Servet Seyfi'nin Bir Hatıra-i Pejmürde Adlı Eserinin Transkripsiyonu" başlıklı çalışmasında, Salime Servet Seyfi'nin 1868–1944 yılları arasındaki yaşamı ve eserleri ele alınmıştır. Müminoğlu, özellikle 1912'de yayımlanan "Bir Hatıra-i Pejmürde"yi incelemiş, eserin yazarın kendi hatıralarının yanı sıra teyzesi Gülbin'in hatıralarını da içerdiğini göstermiştir. Çalışmada, Salime Servet'in Gemlik'e getirdiği hatıralar, teyzesi Gülbin'in bıraktığı mektup ve günlük, ayrıca Gülbin'in yaşadığı hüznü hikâye üzerinde durulmuş; eserin son bölümlerinde yazarın teyzesine duyduğu özlem aktarılmıştır. Müminoğlu'nun çalışması, Salime Servet'in adının ve eserlerinin yeniden görünür hâle gelmesine katkı sağlamaktadır.

Gökçe Gülay'ın "Osmanlı Kadın Dergilerinde Gündelik Yaşamın Politigi: Hanımlara Mahsus Gazete Mektuplarının İncelenmesi" başlıklı yüksek lisans tezinde, Osmanlı kadınlarının gündelik yaşamlarının dergiler aracılığıyla nasıl görünür hale geldiği incelenmiştir. Çalışmada özellikle *Hanımlara Mahsus Gazete*'ye gönderilen mektuplar üzerinden, kadınların deneyimlerini, hak taleplerini, kamusal alanda ortaya çıkı mücadelele biçimleri değerlendirilmiştir. Gülay, mektuplarda dile getirilen kimlik tartışmaları, eğitim ve çalışma hakkı ile aile yaşamına dair konuların, kadınların gündelik

¹⁰ Mehmet Ali Karaman, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askeri Matbuatı ve Siyasi Hayattaki Rolü*, ATAM Yayınları, Ankara, 2017.

yaşamının merkezinde şekillendiğini açıkça göstermiştir. Çalışma, kadınların sıradan görünen günlük yaşamlarını görünür olduğu bir hâle getirme çabalarını ortaya koymaktadır.

Rânâ Kaya'nın "Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Kadın Dergilerinde Kadın Sorunlarına Bakış" başlıklı yüksek lisans tezinde, Osmanlı kadınlarının Tanzimat dönemi boyunca yayımlanan hanımlara özel dergilerde aile, eğitim, hukuk ve moda alanları çerçevesinde görünür olma çabaları incelenmiştir. Kaya, çalışmasında kadınların durumu ve Türk milletindeki tarihsel gelişimi ele almış, Tanzimat ile II. Meşrutiyet arasında yayımlanan *Terakki-i Muhadderât*, *Vakit Yahut Mürebbi-i Muhadderât*, *Âyine*, *Âile*, *İnsaniyet*, *Hanımlar*, *Şükûfezar*, *Mürüvvet*, *Parça Bohçası*, *Hanımlara Mahsus Malumat*, *Hanımlara Mahsus Gazete* ve *Takvim'ün-Nisa* gibi dergileri değerlendirmiştir. Çalışma, kadınların eğitim ve rol tartışmalarının dergiler aracılığıyla nasıl görünür hale geldiğini ve kadınların fikirlerini kamusal alana taşımalarını göstermektedir.

Sibel Karabıyık'ın "II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Kadın Dergileri: Demet ve Kadın (İnceleme ve Metin)" başlıklı yüksek lisans tezinde, II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı basınında yayımlanan Demet ve Kadın dergileri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Çalışmada dergilerin ortaya çıkış süreçleri, yayın politikaları, yazar kadroları, içerikleri ve kadın meselesine yaklaşımları değerlendirilmiş, ayrıca dergilerdeki metinler incelenerek fihristleri hazırlanmıştır. Bu yönüyle Karabıyık'ın tezi, dönemin kadın dergilerinin Osmanlı basınındaki yeri ve kadın tartışmalarına katkı sağlamıştır.

Nurcan Türeyen'in "II. Meşrutiyet Dönemi Basınında Kadın Dergileri" başlıklı çalışmasında, II. Meşrutiyet döneminde kadın dergiciliğinin gelişim süreci ele alınmıştır. Çalışmada, kadınların toplumsal ve kültürel alandaki konumları, modernleşme süreci, feminist düşünce ve kadın dernekleri üzerinde durulmuş; kadınların basın aracılığıyla duygu ve düşüncelerini dile getirme olanakları değerlendirilmiştir. Türeyen'in çalışması, dönemin kadın dergilerinde yer alan yazarların ve yazıların kadınların toplumsal hayattaki rolünü ortaya koymaktadır.

Ümüt Akagündüz'ün "II. Meşrutiyet Dönemi Düşünce ve Kadın Dergilerinde Kadın Tartışmaları (1908-1918)" başlıklı doktora tezinde, II. Meşrutiyet döneminde yayımlanan düşünce ve kadın dergilerinde kadının toplumdaki rolü ve toplumsal

tartışmalar ele alınmıştır. Çalışmada, dönemin siyasal, sosyal ve ekonomik gelişmelerinin kadın üzerindeki etkileri incelenmiş; Avrupa’da yaşanan olayların Osmanlı kamuoyuna yansımaları ve kadın dergilerinin bu tartışmalardaki rolü basın bağlamında değerlendirilmiştir. Akagündüz, dergiler üzerinden kadının geçirdiği değişim ve dönüşümü sistematik biçimde ortaya koymaktadır.

BİRİNCİ BÖLÜM

OSMANLI DEVLETİ'NDE BASININ DOĞUŞU

1.1. Tanzimat'tan Meşrutiyete Siyasi Durum

XIX. yüzyıl, Osmanlı Devleti açısından sadece askerî ve ekonomik alanlarda değil, aynı zamanda siyasal alanda kırılmaların yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu yüzyılda, özellikle Batı Avrupa'da gerçekleşen siyasal, sosyal ve teknolojik dönüşümler, Osmanlı'yı iç ve dış baskılarla karşı karşıya bırakmış; devleti kendi yapısını gözden geçirmeye ve yeniden inşa etmeye zorlamıştır. Bu bağlamda, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı, Osmanlı siyasal tarihinde modernleşme yolunda atılan en önemli adımlardan biri olarak kabul edilir.

Tanzimat Fermanı'nın ilanı, merkezi otoriteyi yeniden güçlendirme amacını taşımakla birlikte, aynı zamanda Osmanlı tebaasına can, mal ve namus güvenliği gibi temel haklar vaat ederek devlet ile birey arasındaki ilişkiyi yeni bir zemine oturtmayı amaçlamıştır. Ancak bu haklar, dönemin koşulları gereği oldukça sınırlı tutulmuş ve halkın siyasal sürece katılımı noktasında herhangi bir düzenleme öngörülmemiştir. Nitekim bu reform süreci, halkın yönetime katılımını önceleyen bir anlayıştan ziyade, devleti içte isyanlardan korumak ve dışta Avrupalı güçlerin baskılarına karşı meşruiyetini korumak yönünde şekillenmiştir.¹¹

Tanzimat döneminin idari zihniyetini şekillendiren en önemli figürler arasında Mustafa Reşid Paşa, Âli Paşa ve Fuad Paşa yer alır. Bu bürokratlar, Osmanlı modernleşmesinin öncüsü konumunda olmuş, “Tanzimat bürokrasisi” adı verilen yeni bir yönetici sınıfının oluşmasına öncülük etmişlerdir. Bu elit kesim, merkezi idarenin modernleştirilmesi, hukukun laikleştirilmesi ve mali reformların uygulanması gibi alanlarda önemli ilerlemeler sağlamış; böylelikle padişahın mutlak yetkileri sınırlandırılmış ve Babîâli merkezli bir idari yapı güç kazanmıştır.¹²

¹¹ Cahit, Bilim, “*Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)*”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1984, s.90-94.

¹² Cemal, Kafadar, “*Tanzimattan Önce Selçuklu ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar*”, Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993, s.120-144.

1856 yılında ilan edilen Islahat Fermanı, Tanzimat reformlarının kapsamını genişletmiş ve özellikle gayrimüslim tebaaya yönelik hakları artırmıştır. Ancak bu gelişme, Osmanlı toplumunda ciddi bir huzursuzluk ortamı yaratmış; Müslüman tebaa arasında “eşitlik” ilkesi, geleneksel yapıyı tehdit eden bir unsur olarak algılanmıştır. Öte yandan, Islahat Fermanı Avrupa’nın doğrudan baskısıyla hazırlanmış ve bu durum Batılı devletlerin Osmanlı’nın iç işlerine müdahalesini daha da artırmıştır. Bu süreç, Osmanlı’nın hem iç istikrarını hem de siyasi bağımsızlığını zedeleyen bir ikilem doğurmuştur: Batı’yı hoşnut edecek reformlar yapmakla, içerideki geleneksel yapıyı koruma arzusu arasında sürekli bir denge arayışı söz konusu olmuştur.¹³

Tanzimat döneminde bazı danışma meclisleri ve ıslahat komisyonları kurulmuş olsa da bunlar gerçek anlamda temsili organlar olmamış, halkın yönetime katılımı ise sembolik düzeyde kalmıştır. Bu durum, Osmanlı aydınları arasında ciddi bir eleştiri konusu haline gelmiştir. 1860’lardan itibaren, “Yeni Osmanlılar” olarak bilinen ve aralarında Namık Kemal, Ziya Paşa, Ali Suavi gibi isimlerin bulunduğu bir aydın hareketi ortaya çıkmıştır. Bu grup, Tanzimat reformlarını “yüzeysel” ve “otoriter” bulmuş; Batı’daki anayasal sistemlerden esinlenerek Osmanlı’da da meşruti ve anayasal bir yönetim biçiminin hayata geçirilmesini savunmuştur. Yeni Osmanlılar, özellikle basın yoluyla “hürriyet”, “vatan” ve “millet” gibi kavramları topluma tanıtmak için çaba sarfetmişlerdir. Bu faaliyetler, kamuoyunun siyasi bilinç düzeyinin yükselmesine katkıda bulunmuş, meşrutiyet fikri giderek daha geniş kesimlerde kabul görmeye başlamıştır.¹⁴

Bu fikrî ve siyasi hazırlıklar, nihayetinde 1876 yılında II. Abdülhamid’in tahta çıkmasıyla sonuçlanan süreci etkilemiş ve aynı yıl Osmanlı tarihinin ilk anayasası olan Kanûn-ı Esâsî ilan edilmiştir. Bu anayasa ile birlikte Meclis-i Mebûsan ve Meclis-i Ayan olmak üzere çift meclisli bir yapı inşa edilmiş ve sembolik de olsa temsili yönetimin ilk adımı atılmıştır. Ancak anayasal düzen kısa sürmüştür; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı (93 Harbi) bahanesiyle II. Abdülhamid meclisi feshetmiş ve anayasayı askıya alarak mutlak monarşi yönetimine geri dönmüştür. Böylece meşrutiyet deneyimi, kesintiye uğrasa da Osmanlı siyasi tarihinde iz bırakmıştır.

¹³ Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895–1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.45.

¹⁴ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2015 s.33.

Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e kadar uzanan bu dönemde Osmanlı siyasal yapısı köklü bir dönüşüm geçirmiştir. Her ne kadar halkın yönetime doğrudan katılımı sağlanamamış ve anayasal düzen kalıcı olamamışsa da, bu süreçte atılan adımlar ileride gerçekleşecek olan II. Meşrutiyet (1908) ve Cumhuriyet (1923) dönemlerinin fikrî ve kurumsal temellerini atmıştır. Anayasal düşünce, bireysel haklar, basın özgürlüğü gibi kavramlar bu dönemde siyasal literatüre girmiş; Osmanlı aydınlarının zihninde modern bir devlet ve toplum düşüncesi gelişmeye başlamıştır.

Bu dönemin siyasal seyrini belirleyen gelişmeler yalnızca reform belgeleriyle sınırlı kalmamış; iç ve dış siyasal krizler de devletin dönüşüm sürecini doğrudan etkilemiştir. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan süreç, 1853-1856 Kırım Savaşı sonrasında Osmanlı'nın ilk kez büyük Avrupa devletleriyle aynı ittifakta yer almasıyla uluslararası konumunu güçlendirmiştir. Ancak bu savaş sonrası ilan edilen 1856 Islahat Fermanı, Batılı güçlerin Osmanlı iç işlerine müdahalesini artırmış, bu durum devletin egemenlik alanında ciddi kırılmalara sebebiyet vermiştir. 1860'larda Suriye'de yaşanan Dürzi-Maruni çatışmaları ve buna bağlı olarak Avrupalı devletlerin Lübnan'a müdahalesi, Osmanlı'nın taşradaki otorite zafiyetini gözler önüne sermiştir. Öte yandan 1867'de çıkarılan Vilayet Nizamnamesi ile taşra yönetimi modernleştirilmeye çalışılmışsa da uygulamada merkeziyetçiliği artıran bir vasıta hâline gelmiştir. 1875'te Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da başlayan isyanlar, Osmanlı'nın Balkanlar'daki otoritesine ağır bir darbe vurmuş; bu isyanlar, özellikle 1876'da Sırbistan ve Karadağ'ın Osmanlı'ya savaş ilan etmesine, ardından da 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na zemin hazırlamıştır. Bu gelişmelerin ortasında, içeride yaşanan ekonomik kriz, artan dış borçlar ve Düyûn-ı Umûmiye İdaresi'nin kurulması, Osmanlı Devleti'nin bağımsız karar alma yetisini daha da sınırlı hale getirmiştir. Tüm bu siyasal ve ekonomik buhranlar, 1876'da Kanûn-ı Esâsî'nin ilanını tetikleyen ortamı hazırlamış; ancak savaş ortamı gerekçe gösterilerek anayasal düzenin kısa sürede askıya alınmasıyla meşrutiyet süreci kesintiye uğramıştır.¹⁵

Tanzimat'tan I. Meşrutiyet'e kadar geçen dönem, Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabalarının siyasal boyutunu oluşturan, reformlarla otorite arasında denge

¹⁵ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi: Bütçe, Vergi, Harcamalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 77–80.

kurmaya çalışan karmaşık bir dönüşüm sürecidir. Bu dönemde atılan adımlar her ne kadar sınırlı ve kesintili olsa da, anayasal yönetim düşüncesi, temsil hakkı ve bireysel özgürlük arayışları gibi temel kavramların Osmanlı siyasi kültürüne yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Böylece, ilerleyen yıllarda ilan edilecek II. Meşrutiyet ve nihayetinde Cumhuriyet rejimi, bu tarihsel birikimin üzerine inşa edilmiştir.¹⁶

1.2.Tanzimat’tan Meşrutiyete Osmanlı Basını

"Basın" kavramı günümüzde ağırlıklı olarak gazete ve dergi gibi süreli yayınlarla ilişkilendirilse de, aslında tüm basılı iletişim araçlarını kapsayan daha geniş bir içeriğe sahiptir. En genel anlamıyla basın, belirli aralıklarla yayımlanan ve toplumla her türlü haber ile düşünceyi paylaşmayı amaçlayan yayınların tümüdür. Bu bağlamda basın, yalnızca gazete ve dergilerle sınırlı tutulurken; basın bültenleri, broşürler ve diğer yazılı medya ürünleri bu tanımın dışında kalmaktadır. Basının ortaya çıkışı, bireylerin bilgi edinme ve fikirlerini açıklama ihtiyacına dayanmakta olup; bu ihtiyaç zamanla “gazetecilik” olarak adlandırılan ve çağdaş toplumlarda “dördüncü kuvvet” olarak nitelendirilen bir mesleğin oluşumuna yol açmıştır.¹⁷

Modern gazetecilik, XVIII. yüzyılın son çeyreğinde Avrupa ve Amerika’da yaşanan önemli sosyal, siyasi ve askeri dönüşümlerin etkisiyle kurumsallaşmaya başlamıştır. 1775 tarihli Amerikan Bağımsızlık Savaşı ile 1789’daki Fransız Devrimi, yalnızca yeni bir çağın başlangıcını simgelemekle kalmamış; aynı zamanda kamuoyunun bilgiye ulaşma hakkını ve kamusal farkındalığın gelişimini de beraberinde getirmiştir. Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında, basının kamuoyu oluşturma ve toplumsal algıyı yönlendirme potansiyeli açık bir şekilde görülmüştür. Bu durumu fark eden devletler, kimi zaman çeşitli gerekçelerle basın özgürlüğünü kısıtlama ya da tümüyle ortadan kaldırma yoluna gitmişlerdir. Bu çerçevede, basın bir yandan haber alma özgürlüğünün aracı olarak bastırılmış, diğer yandan ise devlet propaganda aracına dönüştürülmüştür. Bu çelişkili yapının dengelenmesi, modern yönetimlerin karşılaştığı önemli sorun alanlarından biri hâline gelmiştir.¹⁸

¹⁶ İlber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı* Hil Yayınları, İstanbul, 1987, s. 115–118.

¹⁷ M. Nuri İnuğur, *Türk Basın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2005, s. 64–70.

¹⁸ Alpay Kabacalı, *Türk Basınında Demokrasi*, Cem Yayınları, İstanbul, 1994, s. 52–55.

Osmanlı İmparatorluğu'nda gazeteciliğin kurumsallaşmasından önce, Avrupa'da gelişen matbaacılık faaliyetleri Osmanlı topraklarına Arapça ve daha sonra Türkçe-Arapça içerikli yayınlar aracılığıyla girmiştir. İspanya'dan kovulan Yahudi topluluklarının matbaa teknolojisini Osmanlı'ya taşımaları bu sürecin başlangıcını teşkil ederken; 1494 ile 1729 yılları arasında gayrimüslimler ile yabancı elçiliklerin katkısıyla toplam 37 matbaanın kurulduğu bilinmektedir. Osmanlı'da matbaanın Müslümanlar tarafından kullanımında ise İbrahim Müteferrika öncü bir isim olmuş; onun çabaları, Sadrazam Damat İbrahim Paşa'nın desteği ve dönemin Şeyhülislamı Abdullah Efendi'nin verdiği fetva ile 1726 yılında kurulan matbaa ile somutlaşmıştır. Matbaanın meşrulaştırılması süreci yalnızca teknolojik bir gereklilik olarak değil, aynı zamanda kültürel ve ekonomik bir ihtiyaç olarak da gerekçelendirilmiştir. El yazması eserlerin yüksek maliyeti, uzun sürede hazırlanması ve içerdiği hatalar, matbaanın yaygınlaşmasını zorunlu kılmıştır.¹⁹

Tanzimat Dönemi'ni, III. Selim'in ve özellikle II. Mahmut'un gerçekleştirdiği yeniliklerin bir devamı olarak değerlendirmek mümkündür. Ancak Osmanlı Devleti'nde hukukun üstünlüğünü esas alan yeni bir zihniyetin yerleşmesi açısından dönüm noktası, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı olmuştur. Bu ferman ile birlikte, 1876 yılına kadar sürecek olan yeni bir dönemin kapıları aralanmıştır. Bu dönemin en dikkat çekici özelliği, Avrupa'da gelişen yeni fikirlerin XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı topraklarında da etkisini göstermesi ve bu fikirlerin merkezi otorite üzerinde de etkili olmasıdır.²⁰

Tanzimat reformlarını hayata geçiren yöneticilerin amacı, esas temsili bir yönetime ulaşmak değil, merkezi otoriteyi güçlendirmektir. Ancak bu dönemde yetişen aydınlar farklı bir yaklaşıma sahipti; onlar kalkınmanın ve ilerlemenin özgür kurumların inşası ile mümkün olacağına inanıyorlardı. Bu kurumların oluşturulması sürecinde halkın desteği vazgeçilmezdi. Bu destek nasıl eğitimle sağlanacaktı. Halkın eğitilmesinde en etkili araçlardan biri ise gazete çıkarmaktı.

¹⁹ Hıfzı Topuz, *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003, s. 85–89.

²⁰ İlhan Tekeli, "Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişmeler", *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, C:2, İstanbul, 1985, s.46.

Tanzimat Dönemi'nde Sultan Abdülaziz devri ayrı bir öneme sahiptir. Bu dönem, Yakın Çağ'ın başlangıcından itibaren savaşız geçen ender dönemlerden biri olmasına rağmen, Bosna, Hersek ve Karadağ gibi Balkan topraklarında çeşitli sorunlar yaşanmıştır. Ayrıca Girit İsyanı da bu dönemin önemli siyasi olayları arasında yer almıştır. Yaklaşık 15 yıl süren bu süreçte, Reşit Paşa'nın açtığı yolda yürüyen bir aydınlar topluluğu, memnuniyetsizliklerin giderilmesi, suistimallerin önlenmesi ve idari-mali yapının güçlendirilmesi için bir meclis açılması fikrini gündeme getirmiştir.²¹

Sultan Abdülaziz döneminde Ali ve Fuat Paşaların çabalarıyla birçok yenilik hayata geçirilmiştir. Vilayet Nizamnamesi'nin çıkarılması, Şûrâ-yı Devlet'in kurulması ve Galatasaray Sultanîsi'nin açılması gibi eğitim alanındaki reformlar, Mecelle'nin yayımlanması gibi hukuk alanındaki gelişmeler, bu dönemin dikkat çeken yenilikleri arasında yer almaktadır.²²

Tanzimat döneminde basın-yayın alanında da önemli değişiklikler ve yenilikler yaşanmış, bu gelişmeler bazı yasal düzenlemeleri zorunlu hâle getirmiştir. Abdülaziz döneminden önce ve sonra olmak üzere iki ayrı nizamname yayımlanmıştır. 1850 yılında, Tâbhâne-i Âmire gelirlerinin neden azaldığı araştırıldığında, bu durumun en önemli sebebinin ruhsatsız ve gizli çalışan basın yayın organları olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle, basın-yayın faaliyetlerinin ancak padişah iradesiyle gerçekleştirilebileceği belirtilmiş ve buna dair bir Matbaa Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu düzenleme *Takvim-i Vekayi*'de yayımlanmıştır.²³

15 Şubat 1857'de yayımlanan bu nizamname, 1908 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Esasında bu ilk düzenleme yalnızca kitap ve küçük risaleleri kapsamış; bu yayınların basılmadan önce sansüre tabi tutulmasını hükme bağlamıştır. Osmanlı Devleti'nde basın üretimine yönelik ilk kısıtlama, bu nizamnameden bir yıl sonra, 1858 tarihli Ceza Kanunu'nun 138. maddesiyle getirilmiştir. Söz konusu maddede, Devlet-i Aliyye'nin izniyle kurulmuş matbaalarda, saltanat makamına, devlet yöneticilerine ya da Osmanlı tebaasına mensup milletlere yönelik zararlı yayınlarda bulunan kişilerin

²¹ Yasemin Avcı, "Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi", *Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, S.21, Ankara, 2009, s.13.

²² Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Islahat Fermanı Devri (1861-1876)*, C. VII, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s. 112-118.

²³ *Takvim-i Vekayi* 4 Ocak 1840, S.189.

yayınlarının toplatılacağı, matbaalarının geçici ya da kalıcı olarak kapatılacağı ve 10 ile 50 mecdiye arasında değişen para cezalarına çarptırılacakları ifade edilmiştir.²⁴

1864 yılında, Fransız basın yasasından esinlenilerek yeni bir Matbuat Nizamnamesi hazırlanmıştır. Bu nizamname, Osmanlı yöneticilerine getirilen eleştiri sınırını yabancı devlet adamları ve elçileri de kapsayacak şekilde genişletmiş, ayrıca yeni gazete çıkarmayı izne bağlamıştır. Ancak ön sansürün kaldırılması ve basın davaları için özel bir muhakeme kurulması, bu düzenlemenin olumlu yönleri olarak değerlendirilmiştir. Nizamnamenin 3. maddesi ile yerli-yabancı ayrımı ortadan kaldırılmış, kapitülasyonların bu alanda geçerli olmayacağı vurgulanmıştır. Bu durum, Türkçe gazeteler için önemli bir avantaj sağlamıştır.²⁵

Ancak gazetelerin bu nizamname ile elde ettikleri görece özgürlük uzun sürmemiştir. Özellikle Gerçek, Muhbir, Tasvîr-i Efkar gibi gazetelere ve Namık Kemal'in yazılarına yönelik tepkiler nedeniyle, geçici bir yasa olan ve Hâl-i Kararnâme olarak anılan yeni bir düzenleme yayımlanmıştır.

Osmanlı matbaacılığında ilk eser, 1729 yılında basılan Vankulu Lugatı olmuştur. Müteferrika'nın vefatına kadar olan dönemde tarih, coğrafya ve dilbilim gibi alanlarda yalnızca 17 eser basılabilmiş ve bu yayınlar geniş kitlelerce sınırlı bir ilgi görmüştür. Bu sınırlı yayılmanın nedenleri arasında dönemin eğitim imkânlarının yetersizliği, sahaflar ile hattatların ekonomik menfaatleri ve el yazması kitaplara duyulan geleneksel bağlılık yer almaktadır.²⁶

İbrahim Müteferrika sonrası dönemde, Osmanlı'da matbaacılık daha kurumsal bir yapıya bürünmüş ve Muhendishane Matbaası (1796), Üsküdar Matbaası (1802), Bulak Matbaası (1822) ve Calendarhane-i Âmire (1831) gibi önemli merkezler kurulmuştur. Ancak matbaanın Osmanlı topraklarına girişinden yaklaşık yüz yıl sonra ilk süreli yayın hayata geçebilmiştir. 1795'te Fransız elçiliği tarafından Fransızca olarak yayımlanan Bulletin des Nouvelles, Osmanlı sınırları içerisindeki ilk süreli yayın olarak kabul edilmektedir. Öte yandan, ilk resmi Türkçe gazete 1831'de yayımlanan Takvîm-i Vakâyi

²⁴ Şefika Kurnaz, *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Yeni İnsan Yayınları, İstanbul, 1996, s.101.

²⁵ Selim Nüzhet Gerçek, *Türk Matbuatı Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul, 1931, s. 112-115.

²⁶ Şerif Mardin, *Namık Kemal'in İdeolojisi: Hürriyet, Vatan, Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992, s. 45-48.

olmuştur. Ancak kimi araştırmalara göre, Türkçe ilk gazete 1828’de Mehmed Ali Paşa tarafından Mısır’da çıkarılan Vakâyi’-i Mısıriyye’dir. Bu gazete içerik olarak Fransız ve İtalyan kaynaklarına dayansa da, İslam dünyasında gazeteciliğin önemli örneklerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Mehmed Ali Paşa, bu faaliyetini Girit’te yayımladığı Vakâyi’-i Giridiyye ile sürdürmüştür.²⁷

1831’de yayın hayatına giren Takvîm-i Vakâyi, Osmanlı’da Türk gazeteciliğinin resmi başlangıcı olarak kabul edilmekte olup, bu süreç Tanzimat hareketlerinin etkisiyle kısa sürede daha kurumsal ve hukuki bir yapıya dönüşmüştür. 1839 yılında ilan edilen Gülhane Hatt-ı Hümayûn doğrudan basınla ilgili hükümler içermese de, bireysel hak ve özgürlüklere yaptığı vurgu ile basın faaliyetlerini dolaylı olarak desteklemiştir. 1831 ile 1876 yılları arasında süren Tanzimat Dönemi, Osmanlı gazeteciliği açısından yalnızca teknik ve kurumsal bir gelişim dönemi değil; aynı zamanda ifade özgürlüğü ve kamuoyunun oluşumu açısından da kritik bir evre olarak değerlendirilmelidir. Bu bağlamda, gazeteciliğin ilerleyişi yalnızca teknolojik gelişmelerle sınırlı kalmamış; aynı zamanda toplumsal dönüşümün ve modernleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası hâline gelmiştir.

1.3. II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basını

İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte Osmanlı Devleti’nde siyasi ve sosyal alanlarda yaşanan dönüşüm, basın ve yayın hayatına da doğrudan yansımıştır. 24 Temmuz 1908 tarihinde sansürün kaldırılmasıyla birlikte, basın özgürlüğü yeni bir boyut kazanmış, gazete ve dergi yayıncılığında önemli bir artış gözlemlenmiştir. Meşrutiyet rejimiyle beraber fikir ve ifade özgürlüğü alanında atılan bu adım, halkın farklı ideolojik görüşlerle tanışmasına zemin hazırlamış, kamusal alanın genişlemesiyle birlikte basın bir kamusal tartışma platformuna dönüşmüştür.²⁸

Bu dönemde basının en belirgin özelliklerinden biri çeşitlilik olmuştur. Liberal, İslamcı, Türkçü, Osmanlıcı ve sosyalist eğilimler taşıyan çok sayıda yayın organı, farklı toplumsal kesimlere hitap edecek şekilde yayın yapmıştır. Bu durum, siyasal çoğulculuğun ve fikir özgürlüğünün gelişimi açısından önem taşımaktadır. Örneğin;

²⁷ Şerif Mardin, *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s. 41.

²⁸ İnci, Engünün, “Feminizm”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, CII, İstanbul, s.98.

Tanin gazetesi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin resmi görüşlerini yansıtırken, *Volkan* gazetesi Derviş Vahdeti'nin liderliğini yaptığı İslamcı fikirleri savunmuştur. Öte yandan, *İkdam* ve *Sabah* gibi gazeteler daha bağımsız ve eleştirel bir çizgide yer almıştır.²⁹

Basın organlarının yalnızca İstanbul'da değil, taşrada da artış gösterdiği bu dönemde, Anadolu şehirlerinde yerel gazeteler yayın hayatına başlamış, bu da merkez-taşra ilişkilerinin basın aracılığıyla yeniden şekillenmesine katkı sağlamıştır. Aynı zamanda, farklı etnik ve dini grupların da kendi dillerinde yayın yapma özgürlüğüne kavuşmaları, Osmanlı çok kültürlülüğünün basın alanındaki yansımaları olarak değerlendirmek mümkündür. Rumca, Ermenice, Fransızca ve Ladino gibi dillerde yayımlanan gazeteler, Osmanlı toplumunun çok dilli yapısının sürdüğünü göstermektedir.³⁰

Her ne kadar 1908'de sansür kaldırılmış olsa da II. Meşrutiyet döneminin ilerleyen yıllarında, özellikle 31 Mart Vakası (13 Nisan 1909) ve sonrasında, hükümetin basın üzerindeki denetimini yeniden artırdığı görülmektedir. Bu süreçte, özellikle muhalif gazetelere yönelik kapatma kararları ve gazetecilere uygulanan cezai işlemler dikkat çekicidir. 1909 tarihli Matbuat Kanunu, basın özgürlüğünü teoride korusa da uygulamada İttihat ve Terakki'nin giderek otoriterleşen yapısı nedeniyle birçok yayın organı baskı altına alınmıştır.³¹

Sonuç olarak, II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı basın tarihi açısından bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Bu dönemde basın, hem siyasal bir mücadele aracı olarak kullanılmış hem de kamuoyunun oluşmasında önemli bir rol oynamıştır. Aynı zamanda bu süreç, modern anlamda basın ve kamuoyu ilişkilerinin oluşmaya başladığı, fikirlerin serbestçe dolaşabildiği bir alanın şekillendiği bir dönem olarak da değerlendirilebilir. Bu yönüyle II. Meşrutiyet basını, hem içerdiği zenginlik hem de maruz kaldığı siyasal baskılar açısından incelenmesi gereken çok boyutlu bir yapıya sahiptir.

II. Meşrutiyet Dönemi, Osmanlı basınında kadınların ve kadın yazarların daha önce hiç olmadığı kadar görünür hâle geldiği bir dönem olmuştur. Bu süreçte, sadece kadınlara

²⁹ Şerif Mardin, *a.g.e.*, s. 30-40.

³⁰ İrvin Cemil Schick – Ertuğrul Önalp, *Osmanlı'da Basın ve Yayın Hayatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010, s. 67-72.

³¹ Mehmet Ali, Karaman, *Belgeler Bulgular ve İlişkilerle 31 Mart'ın Şifreleri*, Nobel Bilimsel Eserler Matbaası, Ankara, 2022, s.34.

yönelik yayımlanan dergiler değil; askerî nitelikteki yayın organları da kadınlara dair içeriklere yer vermeye başlamıştır. *Donanma Mecmuası*, *Müdâfaa-yı Milliye* ve *Metîn* gibi dergi ve gazetelerde, kadın hakları, özgürlük, vatan sevgisi gibi temaların işlendiği yazı ve şiirler dikkat çekmektedir. Ayrıca savaş yıllarında kadınların toplum içindeki rolü, faaliyetleri ve duygusal dünyalarını yansıtan metinler de bu yayınlarda yer almıştır. Kadın yazarların kaleme aldığı metinler aracılığıyla kadınların fikrî üretime katılması teşvik edilmiş; onların kaleminden çıkan yazılar, toplumun farklı kesimlerine ulaşmıştır.³²

Bu anlamda dikkat çeken içeriklerden biri, *Donanma Mecmuası* 'nda Finlandiya'da kadınların oy kullanma hakkını elde etmesine dair yer alan haberde “feminist” kelimesinin kullanılmasıdır. Bu, dönemin Osmanlı basınında feminizm kavramının bilinirliğine ve kadın haklarına dair artan ilgiye işaret etmektedir. Mehmed Rauf'un kaleme aldığı yazılarda, Japon kadınlarının modernleşme sürecinde üstlendiği rol örnek gösterilmiş, Türk kadınının da bu gelişim çizgisine dahil olması gerektiği savunulmuştur. Rauf, kadınların Batı'daki sefahat ortamından uzak durarak, milletine ve toplumuna faydalı bireyler olarak yetişmesini önemsemiştir. Bununla birlikte bazı yazılarda, Osmanlı kadınlarının Batılı kadınlara kıyasla ahlaki yönden daha üstün olduğu vurgulanmış; İslamiyet'in kadın haklarına engel teşkil etmediği dile getirilmiştir.³³

Savaş dönemlerinde kadınların düzenlediği yardım organizasyonları, mitingler ve sosyal faaliyetler, hem görseller hem de yazılar aracılığıyla bu mecmualarda yer bulmuştur. Böylece kadınların millî mücadeledeki katkıları vurgulanmış ve toplumsal rolleri yüceltilmiştir. *Donanma Mecmuası* 'nda yayımlanan “Bir Hasta Bakıcının Defterinden” başlıklı hikâye, savaş sırasında bir Osmanlı subayı ile bir Türk kızının karşılaşmasını konu alarak, savaş ortamında bile kadınların duygusal ve vicdani etkiler yarattığını göstermektedir. Diğer taraftan “Kadınlar İçin” adlı yazıda, kadınların artık “bir ev eşyası” gibi görülmediği, toplumsal rollerinin bilincine vardıkları belirtilmiştir. Bu yazı, kadınların kendi hak ve mevkilerinin farkına vardığı yeni bir dönemin göstergesi olarak değerlendirilebilir.³⁴

³² Kurnaz, a.g.e., s.101.

³³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 1994, s. 75.

³⁴ Kurnaz, a.g.e., s.105.

Kadınların savaş sürecindeki rollerini değerlendiren Kazım Nami, “Harb ve Kadınlarımız” adlı yazısında kadınların vatan uğruna gösterdiği çabaları takdirle anlatmış; “Kadınlar İçin Hakk-ı İntihâb” başlıklı yazısında ise kadınların oy kullanma hakkına dair olumlu görüşlerini ifade etmiştir. Bu yazılar, kadınların sadece aile içinde değil, toplumun siyasi ve sosyal meselelerinde de söz sahibi olması gerektiği düşüncesini yansıtmaktadır.³⁵

Donanma Mecmuası’na şiir ve yazılarıyla katkıda bulunan Salime Servet Seyfi, kadın yazarların millî basındaki temsilinde önemli bir yere sahiptir. Kahramanlık, özgürlük ve vatan sevgisi gibi temaları işlediği yazılarında, kadınların sadece ev içi rollerle değil, aynı zamanda vatanın geleceğiyle ilgili meselelerle de ilgilendiği görülmektedir. İlk kadın romancılardan biri olan Fatma Aliye de bu mecmuada yazılarıyla yer almış ve kadınların entelektüel hayattaki varlığını pekiştirmiştir.

Benzer şekilde, *Metin* gazetesi de kadınlarla ilgili meselelere duyarlılık göstermiştir. Hem kadınlar hakkında yazılar yayımlanmış hem de kadın yazarların kaleminden çıkan metinlere yer verilmiştir. Mehmed Sıdkı’nın “Hürriyet ve Kadınlar” başlıklı yazısında, özgürlük düşüncesinin İslamiyet ve insanlıkla uyum içinde olduğu vurgulanmış, ancak bazı kadınların bu özgürlüğü yanlış yorumladığı eleştirilmiştir. Bu, kadınların toplumsal hareket alanının genişlemesine dönük olumlu bir yaklaşım sunarken, dönemin muhafazakâr sınırları içinde kalındığını da göstermektedir. Fehime Nüzhet’in “Göztepe’de İslam Hanımları Mitingi” adlı yazısı ise, II. Abdülhamid dönemine karşı düzenlenen bir protestoya katılan kadınları anlatır. Hayriye Nüzhet Salih ise “Kadın Hisleri” başlıklı yazısında, Meşrutiyet öncesinde kadınların yaşadığı zorluklara değinmiş ve özgürlükle gelen imkânların kıymetini dile getirmiştir.³⁶

Askerî basın sadece siyasi ve toplumsal meselelere değil, edebiyat alanına da ilgi göstermiştir. Özellikle dilin sadeleştirilmesi, Türkçenin korunması ve millî bir edebiyat oluşturulması gerektiği yönündeki tartışmalar yazılarda yoğun biçimde yer almıştır. “Lisan Bahsi ve Avam Dili” ve “Lisan Meselesi” başlıklı yazılarda halkın anlayabileceği sade Türkçenin kullanılması gerektiği savunulmuştur. Ancak bazı yazılarda Fransızca

³⁵ Bülent, Varlık, *Mütareke ve Milli Mücadele Basını, Tanzimat’tan Cumhuriyete*, Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s.34.

³⁶ Bülent, Varlık, a.g.m. s.34.

kökenli kelimeler tercih edilmiş, bu durum ise savunulan ilkeyle uygulamanın çeliştiğini ortaya koymuştur.³⁷

Donanma Mecmuası'nda yayımlanan “Millî Edebiyat ve Marazî Hâdiseler”, “Edebiyat mı Fen mi?” ve “Zavallı Türkçe” gibi yazılar, edebiyatın bireyin ruh ve ahlak gelişimine olan katkısını vurgularken; fen ve teknik gelişmelerin bu değerleri zayıflattığı yönündeki endişelere de yer vermiştir. Dilin bozulmasının yalnızca edebî metinlerde değil, halk dilinde ve şehir yaşamında da hissedildiği ifade edilmiştir. Bu yozlaşmaya karşı dilin millileştirilmesi yönünde çeşitli öneriler sunulmuş; özellikle sokak tabelalarından resmî yazışmalara kadar her alanda Türkçenin doğru kullanımına önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir. Dönemin edebiyat anlayışına dair yapılan değerlendirmeler, eski ve yeni edebiyat arasındaki gerilimi ve millî kimlik inşası sürecinde edebiyata yüklenen görevi ortaya koymaktadır.³⁸

³⁷ Niyazi Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 387-390.

³⁸ Varlık, 1985, s.78.

İKİNCİ BÖLÜM

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ KADIN MOTİFİ VE KADINLARIN SOSYAL HAYATA VE BASINA ENTEGRASYON SÜREÇLERİ

2.1. Osmanlı Devleti'nde Kadın ve Kadının Statü Olarak Yükselişi

Osmanlı Devleti'nde kadının konumunun tarihsel süreçte şekillenmesi ve belirlenmesi, uzun soluklu bir gelişimin ürünüdür. Türk milletinin İslamiyet'i kabul etmesiyle birlikte, önceki dönemle kıyaslandığında kadının daha mahrem bir yapıya büründüğü ve bunun beraberinde bazı kısıtlamaları getirdiği görülmektedir. Bu sınırlamaların oluşumunda yalnızca dini etkiler değil; yaşanan coğrafya, çevresel koşullar ve Türk geleneklerine bağlı yaşam biçimleri de önemli rol oynamıştır. Söz konusu konu, tarih boyunca çeşitli yönlerden eleştirilmiş; kadınların aşağılandığı, geri planda bırakıldığı ve toplumsal yaşamdan ayırıştırıldığı yönünde pek çok söylem dile getirilmiştir. Osmanlı bakış açısına göre bu durum, bir ayrımcılık değil, bilhassa kadınların toplumsal yaşamda korunması gerektiği yönündeki düşüncenin bir görünümüdür. Kadının toplumdan soyutlanması değil, değer verilerek korunması amaçlanmıştır. Batılı devletlerin karşısında alınan mağlubiyetler, Osmanlı aydınları ve yöneticilerini yeni çözüm arayışlarına yöneltmiş, Batı'daki yenilikleri Osmanlı toplumuna adapte etme fikri doğmuştur. Başlangıçta bu değişim yalnızca askerî alandaki teknolojik gelişmeleri kapsasa da, 1839'da ilan edilen Tanzimat Fermanı ile birlikte Batılılaşma hareketi tüm toplumsal alanlara yayılmıştır. Batı tarzı eğitim kurumları açılmış, Batı merkezli hukuk sistemleri benimsenmiş ve bu dönüşümden Osmanlı kadını da etkilenmiştir.³⁹

Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde kadınların yaşam biçimi, büyük ölçüde eski Türk gelenekleriyle paralellik göstermekteydi. Bu dönemde kadınlar, toplum içinde belirli bir saygınlığa sahip olup sosyal hayatta göreceli aktif bir konumları vardı. Ancak İslamiyet'in kabulüyle birlikte toplumsal ve hukuki alanlarda meydana gelen değişimler, kadınların yaşamlarına da doğrudan yansımıştır. Dini ve geleneksel kurallar, kadınlara yönelik bazı sınırlamalar getirmiştir; fakat bu kısıtlamalar, kadınların

³⁹ Zafer Toprak, *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s.27-78.

değersizleştirilmesinden ziyade, onların korunmaya muhtaç ve değerli bireyler olarak görülmesinin bir sonucu olmuştur.

Yerleşik hayata geçiş süreci ve yabancı kültürel etkilerin artmasıyla birlikte toplumsal yapıda belirgin bir dönüşüm yaşanmıştır. Bu dönüşümün bir sonucu olarak II. Murat döneminde Osmanlı sarayında harem teşkilatlanmış; Kanuni Sultan Süleyman devrinde ise kadın giderek “mahrem” bir varlık olarak konumlandırılmıştır. Böylece kadınların kamusal alandaki görünürlüğü sınırlanmış, toplumsal roller daha çok aile ve mahremiyet ekseninde tanımlanmıştır.

Ancak zamanla, özellikle XIX. yüzyılda Tanzimat reformlarının etkisiyle toplumsal yapıda yeniden bir değişim süreci başlamıştır. Kadın hareketinin temelleri, Batılı düşünce yapısına öncü olan Osmanlı aydınları tarafından atılmıştır. Namık Kemal, Ahmet Mithat Efendi ve Şemsettin Sami gibi önemli isimler eserlerinde kadın konusuna yer vererek, onların eğitim ve toplumsal hayattaki konumuna dair farkındalık yaratmışlardır.

Bu dönemde kadınlara eğitim ve çalışma yaşamına dair bazı haklar tanınmıştır. İlk etapta bu haklar sınırlı düzeyde uygulanmış olsa da, zamanla daha geniş bir özgürlük alanının kapıları aralanmıştır. Kız çocuklarının eğitimi için özel idadiler ve rüştiyeler açılmış, böylece kadınların toplumsal hayattaki görünürlüğü artmaya başlamıştır. Her ne kadar kadınlar sosyal yaşamda çok etkin bir pozisyonda olmasalar da onların haklarını koruma ve saygınlıklarını gözetme çabası sürekli devam etmiştir.⁴⁰

Kadının tamamen özel bir varlık olarak kabul edilmesi, Osmanlı toplumunda onun sosyal yaşamdan giderek daha fazla soyutlanmasına neden olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde Osmanlı kadınının ön plana çıkması, toplumsal hayatta aktif bir rol üstlenmesi ve erkeklerle özel alan dışında sohbet etmesi hoş karşılanmayan bir durum olarak değerlendirilmiştir. Özellikle şehirleşme süreciyle birlikte kadın-erkek ilişkilerinin toplumsal biçimi daha belirgin hale gelmiş, şehirli yaşam tarzı kadınların kamusal alandaki görünürlüğünü ciddi şekilde sınırlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu’nun kurumsallaşmaya başladığı XVI. yüzyılda saray geleneği başkent İstanbul’da kök salarken, Müslüman ve Gayrimüslim kadınlara yönelik çeşitli fermanlar da

⁴⁰ Sadık Albayrak, *Meşrutiyet İstanbul’unda Kadın ve Sosyal Değişim*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2002, s.56.

yayımlanmıştır. Bu fermanlar genellikle kadınların giyim tarzını, dışarı çıkma şekillerini ve erkeklerle olan ilişkilerini düzenlemeyi amaçlamıştır. Osmanlı padişahları, farklı dönemlerde yayımladıkları fermanlarla gayrimüslim tebaanın kıyafetlerine yönelik çeşitli düzenlemelerde bulunmuşlardır. Bu kapsamda, 1568 yılında II. Selim, 1577’de III. Murat ve 1630’da IV. Murat tarafından bu konuda fermanlar çıkarılmıştır. Özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu tür düzenlemelerde belirgin bir artış gözlemlenmiştir. Nihayetinde, 1839 yılında ilan edilen Tanzimat Fermanı ile gayrimüslimlerin kıyafet konusundaki sınırlamaları kaldırılmış ve Müslüman tebaa ile eşit haklara sahip olmaları yönünde önemli bir adım atılmıştır.⁴¹ İstanbul’un XV. yüzyıldan itibaren Batılı tüccarların uğrak noktası haline gelmesi, beraberinde birçok gayrimüslim kadının da şehirde yaşamaya başlamasına yol açmıştır. Yabancı devlet görevlileri ve Batılı tüccarların eşleri aracılığıyla İstanbul’a taşınan Batı modası, Osmanlı kadınları üzerinde de etkili olmuş; bu etkilenmeyi sınırlandırmak adına kadınların bu modayı takip etmelerini engelleyen özel fermanlar çıkarılmıştır. Örneğin, Osmanlı döneminde kadınların kalın siyah bir peçe takmadan şehir merkezine girmeleri yasaklanmış, saray dışındaki kadınların gemilere binmelerine izin verilmemiştir. Kadın ve erkeğin toplum içinde bir arada bulunması istenmediği için, kadınların mesire yerlerine gitmeleri ya da kaymakçı dükkânlarına girmeleri de yasaklanmıştır. XVI. yüzyılda Eyüp’teki kaymakçı dükkânlarında kadınların erkeklerle bir araya gelerek sohbet etmeleri din bilginleri tarafından hoş karşılanmamış, bu durum “kıyamet yaklaşıyor” ve “din elden gidiyor” şeklinde yorumlanmıştır. Kentli kadınların sosyal etkinliklere katılımı toplumda olumsuz karşılanmış, zaman zaman bu katılımlar doğrudan yasaklanmıştır. Kadınların kıyafetlerini ve sosyal yaşamlarını düzenlemeye yönelik çıkarılan fermanlar her ne kadar otoriter bir yapı arz etmişse de, çoğu zaman istenilen etkiyi yaratmamıştır. Söz konusu yönetmeliklerin sıklıkla güncellenmesi, kadınların bu kurallara her zaman uymadıklarını ve kendi yaşam tarzlarını sürdürdüklerini göstermektedir.

Bununla birlikte Osmanlı toplumunda kadınlar her alanda sınırlandırılmamıştır. Ekonomik faaliyetlere katılım konusunda kadınlara geniş sayılabilecek haklar tanınmıştır. Kadınların mülk sahibi olmaları ve ticari faaliyetlerde bulunmaları serbestti. Hatta Osmanlı toplumunda mülk sahibi kadın sayısı azımsanmayacak düzeydeydi; ancak

⁴¹ Feyza Nur Kuran, “Osmanlı Dönemi Kadın Giyim Kültürü ve Sosyal Statü”, *ARDECS*, 2025, S.1, s.38.

bu kadınların mülklerini doğrudan yönetme oranı daha düşüktü. Yine de kadınlar sahip oldukları mülkleri bizzat idare edebiliyor, kocalarının, oğullarının ya da babalarının izni olmaksızın bu malları satmalarına, kiralamalarına ya da kullanmalarına izin vermiyordu. Bir kadının izni dışında satılan mülkü için satışı geçersiz kılma ve geri alma hakkı da yasal olarak tanınmıştı.⁴²

Osmanlı dönemine ait belgeler, evlilik akitlerinin kadın haklarını korumak amacıyla yapıldığını göstermektedir. Örneğin, 1535 tarihli bir evlilik kaydında Halil'in eşi Dilferid bin Abdullah'ın, bir aydan uzun süre evi terk etmesinin boşanma gerekçesi sayıldığına dair bir mahkeme kararı yer almaktadır. Osmanlı mahkemeleri hem kadınlar hem de erkekler için ücretsizdi. Müslümanlar, gayrimüslimler, köleler ve azatlılar dâhil olmak üzere kadınlar istedikleri zaman mahkeme. Ancak mahkemede bir erkek tanığın yerine iki kadın tanık gerektiği için kadınlar genellikle tanık olarak tercih edilmezdi; buna rağmen kadınlar, şikâyetle bulunmak, haklarını savunmak veya suçlandıklarında kendilerini savunmak amacıyla mahkemeye başvurabiliyorlardı.⁴³

Türklerin İslam'ı kabul etmesinden sonra toplumda çok eşlilik uygulaması benimsense de, Osmanlı'da çok eşlilik yaygın değildi ve çoğu erkek tek eşliliği tercih ediyordu. Ayrıca Osmanlı kadınına eşinden boşanma hakkı tanınmıştı. Örneğin, 1825'te II. Mahmud'un üç çocuk doğuran Şerife Nesibe Hatun'a her çocuk için 5'er akçe olmak üzere günde toplam 15 akçe ödenmesine dair bir fermanı ve 1902'de eşinden maaş alamayan ya da geçinemeyecek kadar az maaş alan kadınlara maaş bağlanmasına dair belgeler, Osmanlı kadınına tanınan bazı hak ve ayrıcalıkların örneklerindendir.⁴⁴

Kadınların eğitimiyle ilgili olarak ise, Osmanlı'da kadınlara yönelik büyük bir engellemeden söz edilemez. Her ne kadar Birinci Meşrutiyet dönemi kısa sürmüş olsa da, II. Abdülhamid döneminde eğitime özel bir önem verilmiştir. Tanzimat Fermanı'yla birlikte kız çocuklarının eğitime duyulan ilgi artmış, bu süreç ilerleyen yıllarda daha da gelişmiştir. Yine Tanzimat ile birlikte kadınlar üzerindeki bazı yasaklar kaldırılmış ve kadınların kamusal alanda yer almalarının önü açılmıştır.⁴⁵

⁴² Tezer Taşkiran, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s.56.

⁴³ Kurnaz, a.g.e., s.105.

⁴⁴ Kurnaz, a.g.e., s.121.

⁴⁵ Necdet, Sakaoğlu, *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.71-76.

Osmanlı'da kadın hakları çeşitli yasal düzenlemelerle genişletilmiştir. 1845 yılında kadınların kadı huzurunda nikâh kıyma hakkı tanınmış, orta ve yükseköğretime erişim sağlanmış, kız çocuklarına erkeklerle eşit miras hakkı verilmiş, kadınların köle ya da cariye olarak alınıp satılmaları yasaklanmıştır. Ayrıca gelinlik vergisi gibi yükümlülükler de kadınların durumu dikkate alınarak kaldırılmıştır.⁴⁶

Tanzimat sonrasında kadınlar, moda gibi alanlarda da görünür olmaya başlamış, sosyal hayatta daha aktif roller üstlenmiştir. Avrupalı kadınların Osmanlı konaklarında Fransızca öğretmesi ve piyano gibi müzik aletlerinin öğretilmesine öncülük etmeleri, kültürel değişimin örneklerindendir. Kırım Savaşı sırasında gelen yabancı kadın hasta bakıcılar, Osmanlı kadınlarının bu alanlarda da aktif rol almalarını sağlamıştır. Ayrıca vakıf kuranların yaklaşık %36'sını kadınlar oluşturmuş, bu da Osmanlı'daki kadınların sosyal sorumluluk bilincini yansıtan önemli bir göstergedir.⁴⁷

Osmanlı'da, İslam hukukunun bir gereği olarak kadınlar servet sahibi olabiliyor ve bu serveti istedikleri gibi kullanabiliyordu. Ergenlik çağına gelen bir kadın, kendi iradesiyle evlenme hakkına sahipti; velisi onu zorla evlendiremezdi. Ancak Hanefi fıkı gereği, bir kadın din, mal, soy ya da meslek bakımından kendisinden düşük biriyle evlenirse, velileri bu evliliğe Osmanlı'nın kuruluşundan XIX. yüzyıla kadar itiraz edebiliyordu. Bu durum kadının korunmasına yönelik bir önlem olarak değerlendiriliyordu.⁴⁸

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda gazete ve yayın dünyasının hızla geliştiği bir dönemdi. Bu dönemde kadınların ve kadın temalı dergilerin daha fazla görünür hale gelmesi, kadın hareketinin gelişmesine önemli katkı sağlamıştır. Osmanlı toplumunun yapısı, kadın ile erkeğin alanlarını belirgin bir şekilde ayırmış ve erkeklik, bu düzende daha da güçlendirilmişti. Bu toplumsal yapı, İslam'ın Arap ve İran kültürlerinden aldığı etkilerle şekillenmişti ve Osmanlı toplumu merkezi ve ataerkil bir düzende örgütlenmişti.⁴⁹

⁴⁶ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 17-29.

⁴⁷ İlhan, Tekeli, a.g.m., s.98.

⁴⁸ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990, C. 1, s. 227-240.

⁴⁹ Birsan Talay Keşoğlu, *Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri*, Libra Yayınları, C.1, İstanbul, 2019, s.14.

Kadınların toplumsal hayattaki konumu ve hakları, dönemin ataerkil yapısına uygun olarak şekilleniyordu. Örneğin, kadınlar hukuken boşanma hakkına sahip olsalar da, erkekler “boş ol” demeleriyle tek taraflı olarak evliliği sona erdirebiliyor, dolayısıyla boşanma süreci büyük ölçüde erkeğin iradesine bağlı kalıyordu. Kadınların boşanma hakkı dolaylı yoldan tanınsa da, bu süreç için evli kadının kocasından izin alması gerekiyordu. Osmanlı toplumunda çok eşlilik, özellikle üst sınıflar arasında dinen meşru kabul edilen bir uygulamaydı ve çoğu zaman dul kadınları koruma amacıyla meşrulaştırılıyordu. Ancak kadınların birden fazla eşe sahip olma hakkı bulunmadığından, bu durum genellikle kadınların başıboş kalmalarını önleme gerekçesiyle yapılan ikinci evliliklere yol açıyordu.⁵⁰

Osmanlı toplumunda çok eşlilik erkekler arasında yaygın değildi ve çoğunlukla sarayla sınırlıydı. Ancak zamanla vezirler ve saray yetkilileri bu uygulamayı benimsedi ve zengin erkekler birden fazla eşe sahip olmaya başladılar. Kadınları ikincilleştiren bir diğer uygulama ise cariyelikti. Cariyelik, İslami kökenlere dayanan ve kadınların alınıp satılmasını içeren bir sistemdi. Cariyeler, dini kurallara aykırı şekilde dans etmeye zorlanıyordu.⁵¹

II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda kadınların toplumsal yaşamda daha fazla yer aldığı, yayınların ve fikir dergilerinin hızla arttığı bir süreçti. Kadın hareketi güç kazandıkça, toplumsal yapı kadın ve erkek rollerini yeniden değerlendirme yolunda önemli bir adım atmış oldu. Ancak ataerkil yapının etkisi ve kadınların hâlâ ikincil konumda tutulması, toplumsal dönüşüm sürecinin önündeki en büyük engellerden biri olarak varlığını sürdürdü.⁵²

Bu dönemde yaşanan gelişmeleri daha iyi anlayabilmek için, Osmanlı toplumunda kadınların tarihsel olarak hangi sınırlamalara maruz kaldıklarına da bakmak gerekir. Kadınların toplumsal yaşamdan dışlanması, Osmanlı tarihinde köklü bir geçmişe sahiptir. Bu modernleşme ivmesini daha iyi kavramak için, önceki yüzyıllarda kadınların kamusal görünümlerini etkileyen düzenlemelere kısaca bakmak gerekir. Nitekim 1571 yılında II. Selim döneminde alınan bir kararla çamaşırcı kadınların dükkân açmaları yasaklanmış;

⁵⁰ Ümüt Akagündüz, *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015, s.171.

⁵¹ Kurnaz, a.g.e., s.107.

⁵² Kurnaz, a.g.e., s.108.

aynı şekilde kadınların kaymakçı dükkânlarına girmeleri de engellenmiştir. Bu tür sınırlamalar, özellikle Lale Devri'nde zirveye ulaşmış; o dönemde kadınların kıyafetleri devlet tarafından düzenlenmiş ve erkeklerle birlikte sokakta dolaşmaları yasaklanmıştır.⁵³

Osmanlı'da kadınların durumu, halk ve saray arasındaki idari ilişkilere göre farklılık gösteriyordu. Saray kadınları, çeşitli kökenlere ve inançlara sahip olup, saraya yerleştiklerinde sahip oldukları imkanlarla kültürlerini ve birikimlerini güçlendiriyorlardı. Bu durum, saray kadınlarını sıradan halk kadınlarından farklı düşünce ve duygu dünyalarına sahip kılıyordu. Halk kadınları ise toplumsal olarak ikinci planda bırakılmış ve ev içinde hapsedilmişti. Saraydaki "Valide Sultan" gibi figürler ise önemli bir güç odağı oluşturuyor ve daha bağımsız bir yaşam sürüyordu. Saray kadınları, zamanla siyasi yönetimde etkin rol oynayabilme gücüne ulaşırken, halk kadınları genellikle ev içi sorumluluklarla sınırlıydı. Bu yapı, kadınların toplumsal yaşamdan dışlanmasına hız kazandıran önemli bir faktördü.⁵⁴

Osmanlı'da kadınların toplumsal yaşamdan dışlanması ve erkek egemen bir düzen içinde yaşamaları, kanunlar ve sosyal normlarla desteklenmişti. Saray ile halk kadınları arasındaki farklar, bu dışlanma sürecinin derinleşmesine yol açıyordu.

Çiftçilikten ev işlerine kadar pek çok alanda kocasıyla birlikte üretici bir rol üstlenen köylü kadın, toplumsal üretimin önemli bir parçasını oluşturmaya rağmen, eğitim ve kültürel gelişim olanaklarından büyük ölçüde mahrum bırakılmıştır. Bu durum, köylü kadının ekonomik hayatta aktif olmasına karşın, toplumsal ve entelektüel yaşamda görünürlüğünün sınırlı kaldığını göstermektedir. Köylü kadının genellikle erkeğin malı olarak görülmesine rağmen, saray kadınlarının vakıf kurma hakkına sahip olmaları dikkat çekici bir karşıtlık yaratmıştır. Öte yandan, sosyal hayatta aktif kadınlar Orta Asya ve İslam öncesi değerleri büyük ölçüde koruyarak erkek egemenliğine karşı daha özgür bir duruş sergilemiş, bu bağlamda kocalarıyla toplumsal yaşamda daha eşit bir konuma sahip olmuşlardır.⁵⁵

Tanzimat dönemi, kadın meselesini gündeme getiren en kritik dönemlerden biri olmuştur. Ancak kadın konusunda devlet hassasiyetini korumaya devam etmiştir.

⁵³ Günseli, Özkaya, *Tarih İçinde Kadın Hakları*, TBMM Yayınları, Ankara, 1985, s.121.

⁵⁴ Emel, Doğramacı, *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul, 1997, s.67.

⁵⁵ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 45–47.

Özellikle XIX. yüzyılın başından itibaren yaşanan değişim ve dönüşüm hamlelerinden olacak ki bazı hanımların çarşı pazarlarda rahatça dolaşmaları karşısında Hatt-ı Hümayun yayımlanmıştır⁵⁶. Hatt-ı Hümayunda özellikle kadınlardan genç ve güzel olanlarının cami, çarşı ve pazarlarda dolaşmalarının engellenmesi belirtilirken zaruret halinde çıkacakların ise giyim kuşamına dikkat edilmesi emredilmiştir Bu türden tedbirler XIX. yüzyılın ortalarında da alınmaya devam etmiştir. Ancak bu dönemde çıkarılan düzenlemeler, kadınların ince elbiseler, çoraplar ve yaşmaklar giymemeleri gibi konularda daha da ayrıntılı hale getirilmiştir.⁵⁷ Buna rağmen, özellikle kadınların kamusal alanlarda daha görünür olmaya başlamasıyla birlikte, toplumun bazı kesimlerinde bu duruma yönelik görece bir hoşgörü gelişmeye başlamıştır.

Ancak kadınların cuma günleri müstesna mesire yerlerine gitmeleri mümkündü.⁵⁸ Bu dönemde, ülkenin kadınların giyim tarzlarına olan yaklaşımı da değişmiştir. İslam'ın Hanefî mezhebi çerçevesinde şekillenen Tanzimat dönemi, kadınları Batı'dan ilham alan bir hukuk çerçevesi içinde tanımlamaya başlamıştır.

1908'deki Jön Türk Devrimi sonrasında kadınlara bazı haklar tanınmaya başlanmış olsa da, toplumsal ve hukuki düzende erkeklerin hâkimiyeti hâlâ belirgindi. 1911'deki zina ile ilgili düzenlemeler, bu durumu açıkça gözler önüne sermektedir. Bu düzenlemelere göre, karısını zina yaparken yakalayan bir erkek, karısını öldürürse affediliyordu, ancak aynı durumda olan bir kadın, kocasını öldürse affedilmiyordu. Bu cinsiyet ayrımcılığı, dönemin kadın hakları ile ilgili sınırlamaları ve erkek egemen yapıyı net bir şekilde yansıtmaktadır İslam hukukunda zaten var olan belirli boşanma hakları, 1915 yılında Şeyhülislam tarafından çıkarılan iki fetva ile yeniden gündeme getirilmiştir. Bu fetvalar, kocanın evi terk etmesi veya çocuklarına bakmaması gibi durumlarda kadınların mahkeme aracılığıyla boşanma talebinde bulunabileceklerini açıkça vurgulamıştır. Bu düzenlemeler, kadınların hukuki haklarında bazı ilerlemeler sağlasa da uygulamada hâlâ büyük engeller mevcuttu. Zina yasaları, cinsiyetler arasındaki farklı uygulamaları açıkça ortaya koymaktaydı; erkekler, zina yapan eşlerini belirli koşullarda öldürmekle cezalandırılmazken, kadınlar için böyle bir bağışlama söz konusu değildi. Bu durum, Osmanlı'da kadınların hukuki ve toplumsal statülerinin ne kadar kırılgan

⁵⁶ BOA, HAT 1478-61, (H.29.12.1215- M.13.Mayıs 1801).

⁵⁷ BOA, A.} MKT. 4-68, H.03.08.1258-M. 9 Eylül 1842).

⁵⁸ BOA, AE. SABHI.370-2584, H.10.07.1203-M.6 Nisan 1789).

olduğunu ve İslâm hukuku çerçevesinde erkeklerle kadın arasında farklı uygulamaların bulunduğunu göstermektedir.⁵⁹

Tanzimat dönemi, görücü usulü evliliklerin eleştirildiği bir süreçti, ancak geleneksel anlayış hâlâ varlığını sürdürüyordu. Osmanlı'da kadın, evlilikle birlikte yetişkinliğe adım atıyor ve kocası boşanana ya da ölene kadar ona bağlı kabul ediliyordu. Mehir, erkeğin kadına verdiği, genellikle düşük miktarlarda olan ancak erkeğin kadın üzerindeki hâkimiyetini simgeleyen bir uygulama olarak dikkat çekiyordu. Öte yandan kadın için mali bir güvence hükmündedir. Bu uygulama, evlilikte erkeğin üstünlüğünü güçlendiriyor ve kadının bağımlılığını pekiştiriyordu. Kadından beklenen en önemli görev, kocasına erkek çocuk doğurmak, yani erkeğin soyunun devamını sağlamaktı. Bu anlayış, erkek soyunun devam etmesinin kadının bedeninin bu amaç için var olması gerektiği şeklindeki dini görüşle uyumluydu. İslam'ın bu yorumu, erkeklerin kadınlar üzerindeki egemenliğini meşrulaştırıyor ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğini derinleştiriyordu. Tanzimat ve Jön Türk Devrimi gibi reformlar, kadınların statülerinde bazı değişiklikler yaratmış olsa da, Osmanlı toplumunda kadınların hukuki ve toplumsal konumları hala büyük ölçüde erkeklerin egemenliği altında şekilleniyordu. Zina yasaları, boşanma hakları ve evlilik uygulamaları, kadınların toplumda hâlâ geri planda kaldığını ve dışlanmalarının devam ettiğini gösteriyordu. Bu durum, kadın hareketinin önündeki engelleri ve mücadele edilmesi gereken yapısal sorunları ortaya koyuyordu.⁶⁰

Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok alanda köklü değişikliklere yol açmış ve kadınların hakları ile toplumsal konumlarına da etkilerini göstermiştir. Bu dönemde, özellikle eğitim ve mülkiyet haklarında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Osmanlı'da kadınların mülkiyet ve miras hakları, Hanefi-İslâm hukuku çerçevesinde Tanzimat'tan önce de mevcuttu; kadınlar mülk taşınmaz edinir, miras alır ve vakıf kurabilirlerdi. Tanzimat ve özellikle 1858 Arazi Kanunnâmesi, bu hakların kayıt ve intikal usullerini resmileştirdi. Osmanlı Devleti'nde geleneksel olarak mal varlığının bölünmezliği esas alınırken, Tanzimat dönemiyle bu yapı değişmiş ve kadınların mülk edinmesine olanak sağlanmıştır. Osmanlı hukukuna göre, kız evlatlar babalarından kalan mirasın yarısı üzerinde hak sahibiydi ve bu durum, kadınların ekonomik

⁵⁹ Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap*, Metis Yayınları, İstanbul, 2003, s. 88–92.

⁶⁰ Zehra Toska, *Kadın ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s. 40–46.

bağımsızlıklarına katkı sağladı. Tanzimat ile birlikte kızlardan alınan gelinlik vergisi kaldırılmış, bu da kadınların ekonomik yükünü hafifletmiştir.⁶¹

Tanzimat dönemiyle birlikte kızlar, sıbyan mekteplerinde dini eğitim alabilseler de, yükseköğretim medreselerinde eğitim göremezlerdi. 1843'te Tıbbiye'de kadınlar için ebelik dersleri verilmeye başlanmıştı. Bu dersler, kadınlara yönelik toplumsal cinsiyet ayrımcılığının bir göstergesi olarak, yalnızca kadınların katılabildiği derslerdi. Erkeklerin katılması yasaktı ve kadınların okur-yazar olmaları gerekmezken, ilkokul mezunu olmaları II. Meşrutiyet döneminden sonra zorunlu hale gelmiştir.⁶² Buradaki cinsiyet ayrımcılığı algısı dönemin toplum yapısı gereği mahremiyet hassasiyeti ve mesleki ihtiyaç hassasiyeti bağlamındadır.

1870'te Kız Öğretmen Okulu açılmış, bu okulda kız çocuklarının eğitimi desteklenmiştir. Ancak, kızların yüzlerinin açık bir şekilde eğitim görmelerinin dinî algılarla sınırlı olduğu için, 12 yaşından sonra erkek öğretmenlerin karşısında yüzlerini kapamaları beklenmiştir. 1869'daki Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne göre, erkek çocuklarının 6-11 yaşları arasında eğitim alması zorunluyken, kız çocukları için zorunlu eğitim 6-10 yaş arasında tutulmuştur. Bu, kız çocuklarının eğitim süresinin erkeklere göre daha kısa olduğunu göstermektedir.⁶³

Sonuç olarak, Tanzimat dönemi kadınların eğitime yönelik bazı yenilikler getirirken, toplumsal cinsiyet rollerini pekiştiren ve dini kurallarla beslenen sosyal yargıları güçlendiren bir yapıya sahipti. Kız Öğretmen Okulu gibi kurumlar, kadınların eğitimci olarak yetiştirilmesini hedeflese de, mevcut sosyal anlayışları dönüştürmek yerine bu anlayışları güçlendirmeyi amaçlamıştır. Kızların öğretmen olarak yetiştirilmesi, toplumsal ve dini normlara uygun şekilde gerçekleşmiş, kadınların toplumsal rollerine dair mevcut anlayışları pekiştirmiştir.⁶⁴

⁶¹ Ümüt Akagündüz, *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015, s.81.

⁶² Ayşe Durakbaşı, "Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu," *Tarih ve Toplum*, S.51, Mart 1988.

⁶³ Kurnaz, a.g.e., s.77.

⁶⁴ Durakbaşı, a.g.m., s. 29.

2.2. Osmanlı Devleti'nde İktidarın Kadınlara Yönelik Çalışmaları ve Uygulamaları

Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk dönemlerinde, kadınların yaşamı İslam'ın etkisiyle birlikte yerleşik kültür gelenekleriyle paralellik gösterir. Ancak, çevresindeki kültürel etkileşimler ve saraya giren farklı unsurlar zamanla toplumsal yapıyı şekillendirir. Kanuni Sultan Süleyman dönemiyle birlikte kadınların toplumsal alandaki rollerinde belirgin bir değişim yaşanır; kadınlar daha fazla özel alana çekilir. Bu dönüşüm, zamanla kontrolden çıkar ve Osmanlı'daki diğer Hristiyan ve Yahudi kadınlar üzerinde de etkili olur. Örneğin, Ermeniler de Müslüman kadınlar gibi yüzlerini örtmeye başlarlar, ancak İstanbul ve Rumeli'deki bazı kadınlar, yüzlerini kısmen açarak daha özgür bir yaşam tarzı benimsemişlerdir. Kadının sosyal yaşamdaki yerinin daralması, özellikle şehirde daha belirgin hale gelirken, kırsal alanlardaki kadınlar daha fazla özgürlükten faydalanmaktadır. İran ve Bizans kültürlerinin etkisi altında kalan Osmanlı'nın bazı bölgelerinde, kadının toplumsal yaşamdan silinmesine yol açan bir yapı oluşmuştur. Kadın ve erkek arasındaki ilişkiler, yerel toplumların yaşam biçimlerini de şekillendirir. Saray geleneği, devletin kurumsallaşması ve fermanların ortaya çıkmasıyla birlikte bu durum denetlenmeye çalışılır. İstanbul'da yaşayan elit kadınlar Batı modasını takip ederken, Osmanlı Devleti bu etkiye karşı çeşitli yasaklarla durumu kontrol altına almaya çalışır.⁶⁵

Osmanlı döneminde siyah peçe takmayan kadınların sokakta görünmesi yasaklanmış ve saray dışında yaşayan kadınların kayıklara binmesi engellenmiştir. Sosyal alandaki erkek ve kadın ilişkilerinin sakıncalı görülmesi nedeniyle kadınların mesire yerleri ve kahvehanelere girmeleri kontrol altında tutulmuştur. Ancak, bu yasakların kadınlar üzerinde etkili olmadığı, çünkü kadınların kendi yaşam tarzlarını sürdürdükleri ve sürekli olarak yasal düzenlemelere karşı koydukları görülmektedir.⁶⁶

Osmanlı'da kadınların sosyal yaşama katılımı sınırlı olsa da, ekonomik faaliyetlerde yer almaları yasaklanmamıştır. Birçok kadın, kendi mülkünü işleterek ekonomik özgürlük sağlama imkânı bulmuştur. Kadınlar, mülklerini satma hakkına sahip olsalar da, özellikle eşlerinin veya oğullarının izni olmadan satışı geçersiz sayılmaktaydı. Kadınlar ticaretle de uğraşmış; örneğin, Kanuni Sultan Süleyman döneminde

⁶⁵ Durakbaşı, a.g.m, s. 79.

⁶⁶ Ümüt Akagündüz, *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015, s.237-240.

çamaşırhane işletmiş ve köle ticareti yapmışlardır. Ayrıca, borç alıp verme hakları bulunduğu gibi eşlerine de kefil olabilmişlerdir. Ancak, sermaye eksikliği nedeniyle çoğunlukla zanaat işlerine yönelmişlerdir. 18. yüzyılda Bursa'daki iplik fabrikalarının yarısından fazlası kadınlara aitken, loncalara üye olma konusunda kadınlar, mesleki faaliyetlerine engel olan bir tutumla karşılaşmışlardır.⁶⁷

Osmanlı mahkemeleri, cinsiyet ayrımı gözetmeksizin herkese açıktı. Kadınlar, gayrimüslimler ve köleler, tıpkı erkekler gibi mahkemelere başvurabilmişlerdir. Bununla birlikte, şahitlik konusunda kadınların iki katı şahit gerektirdiği yaygın bir algı bulunmakla birlikte, bu durum Kur'an-ı Kerim'de yalnızca vadeli borçlanmalarla ilgili olarak belirtilmiştir ve bütün hukuki meseleleri kapsamaz. Söz konusu ayete göre, iki kadın şahit aranmasının amacı, bir kadının meseleyi unutması veya şaşırması durumunda diğerinin hatırlatma işlevi görmesidir; dolayısıyla kadın şahitliği, olayın unutulmadığı durumlarda bir erkek şahitle eşit sayılabilir.

Osmanlı'da kadınların çok eşli olması yasak olup, çok eşlilik yalnızca erkekler için söz konusuydu ve varlıklı kadınların ikinci eş alması mümkün değildi. Bununla birlikte, kadınlar haklarını savunmak amacıyla mahkemeye başvurabilmişlerdir. Saray kadınları ve valide sultanlar, saygın bir konuma sahip olmanın yanı sıra toprak ve ikta gelirlerine de sahipti; bu durum, Osmanlı kadınlarının ekonomik ve sosyal açıdan güçlü bir statüye sahip olduklarını göstermektedir. Hafsa Sultan ve Hürrem Sultan gibi örnekler, kadınların hayır işlerine katkıda bulunduklarını ve camiler, hastaneler, aşevleri gibi kurumlar kurduklarını ortaya koymaktadır. Ayrıca, genç kızlar nişanlılarının başka biriyle evli olduğunu öğrendiklerinde nişanlarını bozarak kendi haklarını koruyabilmişlerdir.

Kadınların toplumsallaşması, Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla başlamıştır. Tanzimat ile birlikte, Osmanlı'da kadınların statüsünde bazı değişiklikler yaşanmış olsa da, bu reformların kadınların toplumsal yaşamını tam anlamıyla değiştirmedeği görülür. Tanzimat Fermanı, kadınlarla ilgili doğrudan bir düzenleme içermese de kadınların kamusal alanlara katılımına yönelik ilk adımları atmıştır.⁶⁸ Bu dönemde kadınlara, evlenme hakkı, yükseköğretim hakkı, mirasta eşit pay, köle ve cariye alım satımının yasaklanması gibi önemli haklar verilmiştir. Ayrıca, Arazi Kanunnamesi ile babadan kalan toprakların kız ve erkek çocuklar arasında eşit şekilde paylaştırılmasına karar

⁶⁷ Durakbaşı, a.g.m., s. 79.

⁶⁸ Serpil Çakır, *Kadınlar ve Kamuoyu (1868–1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2011, s. 131–139.

verilmiştir. ⁶⁹Ancak, tüm bu reformlara rağmen, kadınların sosyal statüleri çoğu zaman aynı kalmış ve kadınların giyimi, dışarıdaki etkilerle ilgili tartışmalar devam etmiştir. Tanzimat dönemi kadınları, batılı eğitimlerle, Fransızca öğrenip piyano çalmayı öğrenmeye başlamışlardır. Ancak, sosyal statüdeki gelişmelere rağmen, kadınların yer aldığı toplumsal hayata dair birçok kısıtlama sürmüştür. ⁷⁰

2.3. Osmanlı Devleti'nde Kadınların Sosyal ve Çalışma Hayatındaki Sorunları

Osmanlı Devleti'nde, çalışma hayatına aktif olarak katılan kadınlar, karşılaştıkları zorluklara rağmen tepki vermekten geri durmamışlardır. Kadınlar, büyük bir kitlenin katılımıyla bir dizi etkinlik düzenleyerek seslerini duyurmuşlardır. ⁷¹ Popüler edebiyatın incelenmesi sırasında, genellikle kadınların bu tür etkinliklere karşı verdikleri tepkiler görülebilir. Örneğin, XVIII. yüzyılda Bursa'da kadın dokumacılar, dönemin zor şartlarına karşı ayaklanarak çeşitli eylemlerde bulunmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin ekonomik durumu kötüleşmiş ve uzun süren savaşlar erkeklerin hayatını kaybetmesine neden olmuştur, bu da kadınların işlerini daha da zorlaştırmıştır. Dönemsel olarak yaşanan kıtlıklar ve buna bağlı ölümler, kadınların içindeki mücadelecilik ruhu ortaya çıkarmıştır. Kadınlar, çalışma hayatındaki değişikliklere karşı tepkilerini de göstermiştir. Örneğin, dokuma sektöründe makineleşme süreci başladığında, işlerinden çıkarılma endişesiyle kadınlar ve diğer işçiler, makinelerle zarar verme eylemleri düzenlemiştir. ⁷²

Kadınların yün dokuma atölyelerine karşı başkaldırdığı yerlerden biri de Uşak'tır. 13 Mart 1908 günü öğleden sonra, çoğu kadın ve çocuklardan oluşan bir grup işçi, özel şirketlere ait üç makineli ve buharlı yün iplik fabrikalarına baskın yapmış, yün ipliklerini işlemişlerdir. Ambarlarda bulunan yünler talan edilmiş, fabrikaların makineleri tahrip edilmiş ve atölye ateşe verilmiştir. Bununla yetinmeyen yaklaşık 1.500 kadın, Uşak sokaklarında yürüyerek tepkilerini dile getirmiştir. Uşaklı kadınlar, Sanayi Devrimi ve sonrasındaki makineleşmeye tepki olarak, işlerini kaybetme korkusuyla teknolojiyi protesto etmiş ve makineleri kırarak işlerini savunmuşlardır. Olayların diğer düşkünler evlerine de sıçrayabileceğinden endişe duyan devlet yetkilileri, tutuklanan kadınları serbest bırakmak zorunda kalmışlardır. Uşak'a gönderilen vali, makinelerle ilgili olayları

⁶⁹ Ümüt Akagündüz, *a.g.e.*, s.261-284.

⁷⁰ Nevin Yurdsever Ateş, "Osmanlı'da Kadınlara Yönelik Reform Çabaları," *Belleten*, Cilt 65, S. 243 (2001): s. 455-460.

⁷¹ Şirin Tekeli, *Kadınlar ve Çalışma Yaşamı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s. 150-160.

⁷² Kurnaz, *a.g.e.*, s.125-126.

inceleyerek kadınların işlerini kaybetme endişesi duyduklarını belirtmiş ve Uşak ve çevresinde yüzyıllardır süregelen yün ve iplik eğrildiğinden, halı makası kullanıldığından bahsetmiştir. Osmanlı'da işini kaybetmekten korkan kadınların başlattığı Uşak protestoları, sonrasında da devam etmiştir.⁷³

Adana'da bir tekstil fabrikasının yanması, 1850'de Bursa evi olayı, 1908'de Selanik'teki fes fabrikasının inşaatı tamamlandıktan sonra yağmalanması ve şirketin pamuklu ve yünlü dokuma fabrikasında ithal makinelerin yakılması gibi olaylar yaşanmıştır. 1861'de Bursa'da kurulan bir fabrikanın, Müslüman mezarlığı üzerine yapıldığını öne sürerek yıkılması, tekstil işçilerinin işlerini kaybetme kaygısıyla gerçekleşmiştir. Kadınlar, bu ve benzeri durumlarla karşılaştıklarında tepkilerini grevlerle ifade etmişlerdir. Tanzimat ve II. Meşrutiyet döneminde, grevlere katılarak ekonomik nedenlerle ücretlerden memnuniyetsizliklerini dile getirmişlerdir. Neredeyse tüm grevler, daha iyi çalışma koşulları ve maddi kazanç için yapılmıştır.⁷⁴ Kadınların grevlerdeki rolü iki şekilde ele alınabilir; birincisi kadınların işçi olarak greve katılması, ikincisi ise kadınların işçilere destek vermesidir. Kadınların çalışma hayatındaki bir diğer tepkisi de zaten düşük olan ücretlerin ödenmemesine karşı geliştirdikleri sert tepki olmuştur.⁷⁵ 1872-1907 yılları arasında en az 50 grevin gerçekleşmiş olması ve bunların çoğunun kadın işçilerin yoğunlukta olduğu tekstil sektöründe yapılması, kadınların emek sorunlarını dile getirme konusunda erkeklerden geri kalmadıklarının önemli bir kanıtıdır.⁷⁶

1908 ile 1915 yılları arasında, kadınlar özellikle tekstil ve gıda sanayilerinde greve gitmişlerdir. 1909-1915 yılları arasındaki raporlarda, kadınların gıda ve tekstil sektörlerinde greve giderek ön saflarda yer aldıkları belirtilmektedir. Bu dönemde, grevcilerin talepleri ücretlerin ötesine geçmiştir. Çalışma saatlerinin kısaltılması, güvenlik önlemlerinin alınması, haftada bir gün izin verilmesi, gece çalışması için çift ücret ödenmesi ve para cezalarının kaldırılması talepleri arasında yer almıştır.⁷⁷

⁷³ Ferhunde Özbay, *Kadın Emeği ve Kadın İşçiliği*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 80–87.

⁷⁴ Tuba Demirci, “Osmanlı Kadınlarının Çalışma Hayatına Katılımı,” *Toplum ve Bilim*, S. 105, 2006, s. 93–100.

⁷⁵ Kurnaz, a.g.e., s.125-126.

⁷⁶ Güldane Çolak, *II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Basında Kadın Öncüler*, Heyamola Yay, İstanbul, 2008, s.77

⁷⁷ Ayşe Durakbaşı, “Kadınların Sosyal Hayatta Karşılaştığı Sorunlar”, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 3, 1996, s. 14–20.

İpek fabrikalarında ve iplik fabrikalarında çalışan işçilerin neredeyse tamamı, aşırı çalışma ve uygun olmayan koşullardan kaynaklanan hastalıklara maruz kalmışlardır. Hüdavendigâr ilçesinden bakanlığa gönderilen bir telgrafta, işçiler arasında istirahat edememekten kaynaklanan kansızlık gibi hastalıkların yayılmakta olduğu bildirilmiştir. Ayrıca, çalışma saatlerinin ve ücretlerin toplum sağlığı üzerinde yarattığı tehlikeler vurgulanmıştır. Bursa'daki ipek ve halı fabrikalarında çalışan kadın işçilerin çalışma koşulları, düzenli işçi çalışmayan ve yıl boyunca sadece 100 gün civarı çalışan bu kadınların yaşamlarını daha da zorlaştırmıştır. Kadınlar, yaşam masraflarını karşılamak için günlük ücretlerinin 1 kuruştan 4 kuruşa çıkarılmasını talep etmişlerdir. Fakat, bu düşük ücretle 15-16 saat çalışmak zorunda kalmışlardır. Kadınların düşük ücretlerle istihdam edilmesi, dönemin toplumunda kadınların kazançlarını aile bütçesine ek katkı olarak görmeleriyle ilişkilendirilebilir. Ayrıca, Bursa'daki ipek fabrikalarında çalışan kadın işçilere yeni bir vergi olan "temettü" adı altında vergi alınmaya başlanması, işçilerin şikayetlerine yol açmış ve talepleri reddedilmiştir.⁷⁸ Sonuç olarak, kadınlar haklarını başka yollarla savunmaya karar vermiş ve devletin yasakladığı greve başvurmuşlardır.⁷⁹

Balkan Savaşları sonucunda, Rumeli'den Anadolu'ya göç hızlanmış ve işsizlik oranı artmıştır. Yabancı sermayeli fabrikalarda, ev işçileri için emeğin değeri düşürülmüş, zorunlu çalışma süresi 11 saat olarak belirlenmiştir. Kadınların ve çocukların ücretleri her zaman erkeklerden daha düşük olmuştur. 1915'te, tekstil sektöründe kadınlar günde 4-6 kuruş alırken, erkek işçiler 10-13 kuruş almaktadır. Çeşitli sektörlerde çalışan kadınlar, ekonomik zorluklar ve ucuz iş gücü olarak tercih edilmeleri nedeniyle liderlerin ilk tercihi olmuşlardır. Kadınlar, yaşamlarını sürdürebilmek için büyük bir çaba harcamış, grevler ya da protestolarla haklarını savunmuşlardır.⁸⁰

Sivil toplum, bireylerin özgürlüklerini koruma amacı güden, gönüllülük esasına dayanan ve toplumu yönlendiren bir yapıdır. Osmanlı'da birçok sivil toplum kuruluşu bu dönemde kurulmuş ve kadınlar da bu kuruluşların içinde aktif roller üstlenmişlerdir. Kadınlar, sosyal yardımlar, eğitim, hayır işleri, sanat ve kültür alanlarında etkin olmuş, tiyatro, dikiş, edebiyat ve heykel gibi alanlarda öncülük etmişlerdir. Hatta vatan savunmasında da önemli roller üstlenmişlerdir. Buna rağmen, kadınların toplumsal yaşamı her zaman serbest ve engelsiz değildi. Zaman zaman çeşitli kısıtlamalar ve

⁷⁸ Kurnaz, a.g.e., s.125-126.

⁷⁹ Durakbaşı, "Kadınların Sosyal Hayatta Karşılaştığı Sorunlar", s. 14-20.

⁸⁰ Durakbaşı, "Kadınların Sosyal Hayatta Karşılaştığı Sorunlar". s. 14-26.

yasaklarla karşılaşmış, hakları sınırlanmıştır. Bu durum, Osmanlı toplumunda kadınların hem özgürlük alanlarına sahip olduğunu hem de toplumsal ve hukuki kısıtlamalar altında yaşamlarını sürdürmek zorunda olduklarını göstermektedir.⁸¹

2.4.Meşrutiyet Basınında Kadın Yazarlara Genel Bir Bakış

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet dönemi, basın hayatında büyük bir dönüşümün yaşandığı bir dönemdir. Bu dönemde, halkın daha fazla bilinçlenmesi ve eğitilmiş bireylerin artmasıyla birlikte gazeteler ve dergiler, toplumun her kesimine hitap etmeye başlamıştır. Kadınların toplumsal hayatta daha görünür olması, basının içeriklerinde de kendini göstermiştir. Özellikle kadın hakları ve eğitimi gibi konular, bu dönemdeki önemli tartışma başlıkları arasında yer almış, kadınlar da basın aracılığıyla görüşlerini dile getirme fırsatı bulmuşlardır. Kadın yazarlara ve şairlere, II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında daha fazla yer verilmiş ve birçok kadın, eserlerini basın aracılığıyla kamuoyuna sesini duyurma imkânı bulmuşlardır.⁸²

Kadın yazarlara ait yazılar, genellikle kadınların toplumdaki yeri, eğitim hakları, aile içindeki rolleri ve toplumsal eşitsizliklere karşı mücadele gibi konuları ele almıştır. Ayrıca, kadınların çalışma hayatına katılımı ve toplumda ekonomik bağımsızlıklarını kazanması gibi modernleşme sürecine dair meseleler de kadın yazarların kaleme aldığı makalelerde işlenmiştir.⁸³ Bu dönemde kadın yazarlar, özellikle kadın hakları savunuculuğu yapan gazetelerde ve dergilerde kendilerine yer bulmuş, toplumsal cinsiyet eşitsizliğiyle ilgili çeşitli eleştirilerde bulunmuşlardır. Örneğin, *Kadın dergisi*, kadınların eğitim hakkı ve toplumdaki yerinin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulayan yazılarla tanınan bir yayın organı olmuştur.⁸⁴

Kadın yazarlardan en bilinenlerinden biri olan Halide Edib Adıvar, Meşrutiyet dönemi basınında aktif olarak yer almış ve hem yazılarıyla hem de romanlarıyla kadınların toplumdaki yerini sorgulamıştır. Adıvar, özellikle kadınların eğitime verdiği önemle dikkat çekmiş ve bu konuyu birçok yazısında işlemiştir. Ayrıca, dönemin diğer

⁸¹ Güldane Çolak, *a.g.e.*, s.77.

⁸² Serpil Çakır, "II. Meşrutiyet'te Kadın Yazarlar ve Kadın Dergileri", *Tarih ve Toplum*, S. 156, 1996, s. 35-40.

⁸³ Zafer Toprak, *Kadın ve Sosyal Değişim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 118-126.

⁸⁴ Hülya Duman, *Kadın Yazarlar ve Osmanlı Kadın Dergileri (1869-1927)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000, s. 130-138.

önemli kadın yazarı Fatma Aliye, kadınların toplumsal hayatta daha etkin bir rol alması gerektiğini savunan yazılar kaleme almış, feminizmin Osmanlı toplumunda benimsenmesi adına önemli bir adım atmıştır.⁸⁵

2.5. Meşrutiyet Dönemi Türk Kadınlarının Öne Çıkan Genel Özellikleri

Meşrutiyet Dönemi (özellikle II. Meşrutiyet, 1908 sonrası) Osmanlı'da kadın hareketlerinin belirgin şekilde yükselişe geçtiği, kadınların eğitim, çalışma, hak ve özgürlük taleplerini açıkça dile getirmeye başladığı bir dönemdir. Bu dönemde birçok kadın dergisi çıkarılmış, kadın kulüpleri kurulmuş, konferanslar düzenlenmiş ve hatta bazı kadınlar siyasi mücadelelerde de yer almıştır. Kadınların eğitim hakkı, kadınların çalışma hayatına katılımı, siyasi haklara sahip olması (oy hakkı dahil), özellikle çok eşliliğin ve kız çocuklarının erken yaşta evlendirilmesinin eleştirisi ve erkeklerle eşit vatandaşlık hakları gibi pek çok konuda ön plana çıkmışlardır. Özellikle basın ve yayın hayatında öne çıkanlar ile birlikte farklı alanlarda da öncülük eden bu kadınlar aşağıda genel olarak ele alınmıştır.

2.5.1. Safiye Ali

Safiye Ali, 1894 yılında İstanbul'da dünyaya geldi. Babası Sultan II. Abdülhamid döneminde mabeyn başkâtipliği yapan Ali Kırat Paşa, annesi ise ev hanımı Emine Hasene Hanımdır. Dört kardeşiyle birlikte büyüyen Safiye Ali, ilk öğrenimini İstanbul'daki özel bir okulda tamamladı. Ardından Amerikan Koleji'nde eğitimine devam etti. Kolejde öğretmenlerinin dikkatini çekmiş, özellikle tıp alanında başarılı bir öğrenci olarak öne çıkmıştı. O dönemde Osmanlı toplumunda kadınların doktor olması olağan karşılanmazken, Safiye Ali bu kalıpları yıkarak ülkenin ilk kadın tıp doktoru olmayı başardı.⁸⁶

Tıp eğitimini Almanya'da tamamlayan Safiye Ali, 1923 yılında Türkiye'ye döndü. Kadın Hastalıkları ve Doğum alanında uzmanlaşmıştı. Yurt dışındaki tecrübesi ve donanımıyla Türkiye'deki sağlık sistemine önemli katkılar sağladı. İlk muayenehanesini İstanbul'da açtı ve kadın hastaları kabul etmeye başladı. Ancak meslek hayatında pek çok

⁸⁵ Taha Parla, *Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları: Meşrutiyet Dönemi Basını*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 75–83.

⁸⁶ Orhan M. Çolak, "Libya'dan Üsküdar'a Bir Padişah Yaveri: Ali Kırat Paşa ve Ailesi", *Üsküdar Sempozyumu IV 3-5 Kasım 2006 Bildiriler*, cilt II, İstanbul, 2007, s.583.

zorlukla karşılaştı. Meslektaşları tarafından dışlanıyor, kadın olması nedeniyle küçümseniyordu. Hastalar dahi çoğu zaman kendisine güvenmeyip erkek doktorlara gitmeyi tercih ediyordu. Ancak Safiye Ali yılmadı; karşılaştığı önyargılara rağmen çalışmaya devam etti ve kadınların da bu alanda var olabileceğini kanıtladı.⁸⁷

Safiye Ali, hayat arkadaşı Ferdinand Krekeler ile Almanya'da eğitim gördüğü yıllarda tanışmıştır. Eşi, onun mesleki hedeflerine her zaman destek olmuş, zorlu mücadelelerinde yanında durmuştur. Bu güçlü birliktelik, Safiye Ali'nin hem yurt dışında eğitim almasına hem de Türkiye'de mesleğini sürdürmesinin yanı sıra ilk tıp eğitimi veren kadın olma unvanına sahip olmasına büyük katkı sağlamıştır.⁸⁸

Safiye Ali sadece doktor olarak değil, aynı zamanda bir eğitimci ve aktivist olarak da önemli bir rol üstlendi. Kız çocuklarının eğitimine büyük önem veriyor, onların meslek sahibi olabilmesi için mücadele ediyordu.⁸⁹ Süt Damlası adı verilen sağlık merkezlerinde annelere ve çocuklara yönelik eğitimler verdi, koruyucu hekimlik faaliyetlerinde bulundu. Türk Kadınlar Birliği'nde aktif görev aldı, kadınların seçme ve seçilme hakkı mücadelesine destek verdi.⁹⁰ Tüm bu çabalarıyla yalnızca bir doktor değil, aynı zamanda kadın hakları savunucusu olarak da tarihe geçti.⁹¹

Hayatının son yıllarında yeniden Almanya'ya giden Safiye Ali, 1952 yılında burada hayata gözlerini yumdu. Ardında Türkiye'de kadınların tıp alanında yer edinmesine öncülük eden, cesur ve kararlı bir örnek bıraktı. Onun mücadelesi, bugün kadın doktorların mesleklerini özgürce icra edebilmesinin temel taşlarından biri olmuştur.⁹²

2.5.2. Belkıs Şevket Hanım

Belkıs Şevket, Osmanlı Müdafaa-i Hukuk Nisvan Cemiyeti'ni temsilen, Türkiye'de tayyareyle uçan ilk kadın olma unvanını taşır.⁹³ İyi bir eğitim aldıktan sonra İnas İttihadı Osmaniye Mektebi'nde öğretmenlik yapan Belkıs Hanım, kadınların toplumsal hayatta

⁸⁷ Güldane Çolak, a.g.e, s.25-28.

⁸⁸ Güldane Çolak, a.g.e., s.31-32.

⁸⁹ İsimli Makale, "İlk Kadın Doktorumuz Safiye Ali", *Resimli Ay*, IV/11, (Kanunuevvel 1928), s.12.

⁹⁰ *Servet-i Fünun*, S.158-1632 (24 Teşrinisani 1927)

⁹¹ Safiye Ali, *Küçük Çocuklar Muayenhanesi Süt Damlası*, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, 1341.

⁹² Safiye Ali, "İstanbul'dan Bursa'ya ve Bursa'dan İzmir'e Bir Gezinti", *Servet-i Fünun*, S.30-1504, (Nisan 1341), s.60.

⁹³ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, 1994, s.85.

daha aktif rol almasını amaçlayan bu cemiyetin aktif bir üyesidir. ⁹⁴Aynı zamanda cemiyetin yayın organı *Kadınlar Dünyası* dergisinde yazılar yazarak kadınlara seslenmiş ve onları bilinçlendirmeye çalışmıştır.⁹⁵ 28 Mayıs 1913'te Nuriye Ulviye Hanım tarafından kurulan bu cemiyet, kadınların sosyal hayata katılımını savunmuş, erkek-egemen yapının tek ayaklı bir birey gibi yetersiz olduğunu öne sürmüştür. Kadın girişimcileri destekleyen cemiyet, kadınlara özel işletmelerin kurulmasına öncülük etmiş, özel eğitim kurumları açmayı ve gazetelerle konferanslar yoluyla kadınları aydınlatmayı öncelikli hedef edinmiştir. ⁹⁶

Bu amaç doğrultusunda gerçekleşen en dikkat çekici girişimlerden biri, Belkıs Şevket'in tayyareyle uçuşudur. Başvurusu başta kadın olması nedeniyle reddedilse de Cemal Paşa'nın desteğiyle bu talep kabul edilir. 2 Aralık 1913'te, pilot Fethi Bey eşliğinde "Muhabere-i Milliye" isimli askeri uçakla İstanbul semalarında gerçekleştirilen bu uçuş hem sembolik hem de tarihi bir nitelik taşır. Uçuş sırasında rüzgârdan korunmak için pilot giysileri giyen Belkıs Hanım, Türk kadınının gökyüzünde temsil edilmesinden büyük bir gurur duyar. Yanında getirdiği bağış çağrısı kartlarını uçaktan aşağı bırakarak halka seslenir. Bu olay, yalnızca o dönemde değil, gelecekte de büyük yankı uyandırır. Cesaretiyle halkın ve hükümetin takdirini kazanan Belkıs Şevket'in resmi Askerî Müze'de sergilenir. Hatta onun bu başarısından esinlenen bir girişimci, ürettiği kolonyaya "Belkıs" adını verir ve şişesinde onun fotoğrafına yer verir. Bu olay, Osmanlı kadınının hem cesaretini hem de çağdaş teknolojilere olan ilgisini gözler önüne seren tarihi bir dönüm noktası olur. ⁹⁷

2.5.3. Bedra Osman

Bedra Osman, Müslüman kadınların iş dünyasında yer bulmasının zor olduğu bir dönemde, İstanbul Telefon Şirketi'nin kadın memur ilanına başvurarak önemli bir adım atar. Bu girişim, maddi ihtiyaçtan değil, Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti üyesi

⁹⁴ Ulviye Mevlan, "Hayat-ı Cemiyette Kadın, *Kadınlar Dünyası*, S.159, (3 Kanunsani 1330), s.2.

⁹⁵ Belkıs Şevket, Bizde Hareket-i Nisvan, *Kadınlar Dünyası*, S. 40, (25 Nisan 1330) s.5-6; *Servet-i Fünun*, S. 1175 (28 Teşrinisani 1329) s.109.

⁹⁶ Şefika Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ötüken Neşriyat, Ankara 1991, s.89.

⁹⁷ Belkıs Şevket, "Bizde Hareket-i Nisvan", *Kadınlar Dünyası*, S.140, (25 Nisan 1330), s.5-6. Ayrıca konu ile alakalı yayımlanmış farklı bir kaynakta İlk uçuşun Osmanlı isimli Deperdusin tipi bir tayyare ile gerçekleştiği ve ayrıca kendisinin bu talebinin büyük bir sevinçle karşılandığı aktarılmıştır. Bkz Umur Karabulut, Sema Doğan, "İstanbul Semalarında Uçan İlk Türk Kadını: Belkıs Şevket Hanım", *Belgi*, Sayı 10, Yaz 2015/II, s. 1398

olarak, kadınların iş hayatına katılımını teşvik etme amacı taşır. Bedra Hanım, çalışmak isteyip cesaret edemeyen kadınlara örnek olmak istemektedir. Ancak başvuru sürecinde, kurum çalışanı Sürenyan Efendi dilekçeleri almak istemez ve kadınlara aşağılayıcı davranışlarda bulunur. İkinci başvuruda ise bu kez Fransızca veya Rumca bilme şartı öne sürülür.⁹⁸

Bedra Hanım yaşadıklarını *Kadınlar Dünyası* dergisine bildirir. Dergi, Türkçe yerine yabancı dil şartı konmasını eleştirerek kamuoyunu harekete geçirir. Baskılar sonucu telefon şirketi özür diler, Posta ve Telgraf Nezareti ise açıklama yapmak zorunda kalır. 19 Mayıs 1913 tarihli açıklamada, kadınların Fransızca bilmeseler dahi uygun pozisyonlarda işe alınacakları belirtilir. Bedra Hanım, bu hakareti tüm kadınlara yapılmış bir saygısızlık olarak değerlendirir.⁹⁹ Mücadelesi sonuç verir ve memur olarak işe alınır; hatta iş müfettişi olur. Böylece Osmanlı'da kamu görevine giren ilk Müslüman Türk kadınlardan biri olarak tarihe geçer.¹⁰⁰

2.5.4. Makbule Hanım

Selanik Valisi Ahmet Refik Paşa'nın kızı Makbule Hanım, Selanik'te eğitim almış ve evde Fransızca dersleri görmüştür. Zengin çevresindeki kadınlar çalışmayı küçültücü bulsa da, o küçük yaşlardan beri çalışmayı istemiştir. Kadınların erkeklere muhtaç olmadan kendi hayatlarını sürdürebilmeleri gerektiğine inanır.¹⁰¹

Makbule Hanım, arkadaşı Kazım Paşa'nın kızı Nazire Hanım'la yaptığı bir sohbette kendi işini kurmak istediğini dile getirir ve böylece dikimevi açma fikri doğar. Bin liralık sermayeyle Beyoğlu'nda "Yasin Yurdu Dikiş Atölyesi"ni kurarlar. Nazire Hanım Paris'e giderek elbise modelleri getirir, bir sergiyle tanıtım yaparak müşteri kazanırlar. Ancak makastarların yetersizliği nedeniyle müşteri sayısı azalır ve Nazire Hanım sermayesini geri alarak ortaklıktan ayrılır.

⁹⁸ İsimli Makale, "Birinci Sene-i Devriye Münasebetiyle", *Kadınlar Dünyası*, S.138, (4 Nisan 1330), s.3.

⁹⁹ Bedra Osman, "Kadınlar Dünyası'na Mektup", *Kadınlar Dünyası*, S.44, (17 Mayıs 1329), s.2.

¹⁰⁰ İsimli Makale, *Servet-i Fünun*, S.1191, (20 Mart 1330), s.1.

¹⁰¹ Güldane Çolak, a.g.e, s.43.

Daha sonra, 1921’de kurulan Himaye-i Etfal ve Kadınları Çalıştırma Cemiyeti gibi sosyal kuruluşlarda görev alarak Makbule Hanım, iş deneyimini ve sosyal sorumluluk bilincini geliştirme fırsatı bulmuştur.¹⁰²

Makbule Hanım pes etmez; sağlığı kötü olmasına rağmen, yanında morfin iğneleriyle Paris’e gider, bir ay boyunca yeni modeller araştırır. İstanbul’a döndüğünde makastarları değiştirir, yeni bir sergiyle atölyesinin itibarını geri kazanmaya çalışır. Ancak işler iyi gitmez; borçlarını ödemekte zorlanır, müşterilerden parasını alamaz. Ailesi ve çevresi atölyeyi kapatmasını önerse de o, Beyoğlu’nun daha merkezi bir yerinde, daha yüksek kira ödeyerek daha büyük bir dükkâna taşınır. Yeni elemanlar alır, büyük bir azimle çalışmaya devam eder.¹⁰³

Bu kararlılığı sayesinde kısa sürede zararı kapatır, kara geçer. Önceden yalnızca Türk kadınlarının geldiği atölyesine artık yabancı müşteriler de gelir. 1920 yılında Makbule Hanım, Beyoğlu’nun aranan terzilerinden biri olur. Ancak Türk kadınlarının giyim için hesapsız para harcamalarını ve borçlanmalarını eleştirir. Ona göre, bu işi kurmaktaki amacı kadınları soymak değil, onlara hizmet etmektir. Müşterilerinin isteğiyle yurt dışından getirttiği ürünleri satarken bile içten içe huzursuzluk duyar.¹⁰⁴

2.5.5. Seyyar Fotoğrafçı Muzaffer Hanım

Fotoğraf, duyguların, sözlerin ve hayatın kalıcı hâle geldiği özel bir andır. Fransa’da ortaya çıkan bu yenilik, kısa sürede farklı ülkelerde ilgi uyandırmış, birçok kişiyi bu alana yönlendirmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda gazete fotoğrafçılığı anlayışının öncülerinden biri, Osmanlı Darphanesi’nde şef oymacı olarak görev yapan James Robertson’dur. Özellikle Kırım Savaşı’nın sonlarına ait kareleriyle tanınan Robertson, sonrasında açtığı stüdyo ile imparatorlukta fotoğrafçılıkta yeni bir dönemin kapılarını aralar. Bu stüdyoda daha çok manzara ve portre fotoğrafları üzerine çalışmalar yapılır.¹⁰⁵

¹⁰² İsimsiz Makale, “Beyoğlu’nun Büyük Atölyelerinden Birinin Sahibi Bir Türk Hanım”, *Resimli Ay*, S.30, (1926), s.17

¹⁰³ Güldane Çolak, a.g.e, s.39.

¹⁰⁴ Engin Özendes, *Abdullah Freres Osmanlı Sarayı’nın Fotoğrafçıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s.12-15.

¹⁰⁵ Güldane Çolak, a.g.e, s.43.

Fotoğrafçılığın büyümesine kapılan bir diğer isim ise Carlo Noya'dır. İstanbul'a gelen ilk İtalyan fotoğrafçılardan olan Noya, çalışmalarına başlamadan önce gazetelere ilan vererek halkı bilgilendirir. Bu alanda çoğunlukla erkekler yer alırken, bir kadın fotoğrafçı olan Muzaffer Hanım dikkat çeker.¹⁰⁶

23 Haziran 1339 (23 Haziran 1923) tarihli *Süs* dergisinde de yer verilen Muzaffer Hanım, seyyar fotoğrafçılığı sadece bir iş olarak değil, aynı zamanda bir tutku olarak görür. Onun için çekilen her kare, bir dönemi belgelemek ve bir duyguyu yansıtmak anlamına gelir. Hizmetini müşterinin ayağına götürmesi, dönemin şartlarına göre oldukça yenilikçi bir adımdır. Kadınların stüdyolarda rahat edemeyeceğini fark eden Muzaffer Hanım, randevu sistemiyle evlere giderek onlara özel alanlarında fotoğraf hizmeti sunar. Bu yaklaşımı sayesinde hem kadınların çekincelerini ortadan kaldırır hem de işini profesyonelce yürütür. Mekanlarda yakaladığı doğallık, kadın gözüyle karelerine yansır. Onun objektifinden çıkan her fotoğraf, yalnızca bir görüntü değil, aynı zamanda bir anı ve sanat eseri niteliğindedir. Muzaffer Hanım, yaptığı işi büyük bir ciddiyetle yürütürken, fotoğrafçılığa kendi tarzını da katar.¹⁰⁷

2.5.6. Fatma Seher (Kara Fatma)

Milli Mücadele yıllarında, Mehmetçiklerle omuz omuza savaşan Türk kadınları "Kara Fatma" ismiyle halkın gönlünde yer edinir. Bu kahramanlardan biri de Erzurumlu Yusuf Ağa'nın kızı Fatma Seher'dir. Kısa boylu, zayıf yapılı ve kara gözlü olan Fatma Seher, sırtındaki siyah ceket, başındaki yemeni, belindeki mermi kemeri ve omzundaki tüfeğiyle dillerde dolaşan bir efsaneye dönüşür. "Kara Fatma" olarak tanınan bu yiğit kadın, Millî Mücadele'nin en çetin dönemlerinde cepheden cepheye koşar, hem asker, hem komutan, hem de anne olur. Hayat arkadaşı Binbaşı Derviş Bey ile Kars Cephesi'nde birlikte çarpışırken eşini kaybeder.¹⁰⁸ 1919 yılında, Erzurum-Sivas hattında, Sivas'ta Mustafa Kemal Paşa ile görüşen Kara Fatma, bu görüşmenin ardından İstanbul'a gitme emrini almıştır.¹⁰⁹ Ardından İzmit, Adapazarı ve İzmit bölgelerinde hem düşmana karşı baskınlar düzenler hem de çetesine gönüllü toplamaya başlar. Sayıları kısa sürede 96'ya

¹⁰⁶ Engin Özendes, a.g.e., s. 18.

¹⁰⁷İsimsiz Makale, "Muzaffer Hanım Seyyar Fotoğraf", *Süs*, S.2, (23 Haziran1339), s.15.

¹⁰⁸ İsimsiz Makale, "Milli Ordudaki Kadın Kahramanlar", *Vakit*, S. 1620, (15 Haziran 1922), s.1.

¹⁰⁹ Cahit Çaka, *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, As.Fb Basımevi, Ankara, 1948.s.71-72.

ulaşan birliğiyle Üsküdarlı Albay Neşet Bey'in emrindeki askerlerle birlikte Fındiktepe'yi düşmandan temizleyerek Türk bayrağını dalgalandırır.¹¹⁰

Kahramanlığı yayıldıkça civar köylerden gençler çetesine katılır ve sayı 480'e çıkar. 700 erkek ve 43 kadından oluşan müfrezesiyle I. ve II. İnönü Muharebelerine katılır; Başkomutanlık Meydan Muharebesi'nde ise yaralanmasına rağmen savaşı. 10 Eylül 1922'de Bursa'nın kurtuluşunda da büyük cesaret gösterir. Görevi, Yunan birliklerine ani baskınlarla akın düzenleyerek yollarını kesmektir. Hücumlara dayanamayan düşman kısa sürede geri çekilir.¹¹¹

Savaş boyunca elinden tüfeğini bırakmayan Kara Fatma, çavuşluktan teğmenliğe, oradan da üsteğmenliğe kadar yükselir. Dört kez yaralanır, Yunanlara esir düşse de kurtulmayı başarır. Ancak savaş sonrasında hayatı büyük sıkıntılarla geçer. 1933'te Galata'daki eski bir Rus manastırında sefalet içinde yaşamaya başlar. Üsteğmenlik maaşını onurlu bir şekilde Kızılay'a bağışlar.¹¹² Onu ayakta tutan, göğsünde gururla taşıdığı İstiklal Madalyası'dır.¹¹³

Komşuları, bir zamanlar destanlara konu olan Kara Fatma'nın artık artıklarla karnını doyurduğunu, yalnız kaldığında ise hüngür hüngür ağladığını anlatır. 13 yaşında cephede yanına aldığı, daha sonra parmaklarını kaybeden ve aklî dengesini yitiren kızının torunlarına bakamayışının üzüntüsünü taşır. Kapıcılık, çöpçülük dahi yapmak istese de kimse ona iş vermez. Yaşlılığında, gençliğinde korkuyla anılan bu kahraman, hayatta kalmak için torunlarıyla açlıkla mücadele eder¹¹⁴. Anadolu'nun dört bir yanında savaşp adını tarihe yazdıran Kara Fatma, 3 Temmuz 1955 yılında, kendisine maaş bağlandıktan bir yıl sonra vefat eder.¹¹⁵

¹¹⁰ Güldane Çolak, a.g.e, s.45.

¹¹¹ H.M., "Kahraman Bir Mücahidemiz", *Yeni İnci*, S.2 (Temmuz 1338), s.9.

¹¹² *Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadınlarımız*, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, 1988, s.121; Fevziye Abdullah Tansel, *İstiklal Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, Gönül Kitabevi, Ankara, 1991, s.29.

¹¹³ Tansel, a.g.e., s.37.

¹¹⁴ Mekki Sait, "Kara Fatma Rus Manastırı'nda", *Yedigün*, S.22 (1933) s. 10-12.

¹¹⁵ Akın Aktaş, "Sosyal yardımlar Bağlamında Nene Hatun-Kara Fatma Analizi", *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi* Sayı: 6 (2020/Kış), S. 256.

2.5.7. Binbaşı Ayşe (Altuntaç)

Aslen Selanikli olan Ayşe Hanım, Balkan Harbi'nde yaralanarak hayatını kaybeden eşinin intikamını almak amacıyla silaha sarılmıştır. Savaş için gerekli olan askerî elbise ve çizmeleri, eşinden kalan ziynet eşyalarını satarak temin eder. 15 Mayıs 1919'da Yunan kuvvetlerinin İzmir'i işgal etmesini içine sindiremeyen Ayşe Hanım, bu olayı bir dönüm noktası olarak görür ve vatan savunması için mücadeleye başlar. İzmir'in işgaline karşılık köy köy, kasaba kasaba dolaşarak silahlı direnişe katılacak gönüllüler arar.¹¹⁶

Yunanların İzmir'i ele geçirmesi üzerine Aydın'a geçer. Burada kendisiyle birlikte savaşan büyük oğlu şehit olur. O andan itibaren bir anne değil, adeta bir "vatan anası" olur; gözyaşlarını içine akıtarak mücadelesine devam eder.¹¹⁷ Kocasının ardından oğlunu da şehit vermiş bir kadın olarak, kurduğu direniş çetesinin daha etkili olması adına zaman zaman Köpekçi Nuri Çetesi'yle ortak hareket eder.¹¹⁸

Aydın Muharebesi'nin ardından Koçarlı'ya çekilmek zorunda kalsa da kararlılığından ödün vermez. İnancını yitirmeyen, azimli bir direnişçi olarak Birinci ve İkinci Nazilli Muharebelerine katılır. Bu çarpışmalarda küçük oğlunu da kaybederek tüm ailesini cephede şehit vermiş bir kadın hâline gelir. Elinde tuttuğu silahla, başı dik ama yüreği yas içinde İzmir'e döner. Sol bacağına isabet eden bir mermi ve kırıkla birlikte, İzmir'e giren ilk birlikler arasında yer alır.¹¹⁹

Cumhuriyet'in ilanının ardından da askerî kıyafetlerini giymeye devam eder. Okuma yazma bilmediği için Merkez Bankası'nda odacılık görevinde bulunarak geçimini sağlar. Ayşe Çavuş, hem cephede hem de sivil hayatta sergilediği onurlu duruşla, Türk kadınının milli mücadeledeki fedakârlığını ve cesaretini simgeleyen figürlerden biri olarak tarih sahnesinde yerini alır.¹²⁰

¹¹⁶ Güldane Çolak, a.g.e, s.51.

¹¹⁷ Serpil Çakır, *Osmanlı Kadın Hareketi*, s. 21-25.

¹¹⁸ Cahit Çaka, a.g.e., s.71-72.

¹¹⁹ Fevziye Abdullah, Tansel, *İstiklal Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1988, s. 50-70.

¹²⁰ BOA, İ.TAL.1332.N-8.

2.5.8. Behire Hakkı

Aslen Selanikli olan Behire Hakkı, Adliye Bidayet Mahkemesi müstantiklerinden Mahmud Cemal Bey'in kızıdır. Evde özel derslerle yetiştirilir. Dikiş olan ilgisi küçük yaşlarda başlar; henüz 11 yaşındayken annesi evde yokken sokaktan kumaş kestirir ve büyük bir heyecanla kendine bir elbise diker. Annesi döndüğünde kızının yeteneğine hem şaşırır hem de gurur duyar. Behire Hanım, o ilk elbisesiyle başladığı yolda annesini hep gururlandıracak bir istikamette ilerler.¹²¹

Anne ve büyükannesinden öğrendiği dikiş bilgisiyle kendi çeyizini, kıyafetlerini hatta gelinliğini bile kendisi diker. El becerisiyle gurur duyar, ancak çevresinden gelen “Kendin diktiğini söyleme, tanınmış bir terziden aldığını söyle” sözlerine kulak asmaz. Ona göre asıl acınacak olan, meziyeti olmadan başkalarının eline bakan kadınlardır. Kumaşa bir sanatçının duyarlılığıyla yaklaşır ve üretmenin gururunu yaşar.¹²²

Savaş yıllarında kadınların ekonomik ve sosyal açıdan bağımsızlıklarının kısıtlanmasına kayıtsız kalamaz. Kendi uzmanlık alanı olan dikişi, ülkesine katkı sağlamak amacıyla kullanmaya karar verir. O dönemde terzilik genellikle Ermenilerin elindedir ve basit bir kıyafet dahi yüksek maliyetle üretilmektedir. Üstelik Türk kadınları kendi tercihleri doğrultusunda giyinememekte ve bağımsız bir giyim tarzı geliştirmektedir. Behire Hanım, bu durumu yetersizlik olarak değerlendirir ve kadınların kendi elbiselerini dikmeyi öğrenmelerinin önemine inanır. Ona göre, başkalarına sürekli bağımlı olmak kadınların ekonomik ve toplumsal özerkliğini sınırlamaktadır. Bu düşünceyle “Biçki Yurdu” adlı bir dikiş okulu açmaya karar verir.¹²³

Dikiş tekniğini annesi ve büyükannesinden öğrenen Behire Hanım, Paris’te eğitim almış Osman Zeki’den iki ay metot dersi alarak bilgilerini geliştirir. Hazırladığı elbise kalıplarını Paris Terzi Akademisi’ne gönderir, onay aldıktan sonra çalışmalara başlar. 1913’te Taş Mektep’te açtığı Biçki Yurdu’na ilan vererek öğrenci kabul eder. İlk yıl 25

¹²¹ Güldane Çolak, a.g.e, s.53.

¹²² İsimsiz Makale, “Hayatta Muvaffak Olmuş Türk Kadınları”, *Resimli Ay*, IV/9-45, (Teşrinisani 1927) s.27.

¹²³ Güldane Çolak, a.g.e, s.53.

öğrenciyle başlayan okul, kısa sürede büyük ilgi görür ve öğrenci sayısı hızla artar. Eğitim süresi bir yıla çıkar.¹²⁴

İlk mezuniyet töreni Darülfünun Konferans Salonu'nda Maarif ve Ziraat nazırlarının katılımıyla gerçekleşir. Mezunlar sahnede 40 dakikada korsaj, etek ve manto dikerek hünelerini sergiler. Başarılarıyla devlet erkânının takdirini kazanan Behire Hanım, Maarif ve Sanayi Nişanı'na layık görülür. 1917'de öğrenci sayısı 366'ya ulaşır. Ancak savaş yıllarının zorlukları okulu da etkiler; öğrenci sayısı 14'e kadar düşer. Kira ödemekte zorlanan Behire Hanım, kurumu yaşatmak için büyük fedakârlıklar yapar, küçük bir ücretle de olsa eğitimi sürdürür.¹²⁵

1928'e gelindiğinde toplam mezun sayısı 1794'e ulaşır. Kurumun artık Üsküdar, Beşiktaş, Bayezid ve Fatih'te dört şubesi vardır. Türkiye'de biçki ve dikişin ilk kez metotla öğretildiği bu okul, Behire Hanım'ın hazırladığı üç ciltlik "Biçki Nazariyatı ve Kaideleri" adlı esere de kaynaklık eder. Mezunlar, atölye açar, evlerinde çalışarak geçim sağlar ya da dikiş öğretmeni olur. Pek çoğu İstanbul'un çeşitli semtlerinde, Ankara, İzmir, Konya, Gaziantep ve Kilis'te yeni biçki yurtları açar.¹²⁶

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi'nin merkez fabrikası müdür ve öğretmenleri de bu okuldan yetişir. Behire Hanım ve öğrencileri, Millî Mücadele'ye destek verir; cephedeki askerlere kıyafet diker, yaralı askerleri ziyaret eder, bağış için ürünlerini satışa sunar.¹²⁷ Ülke ekonomisine sağladığı katkı ve kadınlara kazandırdığı meslekler sayesinde birçok kadın sefaletin pençesinden kurtulur. Mezunlar başı dik bir şekilde hayata tutunur.¹²⁸

Behire Hanım, yıllarca güneş yüzü görmeyen bir binada azimle çalışır. Hastalandığında bile yetiştirdiği öğrencileriyle gurur duyar, kurduğu kurumun geleceğiyle avunur. En büyük ödülü, milletine duyduğu sevgi ve hizmet aşkıdır.¹²⁹ Onun

¹²⁴ Güldane Çolak, a.g.e, s.54.

¹²⁵ BOA, İ: TAL.1332.N-8 ve 1332.N-19

¹²⁶ Güldane Çolak, a.g.e, s.55.

¹²⁷ Behire Hakkı, Biçki Nazariyat ve Kavaidi, I-III, İstanbul 1913-1914, ilk cilt tedrisat-ı aliye, ikinci cilt tedrisat-ı iptidaiye, üçüncü cilt tedrisat-ı taliyeye yönelik hazırlanmıştır; M. Seyfettin Özege, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katologu, c.1, İst 1971, s.136, kitap no: 1994-1996.

¹²⁸ İsimli Makale, "Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi", *İktisadiyat Mecmuası*, S.23, (10 Ağustos 1916), s7.

¹²⁹ Güldane Çolak, a.g.e, s.57.

arzusu, ölümünden sonra bile Biçki Yurdu'nun ayakta kalması ve hiçbir Türk kadınının muhtaç duruma düşmemesidir.¹³⁰

2.5.9. Ulviye Mevlan

Hayatını kadınların sesi olmaya adanmış Ulviye Mevlan, İkinci Meşrutiyet döneminde kadınları hak ve özgürlük mücadelesine dahil etmeye çalışır. 1893'te Suriye'de doğar, küçük yaşta saraya alınır ve burada yetiştirilir. İlk evliliği kısa sürer, ikinci evliliği Rıfat Mevlan ile olur ancak eşinin sürgünüyle sona erer. Gerçek aşkı ise kendisinden on yaş küçük tıp öğrencisi Ali Civelek'te bulur ve onunla mutlu bir hayat sürer.¹³¹

Yirmili yaşlarında, dönemin en etkili kadın dergisi olan *Kadınlar Dünyası*'nı çıkarmaya başlar. Tümüyle kadınlar tarafından hazırlanan bu dergi, kadınların sorunlarını açıkça dile getiren, çözüm arayan ve onları fıkırsel olarak harekete geçiren bir yayın haline gelir. Kadınlar, dergiye mektuplar yazarak kendi kimliklerini görünür kılar, aralarında güçlü bir iletişim ağı kurarlar.¹³²

Dergiyle paralel olarak, kadın haklarını savunmak amacıyla 28 Mayıs 1913'te Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvan Cemiyeti kurulur.¹³³ Ulviye Mevlan, yazılarında kadın erkek eşitliği, eğitim hakkı, ekonomik bağımsızlık gibi konulara sıkça değinir.¹³⁴ Kadının sadece siyasi ve ekonomik alanda değil, aile içinde de baskı altında olduğunu savunur ve aile reisliğinin sadece erkeğe ait olmasını eleştirir.¹³⁵

Kadınların tüketici değil üretici bireyler olması gerektiğini vurgular; hastane, ticarethane ve devlet kurumlarında kadınlara iş verilmesini savunur.¹³⁶ *Kadınlar Dünyası*, 1913'ten 1921'e kadar yayımlanır. Ulviye Mevlan, dergiyi yaşatmak uğruna

¹³⁰ Hamdullah Subhi, "Manevi Mirasımız", *Büyük Mecmua*, S.13 1919, s.201.

¹³¹ Serpil Çakır, "Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhiddin", *Toplumsal Tarih*, S.46 (Ekim 1997), s.8.

¹³² Taha Toros, *Mazi Cenneti*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992, s.128.

¹³³ Kurnaz, *Cumhuriyet Öncesi Türk Kadını (1839-1923)*, s.82.

¹³⁴ İsimli Makale, "Osmanlı Müdafaa-i Nisvan Cemiyeti Programı", *Kadınlar Dünyası*, S.55 (28 Mayıs 1913), s.1-2.

¹³⁵ Murat Uraz, *Kadın Şair Ve Muallimlerimiz*, Tefeyyüz Kitabevi, İstanbul, 1941, s.142.

¹³⁶ Ulvie Mevlan, "Kadınlar İş Bekliyor", *Kadınlar Dünyası*, S.157, 1330, s.2.

mücevherlerini bile harcamaktan çekinmez. O, erkek egemen bir dünyada kadın sesini duyuran öncülerden biridir.¹³⁷

2.5.10. Yaşar Nezihe

Yaşar Nezihe, 1880 yılında Silivrikapı’da, soğuk bir kış gecesinde dünyaya gelir. Ailesi yoksulluk içinde yaşarken, kendisinden önce ve sonra doğan dört kız kardeşi ya hastalık ya da bakımsızlık nedeniyle hayatını kaybeder. Altı yaşında annesini kaybetmesiyle, zor geçen çocukluk yıllarının tek tesellisi, yaşlı teyzesinin anlattığı Leyla ile Mecnun gibi aşk hikâyeleridir.¹³⁸

Okuma arzusu küçük yaşta içini sarar; ancak alkolik babasının ilgisizliği ve şiddeti bu isteğini bastırmaya çalışır. Gizlice mahalle mektebine gitmeye başlasa da, babasının haberi olduğunda ağır şiddetle karşılaşır ve evden kovulur. Okula devam edebilmek için çareyi, dere kenarlarından topladığı otları satarak harçlık çıkarmakta bulur. Her şeye rağmen eğitimi yalnızca bir yıl sürebilir; ancak bu kısa sürede okuma yazma öğrenir. Ayrıca komşularından dikiş-nakış işlerini öğrenir.¹³⁹

Evlilik hayatı da çocukluğu kadar zorludur. Üç evliliği de başarısızlıkla sonuçlanır ve en sonunda oğluyla yalnız kalır. Geçimini iğne işi yaparak ve savaş yıllarında, cephedeki askerlerin yakınlarına mektup yazarak sağlar. Kalem ve iğne, onun hayatta tutunma araçları olur. Yaşadığı tüm acıları şiir yoluyla ifade eden Yaşar Nezihe, aruz vezniyle kaleme aldığı şiirlerinde ağırlıklı olarak hüznün ve melankoli temalarını işler. Sosyal konulara da yer verse de, duygusal kırılmalar, yalnızlık ve kaderin getirdikleri şiirlerinin merkezindedir. İlhamını çoğunlukla gençlik yıllarında büyük aşk duyduğu Hilmi Çavuş’tan ve hayatının zorluklarından alır. Bu aşk, hayatı boyunca unutamadığı derin bir iz bırakır. Erkeklerden yana yüzü gülmeyen şair, yazın hayatında ise özellikle kadın okuyuculara seslenir.¹⁴⁰

¹³⁷ Nesrin Tağızade Karaca, *Edebiyatımızın Kadın Kalemleri*, Ankara 2006, s.209.

¹³⁸ Güldane Çolak, a.g.e, s.59.

¹³⁹ Taha Toros, a.g.e., s.128.

¹⁴⁰ Murat Uraz, *Kadın Şair ve Muallimlerimiz*, Tefeyyüz Kitabevi, İstanbul, 1941, s.144.

Şiirleri Hanımlara Mahsus Gazete, Kadınlar Dünyası ve Kadın Yolu gibi dönemin önemli kadın dergilerinde yayımlanır.¹⁴¹ Şiirlerinden bazılarını Bir Deste Menekşe ve Feryâdlarım adlı kitaplarında toplar.¹⁴²

“Geldim geleli aileme gülmez yüzüm

Haya üst üste gelir lahzada bin türlü belaya

Geçmek de hayatım gani hicranla

Nezihe, ailem de benim çektiğim hep kahr-ı beşerdir”

Bu dizeler, onun çileyle geçen hayatının özeti gibidir. Yaşar Nezihe, 1971 yılının yine soğuk bir kış gününde hayata veda eder. Ardında, kadın şair kimliğiyle edebiyatımıza kazandırdığı güçlü bir miras bırakır.¹⁴³

2.5.11. Müfide Ferit

1892 yılında Kastamonu’da dünyaya gelen Müfide Ferit, Millî Mücadele döneminin dikkat çeken kadın figürlerinden biridir.¹⁴⁴ İttihat ve Terakki Fırkası’nın Trablusgarp şubesini kuran Şevki Bey’in kızıdır. Eğitim hayatına Fransa’da Versailles Lisesi’nde üç yıl öğrenim görerek başlar. 1907 yılında Ahmet Ferit (Tek) ile Mısır’da evlenir; II. Meşrutiyet’in ilanının ardından İstanbul’a döner.¹⁴⁵ Eşinin Kütahya milletvekili olması, Müfide Ferit’in fikirlerini daha rahat ifade edebileceği bir ortam sağlar.¹⁴⁶

I. Dünya Savaşı’nın ardından Osmanlı topraklarının işgale uğraması ve Mustafa Kemal Paşa’nın Anadolu’da başlattığı Millî Mücadele sürecinde, Müfide Ferit halkı bilinçlendirmek üzere sesini yükselten öncü kadınlar arasında yer alır.¹⁴⁷ Milliyetçi kimliğiyle tanınır, Türk Ocağı üyesidir. *Hakimiyeti Milliye* gazetesinde yayımlanan “Gaziantep” başlıklı makalesiyle Antep halkının kahramanlığını yücelterek ulusal

¹⁴¹ İsimsiz Makale, *Kadınlar Dünyası*, S.124, (28 Kanunuevvel 1339), s.1.

¹⁴² Güldane Çolak, a.g.e, s.61.

¹⁴³ Güldane Çolak, a.g.e, s.59.

¹⁴⁴ Nesrin Tağzade Karaca, *Edebiyatımızın Kadın Kalemleri*, Vadi Yayınları, Ankara, 2006, s.207.

¹⁴⁵ Müfide Ferit, “Kara Haber”, *Hakimiyet-i Milliye*, (3 Mart 1921)

¹⁴⁶ Müfide Ferit, “Türk Askeri”, *Hakimiyet-i Milliye*, (15 Kanunusani 1921).

¹⁴⁷ Müfide Ferit, “Zafer”, *Hakimiyet-i Milliye*, (3 Nisan 1921).

mücadele ruhunu pekiştirir. Bu yazının ardından 8 Şubat 1921’de Antep’e “Gazi” unvanı verilir.¹⁴⁸

İzmir’in işgali ve İnönü Zaferi gibi önemli olayları yazılarıyla halkla buluşturur. 1921’de, Paris Büyükelçiliği görevine atanan eşiyle birlikte Fransa’ya giderken, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından Türk dostu yazar Pierre Loti’ye verilmek üzere dokuma bir seccade götürür. Şehit kızlar tarafından hazırlanan bu anlamlı armağan, Loti’yi derinden etkiler.¹⁴⁹

Cumhuriyet döneminde de aktif olan Müfide Ferit, eşinin Paris, Pekin, Londra, Varşova ve Tokyo’daki diplomatik görevlerinde Türk kadınının temsilcisi olarak görev yapar. 1928’de Paris’te Siyasi İlimler Okulu’ndan mezun olur. Milliyetçi ve entelektüel bir kimliğe sahip olan yazar, Türklerin hem Asyalı hem Avrupalı olmasından doğan kültürel zenginliğe vurgu yaparak, Doğu ile Batı’yı uzlaştırma görevini üstlenmeleri gerektiğini savunur.¹⁵⁰

Ona göre Batılılaşma, Batı’nın ilmi ve aklıyla aydınlanmak demektir. Batılı görünmeye çalışıp bunu yüzeysel biçimde gerçekleştiren kadınları eleştirir; taklitçiliğin değil, bilinçli ve eğitilmiş bir kadın kimliğinin gerekli olduğunu belirtir. Anadolu kadını ile İstanbul kadını arasında ayrım yapılmaması gerektiğini vurgular; toplumun yarısını oluşturan kadınların geri bırakılmasının, toplumun tamamını zayıflatacağını dile getirir.¹⁵¹

Kadın ve erkeğin eşit eğitim hakkına sahip olması gerektiğini savunan Müfide Ferit, genç kızların çalışma hayatına katılırken ciddi ve ölçülü ilişkiler kurmalarını öğütler. Ortaokul düzeyinde eğitim almış kızları şanslı olarak nitelendirir ve kız çocuklarının yalnızca iyi bir eş ve anne olmakla kalmayıp, ekonomik olarak da ayakta durabilecek bireyler olarak yetiştirilmesi gerektiğini savunur. Kadına ekonomik bağımsızlık kazandıracak meslek kapılarının açılması gerektiğini sıklıkla vurgular.¹⁵²

¹⁴⁸ Emel Esin, “Müfide Ferit Tek”, *Türk Kültürü*, S. 103, (Mayıs 1971) s.640.

¹⁴⁹ Osman Nuri, “Aydemir Müellifesi Müfide Ferit Hanımefendi İle Mülakat”, *Firuze*, S. 3, (29 Eylül 1340), s.4.

¹⁵⁰ Müfide Ferit, “Yeğenlerime Mektuplar”, *Türk Kadını*, S.19, (20 Mart 1335), s.290.

¹⁵¹ Osman Nuri, “Aydemir Müellifesi Müfide Ferit Hanımefendi İle Mülakat”, *Firuze*, S. 3, (29 Eylül 1340), s.5.

¹⁵² Müfide Ferit, “Feminizim”, *Türk Kadını*, S.20, (17Nisan 1335), s.305.

Birinci Dünya Savaşı sonrasında Türk halkını teselli etmek amacıyla milliyetçi duygularla kaleme aldığı Aydemir ve Pervaneler adlı romanlarında, savaşın yıkıcı etkilerini ve yabancı misyoner okullarının çocukları kendi toplumlarına yabancılaştırdığına dair eleştirilerini dile getirir. Ayrıca, Almanca'ya çevrilerek orada yayımlanan Affolunmayan Günah adlı eseri de bulunmaktadır. *Türk Kadını*, *İrfan*, *Hakimiyet-i Milliye* gibi yayın organlarında makaleler yayımlayan Müfide Ferit'in, savaş yıllarını anlatan Leyla adlı bir romanı da Cumhuriyet gazetesinde tefrika edilir.¹⁵³

Emel Esin'in annesi olan Müfide Ferit'in yaşamı, Tokyo'dan Amerika'ya uzanan diplomatik görevlerle dolu bir entelektüel serüvenle geçer. 24 Mart 1971 tarihinde Moda'daki evinde hayatını kaybeder.

2.5.12. Şair Nigar

Doğum tarihiyle ilgili bazı görüş ayrılıkları bulunsada, Nigar Binti Osman'ın 1862 yılında dünyaya geldiği kabul edilmektedir. Tanzimat Edebiyatı'nın son dönemleriyle Servet-i Fünun edebiyatının başlangıcına denk düşen süreçte, ara nesil sanatçılar arasında yer alan Nigar Hanım, özellikle şiir alanındaki eserleriyle tanınmıştır. Edebiyat dünyasına adım attığı ilk eserlerinden biri olan Efsûs, onun sanatsal duyarlılığını yansıtan önemli bir şiir kitabıdır.¹⁵⁴

Babasının kökeni, 1848 Macar İhtilali sonrasında Osmanlı Devleti'ne sığınan Macar mültecilerinden Adolf Farkas'a, annesi ise geleneksel Osmanlı değerleriyle yetişmiş Emine Rıfat Hanım'a dayanmaktadır. Adolf Farkas, daha sonra Osman Paşa unvanını almış; müzik, resim ve dört dil bilmesiyle çok yönlü bir entelektüel olarak tanınmıştır. Nigar Hanım'ın edebi ve kültürel donanımının temelinde babasıyla olan derin ilişkisi ve onun entelektüel mirası büyük rol oynamıştır.¹⁵⁵ Bu nedenle, hayatı boyunca isminin yanında babasının ismini de kullanarak "Nigar Binti Osman" şeklinde anılmayı tercih etmiştir.¹⁵⁶

Annesinin yönlendirmesiyle mahalle mektebinde tahsile başlayan Nigar Hanım, özellikle Taksim'de ailesiyle geçirdiği zamanları çocukluk yıllarının en güzel anıları

¹⁵³ Güldane Çolak, a.g.e, s.61.

¹⁵⁴ Güldane Çolak, a.g.e, s.65.

¹⁵⁵ Nazan Bekiroğlu, *Şair Nigar Hanım*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998, s.14.

¹⁵⁶ Bekiroğlu, a.g.e., s.29.

olarak tanımlar. Ancak eğitim hayatı uzun soluklu olamaz; 13 yaşında, henüz çocuk denecek yaşta, dönemin tanınmış zenginlerinden Hacı Salih Efendi'nin oğlu Mehmet İhsan Bey ile evlendirilir.¹⁵⁷

Edebî faaliyetlerine aktif şekilde devam eden Nigar Hanım, devrin önemli kadın süreli yayınlarından *Hanımlara Mahsus Gazete*'de, kadınlara yönelik nasihatler içeren yazılar kaleme almıştır. Doğu ve Batı kültürünü harmanlayan bir perspektife sahip olan şair, feminizmi kadın haklarını korumakla ilişkilendirir; ancak kadın ve erkeğin biyolojik ve fitri farklılıklarından dolayı mutlak eşitliğin mümkün olmadığını savunur. Kız çocuklarının tamamen serbest bırakılmasının veya dört duvar arasına kapatılmasının iki uç ve hatalı yaklaşım olduğunu vurgular. Kadınların, toplumu biçimlendirecek bireyler olarak, erkekler gibi eğitim almalarının gerekliliğini savunur.¹⁵⁸

II. Meşrutiyet sonrasında daha da aktifleşen Nigar Hanım, Hilal-i Ahmer Cemiyeti ve Osmanlı Cemiyet-i Hayriyesi Nisâniyesi gibi yardım kuruluşlarında yer almış; bu cemiyetlerin kampanyalarını kaleme aldığı yazılarla topluma duyurmuştur. Vatan sevgisini yansıttığı *Elhân-ı Vatan* adlı eserinin gelirini, yetim çocuklara yardım amacıyla Esirgeme Derneği'ne bağışlamıştır. Ayrıca, Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti'nin Darülfünun'da düzenlediği toplantılarda, millî mücadeleye destek mahiyetindeki şiirlerini seslendirmiştir. Bu toplantılarda okuduğu “Canlar bile bir zerren minnetle fedadır / Fedâîlerinin elbet şuhedadır” mısraları büyük yankı uyandırmıştır.

Nigar Hanım'ın sahip olduğu yüksek kültürel birikim ve çok yönlü eğitimi, onu döneminin kadınlarından ayıran önemli unsurlardandır. Sekiz dil bilen bir entelektüel olarak, kaleme aldığı eserleriyle olduğu kadar evinde ağırladığı yerli ve yabancı yazar, şair ve bilim insanlarıyla da edebî ve kültürel bir çevre oluşturmuştur. Şiirlerinde romantik unsurlar ağır basar; genellikle karşılıksız aşk teması öne çıkar. Kadınların yazın dünyasında yer almalarını teşvik eden öncü bir figür olarak, kendi ismini açıkça kullanan ilk kadın şairlerden biri olmuş, onun bu tavrı pek çok kadına örnek teşkil etmiştir.¹⁵⁹

Edebî mirasının en özgün parçalarından biri de, 31 yıl boyunca düzenli olarak tuttuğu günlüklerdir. Hayatının son günlerine kadar kalem tutmayı sürdüren Nigar

¹⁵⁷ Güldane Çolak, a.g.e., s.66.

¹⁵⁸ Güldane Çolak, a.g.e., s.66.

¹⁵⁹ Bekiroğlu, a.g.e., s.24.

Hanım, 19 Mart 1918 tarihli günlük sayfasının beşinci satırını yazarken fenalaşır ve kısa süre sonra hayata veda eder. Bu günlükler hem kişisel bir tanıklık hem de dönemin kadın entelektüelinin iç dünyasını belgeleyen önemli kaynaklardandır.¹⁶⁰

2.5.13. Şukûfe Nihal (Başar)

1896 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Şukûfe Nihal'in çocukluğu Anadolu'da geçmiştir. Bu dönemde, karakterinde belirgin bir yer edinen vatan sevgisinin ilk tohumları da Anadolu topraklarında atılmıştır. Kadın öğretmen yetiştiren ilk kurumlardan olan Darülfünun Kız Yüksek Okulu'nun ilk öğrencilerinden biri olarak eğitim hayatına başlamıştır. İnandığı fikirleri savunmaktan çekinmeyen Şukûfe Hanım, pasif mücadeleyi benimsememiş, aksine toplumsal dönüşümde kadının rolünü güçlendirmeye yönelik cesur adımlar atmıştır.¹⁶¹

Darülfünun'un İstanbul Üniversitesi'ne bağlanmasıyla ardından, erkek ve kız öğrenciler arasında ayırım yapılması uygulamasına karşı çıkan öğrenciler arasında yer almıştır. Bu süreçte, dönemin Maarif Nazırı Ali Kemal'i ikna ederek karma eğitim sistemine geçilmesinde öncü rol oynamıştır. 1919 yılında Edebiyat Fakültesi Coğrafya Bölümü'nden mezun olan Şukûfe Nihal, sonrasında çeşitli liselerde coğrafya ve tarih öğretmenliği yapmış; eğitimci kimliğiyle birçok öğrenci yetiştirmiştir.¹⁶²

Şair, yazar ve kadın hakları savunucusu kimliğiyle basın dünyasında da aktif bir figür olan Şukûfe Nihal, Yıldızlar ve Gölge, Hazan Rüzgârları, Gayya, Sabah Kuşları gibi şiir kitaplarının yanı sıra; Tevekkülün Cezası, Yakut Kayalar, Akdağ Kahramanları, Çöl Güneşi, Yalnız Dönüyorum gibi roman ve hikâyeleriyle edebiyatın çeşitli türlerinde eserler vermiştir. Şiirlerinde daha çok bireysel duyguları ve kadın ruhunu yansıtan şair, dönemindeki kadın şairlerden farklı olarak kadın duygularını güçlü ve bilinçli bir perspektiften ifade etmiş; romantizm ile sosyal bilinç arasında bir denge kurmuştur. Öğretmenlik mesleğinden ve fırtınalı özel hayatından izler taşıyan bu eserler, dönemin kadın yaşantısını anlamak bakımından önemli belgeler niteliğindedir.¹⁶³

¹⁶⁰ Güldane Çolak, a.g.e, s.65.

¹⁶¹ Hülya Argunşah, *Bir Cumhuriyet Kadını Şukufe Nihal*, Akçağ Yayınları, Ankara,2002, s.141.

¹⁶² Zehra Celasun, *Tarih Boyunca Kadın*, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1946, s.141.

¹⁶³ Kurnaz, a.g.e., s.53.

Siyasi ve toplumsal alanda da etkin bir figür olan Şükûfe Hanım, eşiyle birlikte Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nde görev almış, aynı zamanda Sultanahmet Meydanı'nda 1919 ve 1920 yıllarında düzenlenen millî mitinglerde halka hitap etmiştir. ¹⁶⁴Nezihe Muhiddin ile kadın hakları mücadelesinde omuz omuza yürümüş, Cumhuriyet dönemi kadın hareketinin öncülerinden biri olmuştur. Güçlü özgüveni, zarafeti ve entelektüel duruşuyla dönemin entelektüelleri arasında hayranlık uyandırmıştır. ¹⁶⁵

Hayatında iki evlilik yapan Şükûfe Nihal, ilk eşinden boşandıktan sonra yaptığı ikinci evliliğinde de mutluluğu yakalayamamış ve bu evliliği tek taraflı olarak sona erdirmiştir. Bazı kaynaklar, ilk aşkı olan Osman Fahri'yi unutamadığını ve yaşadığı aşkın derin izlerini yıllarca taşıdığını ifade eder. Faruk Nafiz Çamlıbel ve Nâzım Hikmet gibi önemli isimlerle yakın ilişkileri olan Şükûfe Nihal, aşkları kadar yazdıklarıyla da dikkat çekmiştir. ¹⁶⁶

İlerleyen yaşlarında geçirdiği bir kaza sonucu kalça kemiğini kırmış, ardından bir dizi ameliyat geçirmiştir. Bu sağlık sorunları ve yaşadığı yalnızlık, onu hayattan gitgide koparmış; ömrünün son yıllarını bir huzurevinde geçirmiştir. Kızının ani vefatının kendisinden saklandığı, ancak bu acıyı derinden hissettiği ve gecelerini gözyaşlarıyla geçirdiği ifade edilir. 1973 yılında hayata veda eden Şükûfe Nihal, Türk edebiyatı ve kadın mücadelesi tarihinde unutulmaz bir figür olarak yerini almıştır. ¹⁶⁷

Kadın, Sen Nesin?

...nesin anlayamadı seni hiç kimse

Dikkat ettim arkandan gelen her sese

Her ağızda bir türlü değişti adın

Diyorlar ki ne çılgın ne meçhul kadın

Bilinmez, anlaşılmaz, ne istediği

¹⁶⁴ Argunşah, a.g.e., s.19-29.

¹⁶⁵ Güldane Çolak, a.g.e, s.69.

¹⁶⁶ Argunşah, a.g.e., s.112.

¹⁶⁷ Argunşah, a.g.e., s.73.

Değişir her saniye her dediği...

2.5.14. Sabiha Sertel

1895 yılında Selanik'te doğan Sabiha Sertel, çocukluğunu dönme cemaatinin etkin olduğu sosyal çevrede geçirir. Bu cemaatin kültürel atmosferi onun entelektüel gelişimini şekillendirmiştir. Eğitimine Selanik Rüştüyesi'nde başlayan Sertel, ardından Terakki İdadisi'ne devam eder. Kadınların yükseköğretim hakkından yoksun bırakılması onu derinden etkiler. Bu eşitsizliği aşmak adına, mezun arkadaşlarıyla birlikte "Tahsil Cemiyeti" adlı bir oluşum kurarak özel dersler alır; felsefe, mantık, sosyoloji ve iktisat gibi alanlarda kendini geliştirir.¹⁶⁸

1911'de "Yeni Felsefe" adlı dergide yayımlanan Osmanlı Cemaatinde Kadın başlıklı yazısıyla yılın en iyi makalesi seçilen Sabiha Sertel, böylece gazetecilik kariyerine adım atar. Bu süreçte Mehmet Zekeriya Sertel ile tanışır ve duygusal bir bağ kurar. Balkan Savaşı'nın ardından Selanik'teki huzursuz ortam nedeniyle ailesiyle birlikte İstanbul'a göç eder. Mehmet Zekeriya ile evlenmesi, cemaat dışından biriyle evlenen ilk kadın olması açısından sembolik bir adım olur; bu evlilik aynı zamanda bireysel özgürlüğün ve modern kadının temsilidir.¹⁶⁹

İstanbul'daki evleri, Ömer Seyfettin, Yusuf Ziya, Faruk Nafiz Çamlıbel gibi aydınların buluştuğu bir entelektüel merkez hâline gelir. Çiftin bu dönemde Sevim adında bir kız çocukları olur. Mehmet Zekeriya'nın tutuklanması üzerine onun çıkardığı Büyük Mecmua dergisinin yönetimini üstlenen Sabiha Sertel, burada yayımlanan yazılarında dönemin siyasi ve toplumsal sorunlarına dair fikirlerini dile getirir. Ancak yazıları sık sık sansüre uğrar.¹⁷⁰

Kadın hakları ve feminizm, Sabiha Sertel'in düşünsel mücadelesinin merkezinde yer alır. Kadının toplumsal yaşamın her alanına eşit biçimde katılması gerektiğini savunur.¹⁷¹ Aynı zamanda, dünya kadın hareketlerini yakından izleyerek Türk kamuoyunu bilgilendirir.¹⁷²

¹⁶⁸ Yıldız Sertel, *Annem Sabiha Sertel Kimdi, Neler Yazdı?*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994, s.24.

¹⁶⁹ Sertel, a.g.e., s.61.

¹⁷⁰ Güldane Çolak, a.g.e, s.73.

¹⁷¹ Sabiha Zekeriya, "Fuhuş İle Mücadele Ne Demektir", *Resimli Ay*, IV/7-43 (Eylül 1927) , s.1.

¹⁷² Sabiha Zekeriya, "Kadının Hakk-ı Sa'yi Var Mıdır ?" *Resimli Ay*, IV/7-43 (Eylül 1927) s.1.

Kurtuluş Savaşı'nın başlamasıyla birlikte, Amerikan vakfının burs programı kapsamında eşiyle birlikte ABD'ye gider. Zekeriya Sertel Columbia Üniversitesi'nde gazetecilik eğitimi alırken, Sabiha Sertel Bernard Koleji'nde İngilizce eğitimi görür. Türkiye'ye döndüklerinde, “Yıldız” adını verdikleri ikinci çocukları dünyaya gelir.¹⁷³

1924'te *Resimli Ay* dergisinde yazılarına başlayan çift, burada Amerika'da öğrendikleri modern yayıncılık tekniklerini uygular. Dergi, içerik zenginliği ve görsel öğeleriyle dönemin diğer yayın organlarından ayrılır. *Resimli Ay*'da Nazım Hikmet ve Peyami Safa gibi isimler de yazılar yazar. Ancak Sabiha Sertel'in “Savulun Geliyorum” başlıklı yazısı nedeniyle yargılanması, ikilinin basın yaşamını yargı süreçlerine taşır.¹⁷⁴

Zamanla derginin yayın politikalarının değişmesi üzerine Projektör isimli yeni bir dergi çıkarmaya karar verirler. Daha sonra Tan gazetesinde çalışmalarına devam eden çift, siyasi baskılar nedeniyle Türkiye'den ayrılmak zorunda kalır. Sürgün hayatları onları önce Viyana'ya, oradan da Bakü'ye götürür. Sabiha Sertel, Sovyetler Birliği'nde geçirdiği beş yılın ardından 1968 yılında burada hayata gözlerini yumar. Mezarı başına, Türkiye'den getirilen bir avuç vatan toprağı serpilir; bu, onun memlekete duyduğu derin özlemin sembolüdür.¹⁷⁵

2.5.15. Nezihe Muhiddin

Nezihe Muhiddin, 1889 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Babası Musul İstinaf Mahkemesi'nden emekli Muhittin Bey, annesi Zehra Hanım'dır. Eğitim hayatına mahalle mektebinde başlasa da, bu eğitimi yetersiz bularak öğrenimini uzun süre evde sürdürmüştür. Yirmili yaşlarında meslek sahibi olma arzusuyla öğretmenlik sınavına hazırlanmaya başlarken, yeni kurulan İttihat ve Terakki Kız Sanayi Mektebi'ne müdür olarak atanması onun eğitim alanındaki ilk önemli adımı olur.¹⁷⁶

Bu okulda yalnızca yöneticilik yapmakla kalmamış; lisan, jimnastik, piyano ve dikiş gibi derslere de girerek öğrencilerine rol model olmuştur. Balkan Savaşı sırasında okul binasını dikimevine dönüştürerek öğrencileriyle birlikte savaşın ihtiyaçlarına destek

¹⁷³ Sertel, s.98-103.

¹⁷⁴ Güldane Çolak, a.g.e, s.74.

¹⁷⁵ Sertel, a.g.e., s.211.

¹⁷⁶ Yaprak Zihnioğlu, *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası, Kadınlar Birliği Yayınları*, İstanbul, 2003, s.35.

olmuş, yaralı askerler için kıyafetler dikmiş ve gönüllü hastabakıcılık faaliyetlerinde bulunmuştur.¹⁷⁷

Nezihe Muhiddin'in kadınların potansiyelini fark etmesi, onu 1913'te kurulan Türk Hanımlarını Esirgeme Derneği'ne yönlendirmiştir. Dernekte kâtiplik görevini üstlenmiş ve kız çocukları ile dul kadınların eğitimi ve korunmasına yönelik önemli çalışmalar gerçekleştirmiştir. Dernek faaliyetleri kapsamında verdiği konferanslar büyük ilgi görmüş, kadınların sosyal ve ekonomik hayata katılımı için projeler üretmiştir.¹⁷⁸ Aynı zamanda Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Donanma Cemiyeti gibi oluşumlarda da gönüllü olarak yer almıştır.¹⁷⁹

16 Haziran 1923'te, kadınların siyasi alanda temsilini sağlamak amacıyla Kadınlar Halk Fırkasını kurmuştur. Kurucular arasında Halide Edip, Sabiha Sertel, Selma Rıza gibi dönemin önemli kadınları yer alır. Fırka, kadının eğitimi, hakları ve toplumsallaşması konusunda önemli bir vizyona sahipti. Ancak yasal onay alınamaması nedeniyle kısa süre içinde kapanmıştır. Bu sürecin ardından Nezihe Muhiddin ve arkadaşları çalışmalarını Türk Kadınlar Birliği çatısı altında sürdürme kararı almıştır.¹⁸⁰

Bu yeni oluşumda Nezihe Muhiddin başkanlık görevini üstlenmiş, kadınların siyasal hakları için mücadele etmiştir. Türk Kadın Birliği'nin yayın organı olan *Türk Kadın Yolu* adlı dergiyi çıkararak kamuoyunu bilinçlendirmeye çalışmıştır. Dernek; kadınlara eğitim, ekonomik destek, sağlık hizmetleri ve çocuk bakımı konularında danışmanlık sağlayarak kapsamlı bir sosyal hizmet sunmuştur.¹⁸¹

Ancak kadınlar arasında fikir ayrılıkları zaman zaman kamuoyuna da yansımıştır. Özellikle Türk Ocağı yöneticisi Nakiye Hanım ile yaşanan görüş ayrılığı, kadınların siyasal haklar mücadelesine farklı yaklaşımları ortaya koymuştur. 1927'de Şadiye Hanım'ın valilik tarafından başkanlığa getirilmesiyle Nezihe Muhiddin dernekten

¹⁷⁷ Zihnioğlu, a.g.e., s.37.

¹⁷⁸ Zihnioğlu, a.g.e., s. 61.

¹⁷⁹ Tezer Taşkın, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.38.

¹⁸⁰ Zihnioğlu, a.g.e., s.79.

¹⁸¹ Zihnioğlu, a.g.e.,s.143.

uzaklaştırılmış, hakkında sahtekarlık ve emniyeti suiistimal sebepli dava açılmış ancak dava daha sonra af kanunu kapsamında düşmüştür.¹⁸²

1935'te Türk Kadınlar Birliği, düzenlenen Fesih Kongresi sonrası kapatılmıştır. Nezihe Muhiddin 1930 ve 1935 seçimlerinde milletvekili adayı olmuş, ancak seçilememiştir. Buna rağmen, Türk kadınına siyasal alanda öncülük etmiş ve sonraki kuşaklara yol açmıştır.¹⁸³

Nezihe Muhiddin'in kalemi, kadınların düşünsel gelişimi için önemli bir araç olmuştur. Yirmiye yakın romanı, yüzlerce öyküsü, sahnelenmiş piyesleri, operetleri ve senaryoları vardır. 1911 yılında "Nezihe Muhlis" takma adıyla yayımladığı Şebâb-ı Tebah ilk romanıdır.¹⁸⁴ Onun feminizm anlayışı, kadının yalnızca ev içi rollerle sınırlı kalmaması gerektiği, toplumda aktif ve üretken bireyler olarak yer alması gerektiği görüşüne dayanır. Kadının her mesleği yapabileceğini ve siyasal haklara sahip olması gerektiğini savunur. Ancak, yaşamının son dönemlerinde maruz kaldığı dışlanmalar ve hayal kırıklıkları nedeniyle 1958 yılında, 68 yaşında hazin bir şekilde bir akıl hastanesinde gözlerini kapar¹⁸⁵

2.5.16. Halide Edib (Adıvar)

Halide Edip Adıvar, 1884 yılında İstanbul'da doğmuş, Türk edebiyatı, siyaseti ve akademik hayatına damga vurmuş önemli bir figürdür. Babası Mehmet Edip Bey, II. Abdülhamid döneminde çeşitli görevlerde bulunmuş, annesi Bedrifem Hanım ise Halide henüz küçükken vefat etmiştir. Eğitimine evde özel hocalarla başlayan Halide Edip, daha sonra Üsküdar Amerikan Kız Koleji'ne devam etmiş, burada İngilizce ve Fransız edebiyatı dersleri almıştır. 1901 yılında mezun olduktan sonra, matematikçi Salih Zeki Bey ile evlenmiş ve bu evlilikten iki çocuğu olmuştur. Edebiyat hayatına Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte başlayan Halide Edip, "*Tanin*" gazetesinde yazılar yazmış, daha sonra "*Resimli Kitap*" gibi dergilerde de eserleri yayımlanmıştır.¹⁸⁶

¹⁸² Zihnioğlu, a.g.e.,s.149.

¹⁸³ Güldane Çolak, a.g.e., s.77

¹⁸⁴ Tezer Taşkın, *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Yayınları, Ankara, 1973, s.38.

¹⁸⁵ Zihnioğlu, a.g.e., s.244-247.

¹⁸⁶ Nazan Bekiroğlu, *Halide Edip Adıvar*, Şule Yayınları, İstanbul, 1999, s.13-14.

31 Mart Vakası sırasında hayatı tehlikeye girdiği için Mısır ve İngiltere'ye gitmiş, 1910 yılında yurda dönerek yazılarına devam etmiştir. Eğitim alanında da aktif olan Halide Edip, 1914 yılında Dârü'l-Muallimât'ta öğretmenlik yapmış, 1916'da ise Suriye ve Lübnan'da Türk okulları açılması için rapor hazırlamak üzere görevlendirilmiştir. 1908 yılında kadınların eğitim ve kültür seviyesini yükseltmeyi amaçlayan Teâlî-i Nisâ Cemiyeti'ni kurmuş, 1912'de Balkan Savaşı sırasında bu cemiyet tarafından kurulan hastanede hemşirelik yapmıştır. Milli Mücadele döneminde Sultanahmet Mitingi'nde yaptığı etkileyici konuşmasıyla tanınan Halide Edip, Ankara'da Mustafa Kemal Atatürk ile birlikte çalışmış, Sakarya Cephesi'nde görev alarak askerin durumu ve düşmanın zulmü hakkında raporlar hazırlamıştır. İzmir'in kurtuluşunda "Halide Onbaşı" olarak anılmıştır.¹⁸⁷

Cumhuriyet'in ilanından sonra gazetelerde yazılarına devam etmiş, 1924'ten itibaren eşi Adnan Adıvar ile birlikte Viyana, Londra, Paris ve Amerika'da konferanslar vermiştir. 1939 yılında yurda dönerek İstanbul Üniversitesi İngiliz Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde profesör olarak görev yapmıştır. 9 Ocak 1964 tarihinde İstanbul'da vefat eden Halide Edip Adıvar, ardında "Sinekli Bakkal", "Ateşten Gömlek", "Vurun Kahpeye" gibi önemli romanlar ve sayısız makale bırakmış, Türk edebiyatının ve kadın hareketinin unutulmaz simalarından biri olmuştur.¹⁸⁸

Halide Edip Adıvar, 9 Ocak 1964 tarihinde İstanbul'da, 80 yaşında böbrek yetmezliği nedeniyle vefat etmiştir. Cenazesi, eşi Adnan Adıvar'ın yanına, İstanbul Merkezefendi Mezarlığı'na defnedilmiştir.¹⁸⁹

2.5.17. Aziz Haydar

1881 yılında Turhal'da doğan Aziz Haydar, belediye başkanı olan babası Haydar Bey'in Selanik'e atanmasıyla birlikte Mustafa Kemal'in komşusu ve arkadaşı olur.¹⁹⁰ Evlendiğinde soyadını değiştirmeyi reddeden genç kadın, uzun ömürlü olmayan bu evlilikten bir erkek çocuğu dünyaya getirir. Boşandıktan sonra hayatını kadınların

¹⁸⁷ Güldane Çolak, a.g.e, s.81.

¹⁸⁸ Güven Uluköse, *Halide Edip Adıvar*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006, s.33: Kazım Şinasi, "Suriye Mektepleri", Halide Edip Hanımefendi İle Mülakat", *Servet-i Fünun* S.1352, (14 Haziran 1333), s.444-446.

¹⁸⁹ Bekiroğlu, a.g.e., s.35.

¹⁹⁰ Pars Tuğlacı, *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, Cem Yayınevi, Cilt II, İstanbul, 1992, s. 555

gelişimine, eğitime ve vatana hizmete adar. Aziz Haydar, anne eğitiminin önemine büyük bir vurgu yapar.¹⁹¹ Kız ya da erkek tüm çocukların dünyaya gözlerini ana kucağında açtıklarını, insanın ahlaki eğitiminin burada başladığını bilir. Yeni neslin iyi yetişmesinin, ancak kadınların aydınlanmasıyla mümkün olacağını savunur. “Devleti idare eden eller, beşiği sallayan ellerdir” sözünü şiar edinir ve bu elleri kuvvetlendirmek için elinden geleni yapar. Bu bilinçle geleceğe ve gençliğe yatırım yapar.

Aziz Haydar’ın eğitimci kimliği, kardeşi İsmet Aydın ile birlikte Beyazıt Mithatpaşa Caddesi’ndeki Haydar Molla Konağı’nda açtıkları Ana Mektebi ile hayat bulur.¹⁹² Aziz Haydar bu okulda, geleceğin anneleri olacak kızları eğiterek, çocukların ilk öğretmeni olan anneyi yetiştirmeyi hedefler. Bu amaç doğrultusunda 1909 yılında açılan okul, hem erkek hem de kız çocuklarının kabul edildiği bir anasınıfı ile yalnızca kız öğrencilerin kabul edildiği dört iptidai ve üç rüştiye sınıfından oluşur. Sekiz yaşından 15 yaşına kadar sürmesi öngörülen eğitimde, genç kızlara ve hanımlara ev işleri, biçki-dikiş, el işleri, yemek, alaturka ve alafranga müzik, Fransızca gibi dersler verilir.¹⁹³

Balkan Savaşı’nın ülke genelinde yarattığı ağır hava, ana mektebin geçici olarak kapanmasına sebep olur. Ancak Aziz Haydar, özellikle kız çocuklarının eğitilmesinden asla vazgeçmez. Şahsi çabaları ve Maarif Nezareti’nin maddi ve manevi desteğiyle okul bu kez 1913 yılında Erenköy’de yeniden açılır. Açılış günü, kendisinin de içinde bulunduğu Kadınlar Dünyası dergisi yazarları konuşmalar yaparak bu girişimde Aziz Haydar’ı yalnız bırakmaz.¹⁹⁴ Eğitim uğruna her şeyini ortaya koyan Aziz Haydar, okulun açılabilmesi için mücevherlerini dahi satar.¹⁹⁵ *Kadınlar Dünyası* dergisi, onun fotoğrafını kapakta yayımlayarak “Vatanın istikbal pırlantalarını yetiştirmek için kendi elmaslarını feda eden muhterem Aziz Haydar Hanım” diyerek takdim eder.¹⁹⁶

Bu yeni ana mektebin ders programı, kadınlardan yalnızca iyi bir eş ve anne yetiştirmeyi değil, daha fazlasını da hedeflediğini gösterir. Muallimesi ve aynı zamanda müdürresi olan Aziz Haydar, okulda bugünkü anlamda okul öncesi eğitime denk gelen bir anasınıfı oluşturur. Beş ile yedi yaş arasındaki kız ve erkek çocuklar bu sınıfa devam eder.

¹⁹¹ Aziz Haydar, “Kadınlık Ne İstiyor”, *Kadınlar Dünyası*, S. 126 (11 Kanunusani 1329), s. 3.

¹⁹² Güldane Çolak, a.g.e, s.89.

¹⁹³ Enis Avni, “Ana Mektebi”, *Kadın*, S. 25 (30 Mart 1325), s. 11.

¹⁹⁴ İsimsiz Makale, Ana Mektebi’nin Küşadı”, *Kadınlar Dünyası*, S. 49 (22 Mayıs 1329), s. 1.

¹⁹⁵ Sıdika Ali Rıza, “Bahçe Mektebi”, *Kadınlar Dünyası*, S. 13 (16 Nisan 1329), s. 3.

¹⁹⁶ Sıdika Ali Rıza, “Ana Mektebi Münasebetiyle”, *Kadınlar Dünyası*, S. 131 (4 Mayıs 1329), s. 3.

Minikler, levhalar üzerine yazılmış harfleri öğrenir, eşya ve hayvanlarla ilgili hikâyeler dinler, beden hareketleri, oyunlar, şiir ve müzik ile öğrenmenin keyfini yaşar. Aziz Haydar’a göre çocuklar yedi yaşından önce okula başlamamalı, ancak üç-dört yaşından sonra da evde kapalı kalmamalı ya da sokaklarda başıboş dolaşmamalıdır.

Okula hiç gitmemiş ya da tahsili yarıda kalmış küçük hanımefendiler için ilk ve orta sınıfların bulunduğu ana mektebine, yetişkin hanımlar da ilgi gösterir. Okulda coğrafya, tarih, edebiyat, hesap, biçki-dikiş, ev idaresi, imla, dini bilgiler, müzik, resim, çocuk bakımı, hasta bakıcılığı ve hıfzıssıhha dersleri verilir. Basında sık sık Aziz Haydar ve kurduğu ana mektebi hakkında övgü dolu yazılar yayımlanır. ¹⁹⁷Aziz Haydar Hanım, öğretmenlik ve müdürlük görevini sürdürürken Kadınlar Dünyası dergisinde yazılar yazmaya da devam eder. Kadınların aile ve toplumdaki konumlarına ilişkin çevresinden gözlemlediği olumsuz örnekleri kaleme alır. Arkasında çocuğuyla, elinde bohçasıyla oflaya pufloya yürüyen kadına aldırış etmeyen erkekleri, vapurlarda kadınlara gösterilen nezaketsiz tavırları bir öğretmen titizliğiyle eleştirir. Yazılarında kadınların adetler ve gelenekler karşısında ne kadar aciz kaldığını, kız çocuklarının daha 12 yaşına varmadan türlü bahanelerle okuldan alındığını, evlendiklerinde ise yalnızca bir erkeğe değil, tüm mahalleye hizmet etmek zorunda bırakıldıklarını anlatır. Evlilikte yaşanan anlaşmazlıkların sebebi olarak hep kadının cehaleti gösterilse de, ona göre asıl cehalet kızlarını okutmayan annelerde, özellikle de kızlarının hayatı hakkında karar veren babalardadır. Çünkü Aziz Haydar’a göre mektebin kapısı, cennete giden yolun kapısıdır.

198

Eğitimin gönüllüsü olan Aziz Haydar Hanım, İstiklal Savaşı yıllarında bu kez cephe gerisinde gönüllü hemşirelik yapar. Gaziler ona “Ana” diye seslenir. Aziz hemşire, vatanına tüm gücüyle hizmet etmiştir. Ancak kolunu bacağını kaybetmiş gazilerin karşısında kendinden utanır, ezilir. Mümkün olsa, kendi kolunu bacağını vermek ister. ¹⁹⁹Aziz Ana, Cumhuriyet döneminde de eğitim ve sosyal faaliyetlerine yılmadan devam

¹⁹⁷ Aziz Haydar, “Kadınlığın Şahsî Hürriyeti Var mı Yok mu?”, *Kadınlar Dünyası*, S. 153 (26 Temmuz 1330), s. 3.

¹⁹⁸ Aziz Haydar, “Bizde Kız Evlatların Tahsili”, *Kadınlar Dünyası*, S. 113 (10 Nisan 1329), s. 3.

¹⁹⁹ Aziz Haydar, “Yine Mektebimiz”, *Kadınlar Dünyası*, S. 22 (25 Nisan 1329), s. 1.

eder. Öğrencilerin ve gazilerin sevgisini kazanan Aziz Haydar, 1959 yılı Mayıs ayında hayatını kaybeder ve Burgazada’da defnedilir.²⁰⁰

2.5.18. Nakiye Elgün

Nakiye Hanım, yaşadığı dönemin çok ötesinde bir vizyona sahip olup, günümüzde dahi geçerliliğini koruyabilecek eğitim projelerine öncülük etmiş bir isimdir. Özellikle ilköğretimin zorunlu ve yaygın hâle gelmesi yönündeki çabalarıyla, eğitim alanında kahramanca bir mücadele sergilemiştir. 1882 yılında İstanbul’da dünyaya gelen Nakiye Hanım, Sivaslı Gedikoğulları ailesinden Mehmet Ali Efendi’nin kızıdır. İstanbul Kız Öğretmen Okulu (Darülmuallimat) mezuniyetinin ardından aynı kurumda öğretmenliğe başlamış, sonrasında ise İstanbul İnas Mektebi’nde eğitimcilik serüvenine devam etmiştir.

Eğitim sisteminin modernleştirilmesi amacıyla yürütülen çalışmalar çerçevesinde, Nakiye Hanım’dan bir proje hazırlanması istenmiştir. Eğitim anlayışının öğrencinin yaşamıyla bütünleşmesi gerektiğine inanan Nakiye Hanım, öğretim ve eğitimin bir arada yürütülmesine büyük önem vermiştir. Küçük yaşta ailesinden ayrılan öğrencilerin hayattan kopuk bir bilgiyle yetiştirilmesine karşı çıkmış; eğitimin, yaşamla doğrudan ilişkilendirilmesi gerektiğini savunmuştur. Eğitim ortamlarının fiziki koşullarının da öğrenme süreci üzerinde etkili olduğunu vurgulayarak, öğrencilerin elektrikle aydınlatılan sınıflarda, beyaz örtülü sınıflarda ders görmesini öngören kapsamlı bir proje hazırlamıştır. Ancak bu proje, Maarif Nezareti tarafından “lüks” gerekçesiyle reddedilmiştir.²⁰¹

Bazı meslektaşlarının öğretmenlik anlayışları da Nakiye Hanım’ı mevcut eğitim sistemine karşı eleştirel bir tutum almaya sevk etmiştir. Örneğin, okul müdürü olarak atanan bir yabancı öğretmenin, yaramazlık yapan öğrencilerin boyunlarına “eşek” yazılı levhalar asarak sınıflar arasında dolaştırmasını büyük bir hakaret olarak görmüş, çocukların onurunun zedelenmesine karşı çıkarak görevinden istifa etmiştir.²⁰²

²⁰⁰ Aziz Haydar, “Ali Çavuş”, *Kadınlar Dünyası*, S. 168 (6 Nisan 1918), s. 10-11.

²⁰¹ İsimsiz Makale, “Hayat Eski Sistem Terbiyeye Karşı Mücadele ile Geçen Nakiye Hanım”, *Resimli Ay*, IV/12-48 (Şubat 1928), s.35.

²⁰² Güldane Çolak, a.g.e, s.93-95.

Eğitimcilik kariyerine Evkaf Nezareti'nde devam eden Nakiye Hanım, burada da ileri görüşlülüğü sayesinde kız öğrenciler için vakıf mekteplerini modern bir altyapıyla yeniden organize etmeye çalışmıştır. Şam, Kudüs ve Beyrut'ta Türkçe eğitim veren kız öğretmen okullarının açılmasına öncülük etmiş; eğitimde cezalandırıcı uygulamaların kaldırılması yönünde adımlar atmıştır. Feyziye Mektebi dışında pek çok okulun kuruluşunda yer almış, bu okulları eğitilmiş öğrenciler için daha yeterli hâle getirmeye çabalamıştır.²⁰³

Nakiye Hanım yalnızca eğitimci kimliğiyle değil, aynı zamanda çeşitli cemiyetlerdeki aktif çalışmalarıyla da dikkat çekmiştir. Halide Edib'in öncülüğünde kurulan Teali-i Nisvan Cemiyeti'nin üyeleri arasında yer almış; Halide Edib ile birlikte Fatih'teki evinde hasta bakıcılık eğitimi verilmesi amacıyla çalışmalar yürütmüştür. Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti tarafından düzenlenen Darülfünun konferanslarında konuşmacı olarak yer almış; İstiklal Harbi'nin ardından kurulan ve şehit ailelerine destek sağlamayı amaçlayan yardım derneklerinde görev üstlenmiştir. Nezihe Muhittin'in öncülüğünde kurulan Kadınlar Halk Fırkası oluşumuna da destek vermiştir.²⁰⁴

1931 yılında çocuk bakım evi ve yeni bir yaşam merkezi açarak faaliyetlerini genişleten Nakiye Hanım, Topkapı Fukaraperver Cemiyeti'nde görev almış; Hilal-i Ahmer, Türk Ocağı ve Tayyare Cemiyeti gibi kurumlarda da gönüllü çalışmalar yürütmüştür. Türk Ocağı'nda özellikle çocuklara yönelik etkinliklere öncelik vermiş; bu kapsamda Türkiye'de ilk kez Çocuk Haftası etkinliklerini başlatmıştır. Bu etkinlikler, ilerleyen yıllarda Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kabul edilerek 23 Nisan Çocuk Bayramı'na ilham kaynağı olmuştur.

Milli Mücadele döneminde Halide Edib, Meliha, Naciye, Zeliha, Münevver, Sabiha ve Nihal Hanımlar ile birlikte meydanlarda ve okullarda halkı aydınlatan konuşmalar yaparak önemli bir rol üstlenmişlerdir. İzmir'in işgalinin ardından, 21 Mayıs 1919'da düzenlenen Darülfünun Muallimler Toplantısı'nda konuşan Nakiye Hanım, ülkenin içinde bulunduğu durumu analiz etmiş ve çözüm önerileri sunmuştur. Konuşmasında

²⁰³ İsimsiz Makale, "Hayat Eski Sistem Terbiyeye Karşı Mücadele İle Geçen Nakiye Hanım", *Resimli Ay*, IV/12-48 (Şubat 1928), s.36.

²⁰⁴ Zihnioğlu, a.g.e., s.251.

“Orduları gibi ordu, donanmaları gibi donanma, okulları gibi okul yapmaz; onlar gibi memleketimizin hizmetinde çalışmazsak, bir sonraki hücumu karşı koyamayız” sözleriyle eğitimin ve kalkınmanın önemini vurgulamıştır.

3 Ocak 1920 tarihli üçüncü Sultanahmet Mitingi’nde Muallimler Cemiyeti Başkanı olarak halkın karşısına çıkan Nakiye Hanım, Türk kadınının savaşta ve barışta erkeğin yanında yer alması gerektiğini ifade etmiştir.²⁰⁵ 1930’dan itibaren İstanbul Belediye Meclisi Umumi Encümen Üyeliği görevini beş yıl süreyle yürütmüş; bu görev süresince kreşlerin ve anaokullarının düzenlenmesinin, çocuklara süt sağlanmasından daha öncelikli bir ihtiyaç olduğunu dile getirmiştir.²⁰⁶

1935 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’ne Erzurum milletvekili olarak giren Nakiye Hanım, beşinci, altıncı ve yedinci dönemlerde Cumhuriyet Halk Partisi milletvekilliği yapmıştır. Aktif siyasi yaşamının ardından inzivaya çekilmiş; ancak çalışmalarını Topkapı Fukaraperver Cemiyeti’nde sürdürmeye devam etmiştir. Hiç evlenmeyen Nakiye Hanım, yaşamı boyunca yorulmadan çalışmış, hayatı adeta koşar adımlarla yaşamıştır. Türk Hava Kurumu tarafından özverili hizmetlerinden dolayı altın madalya ile ödüllendirilmiş, 1954 yılında ise hayata veda etmiştir. Geride ise adanmış bir yaşamın ve mücadele dolu bir ömrün hikâyesini bırakmıştır.²⁰⁷

2.5.19. Sabiha Ziya (Bengütaş)

Heykeltraş, Türkiye’de henüz gelişmekte olan bir sanat dalıyken, bu alanda varlık göstermeye çalışan öncü kadın sanatçılardan biri Sabiha Ziya’dır. Sanat dünyasında idealleri doğrultusunda kararlılıkla ilerleyen Sabiha Ziya, heykeltraş alanında önemli bir yer edinmiştir. Sanatçı kişiliğinin şekillenmesinde Eyüpsultan Numune Mektebi, Şam’daki Fransız Kız Katolik Okulu ve Büyükkada’daki Köprülü Fuat Paşa Mektebi gibi farklı kültürel ortamlarda aldığı eğitim büyük rol oynamıştır. Ailesi lise öğrenimine devam etmesini isterken, onun ilgisi güzel sanatlara yönelmiştir. O dönemde Türkiye’de

²⁰⁵ Leyli Kaplan, *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998, s.54.

²⁰⁶ Zihnioğlu, a.g.e., s.255.

²⁰⁷ Ayten Sezer, “Türkiye’deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, XIX/42, (Kasım 1998), s.898.

kadın heykeltıraş bulunmaması, ailesini ikna etmesini zorlaştırsa da Sabiha Ziya kararlılığından vazgeçmemiştir.²⁰⁸

Sanatçı olma arzusunu sorgulayan çevresine “Kadın yazar, kadın şair, kadın ressam olabiliyorsa, neden kadın heykeltıraş olamasın?” diyerek yanıt verir. Kadınların sanat yaşamlarını sürdüremeyecekleri yönündeki önyargılara rağmen Halide Edib ve Mihri Hanım gibi hem evli hem başarılı sanatçı kadınları örnek gösterir. Tüm bu karşı duruşuna rağmen, Sabiha Ziya Sanayi-i Nefise Mektebi’ne (Güzel Sanatlar Akademisi) kaydolur. İlk yılında resim bölümünde öğrenim görür; ancak heykel atölyesinin açılmaması üzerine ikinci yılında modlaj (modelaj) bölümüne geçer.²⁰⁹

Heykeltıraşa yönelmesini sağlayan kırılma noktası, modlaj sınıfında antik bir büstü kopyalarken yaşanır. Eserini gören hocası İhsan Bey, “Çocuğum, temelini atmadan çatıya çıkmışsın” diyerek yapının teknik yetersizliğine dikkat çeker. Bu söz üzerine bir hafta boyunca tüm çabasını bu çalışmaya adayan Sabiha Ziya, büstü tamamlayarak hocasının takdirini kazanır. Bu başarı onun için dönüm noktası olur. Öğrenim hayatı boyunca pek çok başarılı çalışmaya imza atar. Okulda yapılan bir seçmede eseri birinci olmasına rağmen, yalnızca kadın olduğu için yurtdışında ülkeyi temsil etmesine izin verilmez ve bu hakkı Ratip Efendi isimli bir erkek meslektaşı kullanır.²¹⁰

Sabiha Ziya, kendini daima geliştirme arzusuyla sanatını derinleştirmeye devam eder. Mustafa Kemal’in heykelini yapacak sanatçının seçileceği yarışmada birinci olur; ancak yine cinsiyeti gerekçe gösterilerek bu hakkı elinden alınır. Bu kez kendisi değil, başka bir erkek sanatçı yurt dışına gönderilir. Roma Güzel Sanatlar Akademisi’nde ihtisas yapma imkânı bulan Sabiha Ziya, Luppi’nin atölyesinde heykeltıraş alanında bilgisini derinleştirir.

Sanayi-i Nefise Mektebi’nin yetiştirdiği ilk kadın heykeltıraş olan Sabiha Ziya, yurt içinde ve yurt dışında birçok sergide eserleriyle yer alır. 1925 yılında Galatasaray Sergisi’ne katılan ilk kadın sanatçılar arasında yer alır. Dr. Akif Muhtar, ressam Hikmet, şair Ahmet Haşim ve diğer bazı yakın çevresinin büst çalışmalarını üretmiştir. Özellikle

²⁰⁸ Güldane Çolak, a.g.e, s.97-98.

²⁰⁹ Sabiha Ziya, “İlk Kadın Heykeltıraş”, *Resimli Ay*, IV/7-43 (Eylül 1927) s.6.

²¹⁰ Güldane Çolak, a.g.e, s.98.

Çankaya Köşkü'nün bahçesinde bulunan Atatürk heykeli ile Mudanya'daki İnönü heykeli, onun anıt heykel alanındaki çalışmalarına örnek teşkil etmektedir.²¹¹

Sabiha Ziya, Türkiye'nin ilk kadın heykeltıraş olarak, karşılaştığı tüm zorluklara rağmen sanatından ödün vermemiş; azmi, kararlılığı ve çok çalışmaya olan inancıyla büyük başarılar imza atmıştır. Bu yönüyle, kendisinden sonra gelen kadın sanatçılara ilham kaynağı olmuş ve sanat alanının kadın temsilini artırdı.²¹²

2.5.20. Bedia Muvahhit

1897 yılında Büyükkada'da dünyaya gelen Bedia Şekip, Türk tiyatrosunun ilk kadın sanatçılarından biri olarak adını kültür tarihine yazdırmıştır. Çocukluk yıllarında hayatında önemli bir yere sahip olan büyükannesi, onun karakterinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Mürebbiyeler eşliğinde büyüyen Bedia Hanım, bu süreçte Fransızca ve Rumca öğrenmiş, babasını iş dönüşü Büyükkada İskelesi'nde karşıladığı ve birlikte vakit geçirdikleri anları hayatının en kıymetli hatıraları arasında saymıştır. Bir süre Büyükkada'daki Saint Antonia Okulu'na devam eden Bedia Hanım, babasının vefatının ardından ailesiyle birlikte taşındıkları Moda'da Terakki Mektebi'nde eğitimini sürdürmüştür.²¹³

Çocukluk arkadaşı Suat Derviş ile evde tiyatro oyunları sergileyerek sanat yolculuğunun ilk adımlarını atan Bedia Hanım, daha sonra Dame de Sion Fransız Okulu'na devam etmiştir. Yaz aylarında çalışmak amacıyla Bedri Osman'ın önderliğinde kurulan bir grupla birlikte telefon şirketine iş başvurusunda bulunan Bedia Hanım, burada karşılaştıkları kötü muameleye karşı diğer kadınlarla birlikte kamuoyu oluşturarak hak arama mücadelesine girişmiştir. Bu süreçte, üç ay süreyle telefon şirketinde çalışarak genç yaşta iş hayatına atılmış ve Türkiye'nin ilk kadın memurlarından biri olmuştur.²¹⁴

Eğitimine bir süre öğretmenlik yaparak devam eden Bedia Hanım, Darülbeyazıt oyuncularından olan ve hayranlık duyduğu Refet Bey ile tanıştıktan kısa süre sonra evlenmiştir. Halide Edib Adıvar'ın kaleme aldığı "Ateşten Gömlek" romanının sinemaya

²¹¹ Güldane Çolak, a.g.e, s.97.

²¹² Güldane Çolak, a.g.e, s.101.

²¹³ Güldane Çolak, a.g.e, s.102.

²¹⁴ Yavuz Selim Karakışla, "Dersaadet Telefon Anonim Şirketi-i Osmaniyesi ve Osmanlı Kadın Telefon Memureleri, I", *Tarih ve Toplum*, S. 212, (Ağustos 2001), s.93-101.

uyarlanmasıyla oluşan aynı adlı filmde, yönetmen Muhsin Ertuğrul'un isteğiyle başrolde yer almıştır. Bu filmde Türk kadın oyuncuların yer alması yönünde ısrarcı olan Ertuğrul, böylelikle Bedia Muvahhit'in sinema kariyerine de öncülük etmiştir.²¹⁵

Sinema oyunculuğunun ardından tiyatro sahnesiyle de tanışan Bedia Hanım, İzmir turnesi sırasında Eliza Binemeciyan'ın yerine sahneye çıkarak "Ceza Kanunu" adlı oyunda rol almıştır. Bu temsilde Mustafa Kemal Atatürk'ün huzurunda sahneye çıkan Darülbeyaz kadrosunun bir üyesi olarak tarihî bir başarıya imza atmıştır. 6 Aralık 1923 tarihinde Muhsin Ertuğrul'un sahneye koyduğu "Othello" oyununda Desdemona rolünü Bedia Hanım, Emilia rolünü ise Neyyire Neyir üstlenmiştir. Bu temsille Türk kadınının sahnede yer alması açısından önemli bir dönüm noktası yaşanmıştır.²¹⁶ İstiklal Caddesi'ndeki Fransız Tiyatrosu'nda sahnelenen "Le Marionette (Kuklalar)" adlı oyunda genç kız rolünü üstlenen Bedia Hanım, bazı çevrelerce bu rolün altından kalkamayacağı yönünde eleştirilse de, Pınar Hanım'ın da desteğiyle performansını başarıyla sergileyerek bu eleştirileri boşa çıkarmıştır.²¹⁷

Tiyatro camiasında aranan bir sanatçı haline gelen Bedia Hanım'ın turneleri basın da yoğun ilgisini çekmiş, yer aldığı oyunlar ve performansları övgüyle karşılanmıştır. Eliza Binemeciyan ile birlikte sahne aldığı "Rakibe" adlı oyun ve bu oyundaki başarılı performansları gazetelerde geniş yer bulmuştur. Bedia Muvahhit, aynı zamanda sinema alanında da başarılar elde etmiş; "Karım Beni Aldatırsa", "Söz Bir Allah Bir", "Beklenen Şarkı", "Paydos", "Gülmeyen Yüzler", "Son Beste", "Yaşlı Gözler", "Çapkınlar", "Barut Fıçısı", "Manyaklar Köşkü", "İstanbul Kaldırımları", "Bozuk Cüzdan", "Sevinç Gözyaşları", "Hep O Şarkı", "Şoförün Kızı", "Zehirli Hayat", "Son Mektup", "Lekeli Melek" ve "Ateşli Çingene" gibi filmlerle beyaz perdedeki başarısını da ortaya koymuştur.²¹⁸ Ancak sinemaya rağmen tiyatroyu her zaman öncelikli olarak görmüş, sahne ışıkları altında geçen bir ömür sürmüştür.²¹⁹

²¹⁵ Gökhan Akçura, *Bedia Muvahhit Bir Cumhuriyet Sanatçısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1993, s.9-24.

²¹⁶ İsimsiz Makale, "Ateşten Gömlek Sinemada" *Yeni İnci*, S.10 (Mayıs 1339), s.13.

²¹⁷ Refik Ahmet Sevensil, *Türk Tiyatrosu Tarihi Meşrutiyet Tiyatrosu*, Alfa Yayınları, cilt V, İstanbul, 1968, s.314.

²¹⁸ Sevensil, a.g.e., s.257.

²¹⁹ Güldane Çolak, a.g.e, s.105.

Sanat hayatı boyunca karşılaştığı zorluklardan söz eden Bedia Hanım, özellikle Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda oyun sahneledikleri dönemde, her gece yorgun bir şekilde valizlerini taşıyarak tramvay beklediklerini ve tiyatro binalarının yetersizliğinden yakındıklarını dile getirmiştir. Sahne arkasında kişisel eşyalarını koyabilecekleri bir alanın dahi olmamasından yakınmıştır.²²⁰

Gençlere verdiği öğütlerde ise, tiyatroya gönül verecek kadınların mutlaka eğitilmiş olmaları ve büyük bir özveriyle çalışmaları gerektiğini vurgulamış; sanatı bir geçim yolu olarak değil, bir tutku olarak görenlerin başarılı olabileceklerini ifade etmiştir. Türk tiyatrosunun öncülerinden biri olan Bedia Muvahhit, 1994 yılında hayata veda etmiş, ardında sanat dolu bir ömür ve gelecek kuşaklara ilham verecek bir miras bırakmıştır.²²¹

2.5.21. Afife Jale

1902 yılında dünyaya gelen Afife, İstanbul Kız Sanayi Mektebi'nde eğitim görmüş; dönemin saygın hekimlerinden Dr. Sait Paşa'nın torunu, Hidayet Bey'in kızıdır. Türk tiyatrosunun gelişim sürecinde, kadın oyuncuların sahnede yer alması uzun yıllar boyunca çeşitli sosyal, kültürel ve siyasal engellerle karşı karşıya kalmıştır. Özellikle Cumhuriyet öncesi dönemde, Müslüman Türk kadınlarının sahneye çıkması toplumda hoş karşılanmadığı için, kadın karakterler uzun bir süre boyunca Ermeni kadın sanatçılar tarafından canlandırılmıştır. Ancak bu sanatçılar arasında yalnızca birkaçının sahne Türkçesi yeterli düzeydeydi. Geri kalanların aksan sorunları, tiyatro oyunlarının estetik değerini zedelemiş ve seyir zevkini düşürmüştür. Bu durum, dönemin tiyatro çevrelerinde çeşitli eleştirilere neden olmuştur.²²²

Bu bağlamda, dönemin önemli tiyatro adamlarından biri olan Muhsin Ertuğrul, Türk tiyatrosunun kadınsız bir yapıyla ilerleyemeyeceği yönündeki görüşlerini sıkça dile getirmiştir. 1920 yılına ait bir haberde, Darülbeyti sanatçılarının oluşturduğu yeni tiyatro topluluğunun kadın oyuncu ihtiyacı açık bir şekilde vurgulanmış ve bu gerekliliğe dair şu ifadeler yer verilmiştir:

²²⁰ Güldane Çolak, a.g.e, s.105.

²²¹ İsimsiz Makale, "Hayatta Muvaffak Olmuş Türk Kadınları Arasında Bir Anne Olarak Sahneye Atılan İlk Türk Artistini Unutmamak Lazımdır", *Resimli Ay*, C V/2-50, (Nisan 1927) s.3.

²²² Güldane Çolak, a.g.e, s.106.

“Yeni sahne, kalıcı ve köklü bir değişim gerçekleştirmek istiyorsa, mutlaka Edip Tamsil Heyeti’ne birkaç Türk kadını kazandırmalı ve bu oluşuma bir kimlik kazandırmalıdır. Hakiki sanat aşkıyla kurulmuş bir sahnede, sanatın değerini içselleştirmiş, görev bilinciyle hareket eden ve mesleğine bağlılık gösteren kadınlar, toplumsal yozlaşmaya açık bireylerin yanlış yollara sürüklenmesini engelleyebilir. Bu nedenle sahneye çağrılan kadınların, bu niteliklere sahip olması arzu edilmektedir.”²²³

Osmanlı Devleti’nin son döneminde kurulan ilk kurumsal tiyatro yapılanması olan Darülbedayi, 1914 yılında kurulmuş; ancak 1918 yılında birkaç Türk kız öğrenciye tiyatro eğitimi alma fırsatı tanımıştır. Bu öğrenciler arasında Afife, Behiye, Memduha, Beyza ve Refika Hanımlar yer almakta; ancak yönetim kurulu, bu genç kadınların yalnızca kadın rollerinde sahneye çıkacaklarını belirterek kamuoyunu bilgilendirmiştir.²²⁴

Dönemin önemli oyun yazarlarından Hüseyin Suat Yalçın’a ait olan Yamalar adlı tiyatro eseri, 1920 sonbaharında yeniden sahnelenmek istenmiş; ancak başrol oyuncusu Eliza Binemeciyan’ın Paris’e gitmesi üzerine, sahneye ilk kez bir Müslüman Türk kadınının çıkması gündeme gelmiştir. Alternatif bir Ermeni kadın oyuncunun bulunamaması üzerine, daha önce Darülbedayi’de eğitim almış olmasına rağmen sahneye çıkmasına izin verilmediği için kurumdan ayrılan Afife Jale’ye teklif götürülmüştür.²²⁵

Sahneye çıkma teklifini memnuniyetle kabul eden Afife, Kadıköy Apollon Tiyatrosu’nda sahnelenecek olan oyun için yoğun bir hazırlık sürecine girer. “Jale” takma adıyla sahneye çıkan Afife, böylece Türk tiyatro tarihinde sahneye çıkan ilk Müslüman Türk kadını olarak tarihe geçer. Rolünün bir sahnesinde ağlaması gereken Afife, bu duyguyu o kadar içselleştirir ki sahnede gözyaşları gerçek olur; seyirci tarafından alkışlar ve çiçeklerle ödüllendirilir. Tamsilin ardından kulise döndüğünde, oyunun yazarı Hüseyin Suat Bey, Afife’yi alnından öperek onu tebrik eder.²²⁶

Afife Jale, bir hafta sonra Tatlı Sır adlı oyunla tekrar sahneye çıkar; ancak tamsil sırasında, polis tarafından sahneden alınmak üzere olduğu bilgisi kendisine iletilir. Bu haber üzerine önce tiyatronun makine dairesine, ardından bahçeye saklanarak evine

²²³ İsimsiz Makale, “Temaşada Gençlik ve Türk Mümessileri”, *Temaşa*, S.25 (Ağustos1336), s.2.

²²⁴ Sevengil, a.g.e., s.303.

²²⁵ Güldane Çolak, a.g.e, s.106.

²²⁶ Kadın Eserleri Kütüphanesi Ve Bilgi Merkezi Vakfı Kupür Arşivi

döner. Tüm bu baskılara rağmen sahneye duyduğu aşk nedeniyle tiyatroyu bırakmak istemez. Üçüncü haftada Odalık adlı oyun sırasında polis kuşatmasından kaçmayı başarır; fakat Kadıköy İskelesi'nde vapur beklerken yakalanarak karakola götürülür. ²²⁷Burada ifadesi alınan Afife, tiyatro camiasının desteğiyle serbest bırakılır. Darülbedayi, bu sürecin ardından tiyatro faaliyetlerine başarıyla devam eder. ²²⁸

Ne var ki bu kısa süreli başarı, İstanbul Belediyesi'nin 1921 yılı Mart ayında gönderdiği resmi yazıyla sona erer. Söz konusu yazıda, Müslüman kadınların sahneye çıkmasının yasaklandığı bildirilmiş ve Darülbedayi, bu doğrultuda Afife Jale'nin görevine son vermek zorunda kalmıştır. Afife, bu yasak yeniden yürürlüğe girene dek Burhanettin Kumpanyası ve Yeni Tiyatro Heyeti gibi özel topluluklarla çalışmalarını sürdürmüştür. ²²⁹

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte Türk kadınına sahne yolu açılmış; böylece Afife Jale için uzun süredir devam eden kovalamaca sona ermiştir. Bu dönemde Ankara başta olmak üzere Anadolu'nun çeşitli sahnelerinde görev alan sanatçı, Milli Sahne Topluluğu çatısı altında sanatsal faaliyetlerini sürdürmüştür. Süs dergisi, onu "Sahnemizin ilk Türk mümessilesi Afife Hanım" olarak tanıtmış ve kapağına taşıyarak ona hak ettiği değeri vermiştir. ²³⁰

Ancak sahne ışıkları altında gösterdiği güçlü duruşa karşın, özel yaşamında aynı direnci gösterememiştir. Uyuşturucuya karşı koyamayan Afife'nin iradesi zamanla zayıflamış, bu durum fiziksel ve ruhsal sağlığını olumsuz etkilemiştir. Besteci Selahattin Pınar ile yaptığı evlilik kısa süre içinde sona ermiş; yaşamını maddi zorluklar içinde, yalnızlıkla sürdürmek zorunda kalmıştır. Son dönemlerinde, bedensel gücünü yitirmiş halde, dostlarının yardımıyla Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesi'ne yatırılmıştır. 24 Temmuz 1941 tarihinde, bir zamanlar sahneleri dolduran alkışların yerini

²²⁷ Sevensil, a.g.e., s.304.

²²⁸ Güldane Çolak, a.g.e, s.106.

²²⁹ Güldane Çolak, a.g.e, s.107

²³⁰ Güldane Çolak, a.g.e, s.107.

sessizliğin aldığı bir günde, bu kez yalnızca bir avuç insan, onu son yolculuğuna uğurlamıştır.²³¹

2.5.22. Neyyire Neyir

Neyyire Neyir, asıl adıyla Münire Eyüp, 1903 yılında İstanbul'da dünyaya gelmiştir. Neyyire Hanım, Horhor Numune Mektebi'nde öğrenim gördüğü yıllarda, öğretmenleri ve arkadaşları arasında özellikle şiir okuma yeteneğiyle tanınmıştır. Bu özelliği sayesinde okul müsamerelerinde en önemli roller ona verilmiş; sahneye olan yatkınlığı, Darülmuallimat'taki öğrenciliği sırasında da devam etmiş ve burada düzenlenen temsillerde başrollerde yer almıştır. Özellikle Kıskaç Olmayalım adlı piyesteki başarılı performansı ile arkadaşlarının takdirini kazanmıştır. Henüz kız öğretmen okulunda öğrenim görmekte olduğu dönemde, Türk kadınının tiyatro sahnesinde yer almasının neredeyse imkânsız kabul edildiği bir ortamda, kadınların tiyatroya ilgisizliği üzerine düşünmeye başlamıştır.²³²

Darülmuallimat'tan mezun olduktan sonra öğrenimine Arnavutköy Amerikan Kız Koleji'nde devam eden Neyyire Neyir, burada bulunduğu süre boyunca tiyatro sanatına olan ilgisini daha da derinleştirmiştir. İngiliz tiyatro tarihi üzerine okumalar yapmış; Shakespeare'in eserleriyle tanışmış, Fransızcadan Türkçeye adapte edilen birçok tiyatro eserini okumuş ve oynamıştır. Kolejden ayrıldığı dönemde, Halide Edib Adıvar'ın Ateşten Gömlek adlı romanının sinemaya uyarlanacağı haberini alır. Filmin yönetmeni Muhsin Ertuğrul, Milli Mücadele'yi konu alan bu filmde kadın rollerinin Türk kadınları tarafından canlandırılmasını arzu etmektedir. Neyyire Hanım, dayısı Dr. Zühtü Rıza Bey ile birlikte film ekibiyle görüşerek Kezban rolünü alır. Filmdeki diğer kadın rolünü ise Bedia Muvahhit üstlenir. Filmin ilk gösterimi 23 Nisan 1923'te Beyoğlu Palas Sineması'nda yapılır. Neyyire Hanım, beyaz perdede kendisini ilk kez gördüğünde büyük bir heyecan yaşamış; yüreğinin yerinden fırlayacak gibi çarptığını ifade etmiştir. Ateşten Gömlek filmindeki performansı ile Türk sinema tarihine geçen Neyyire Neyir, bu

²³¹ Gülfem Adile Şenkaya, "Atatürk Dönemi Türk Tiyatrosu: Afife Jale ve Kadın Tiyatrocular", Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2020, s.111.

²³² İsimli Makale, Müşahid, "Türk Sahnemizin Bir Yıldızı", *Resimli Ay*, S.3 (Nisan 1341), s.17.

yapımın yönetmeni Muhsin Ertuğrul'un ilerleyen yıllarda hem hayat arkadaşı hem de sahne arkadaşı olacaktır.²³³

1923 yılının Aralık ayında, okul temsilleri dışında ilk kez profesyonel bir tiyatro sahnesine adım atan Neyyire Hanım, Bedia Muvahhit ile birlikte sahneyi paylaşmıştır. Bu temsil, Cumhuriyet döneminde Türk kadınının sahneye çıktığı ilk örneklerden biri olarak hafızalara kazınmıştır. Othello oyununda Emilia karakterini canlandıran Neyyire Hanım, Türk kadınını tiyatro sahnesinde ilk kez gören seyirciler tarafından büyük alkışlarla karşılanmış, bu destek oyuncular için moral kaynağı olmuştur. Tiyatro sahnesinde yer almak Neyyire Hanım için sinemadan çok daha anlamlıdır. İlk perdede yaşadığı yoğun heyecan nedeniyle seyircilerle göz teması kurmakta zorlanmış, sesindeki titreme ve yüzündeki solgunlukla bu duyguyu dışa vurmuştur. Ancak seyircilerin ilgisi ve alkışları sayesinde sonraki perdelerde sahneye alışmış ve rolünü başarıyla tamamlamıştır. Oyun sonunda kopan alkış tufanı karşısında gözyaşlarını tutamayan Neyyire Hanım, sahnede olmanın verdiği gurur, mutluluk ve tatlı heyecanı tüm kariyeri boyunca taşımıştır.

1925 yılında Muhsin Ertuğrul'un Şehzadebaşı Ferah Tiyatrosu'nda kurduğu toplulukta yer alarak Kaşif Efendi adlı adaptasyon oyunda sahneye çıkmıştır. Ardından Milli Sahne'de görev alan Neyyire Neyir, 1927 yılında kurumsal düzenlemelerle yeniden yapılandırılan Darülbeyti'ye katılmıştır. Sahne kariyeri boyunca büyük-küçük demeden birçok rolde yer almış, Türk tiyatro tarihinde kadının sahnedeki varlığını temsil eden öncü isimlerden biri olmuştur. Hayatını sahneye adanmış olan Neyyire Neyir, 1943 yılında vefat edene dek Türk tiyatrosunun baş tacı olmayı sürdürmüştür.²³⁴

2.5.23. Eliza Binemeciyan

Eliza Binemeciyan, tiyatro sahnesine 1890 yılında adım atmıştır. Sanatsever bir çift olan Rupen ve Agavni Zabel Binemeciyan'ın kızı olan Eliza Hanım, tıpkı kardeşi Onnik Bey gibi ailesinin sanata olan ilgisini benimsemiş ve Türk tiyatrosuna adanmış bir yaşam sürmüştür. Ailesi tarafından Türk tiyatrosuna bir armağan olarak görülen Eliza Binemeciyan, adeta sahnede doğmuştur. İlk sahne deneyimlerini Minakyan

²³³ İsimli Makale, Müşahid, "Türk Sahnemizin Bir Yıldızı", *Resimli Ay*, S.3 (Nisan 1341), s.17.

²³⁴ Güldane Çolak, a.g.e, s.113.

Tiyatrosu'nda küçük yaşta çocuk rollerinde oynayarak kazanmış ve şarkı söyleyerek yeteneğini ortaya koymuştur. Ancak 10 yaşına geldiğinde babası tarafından sahneden uzaklaştırılmıştır.²³⁵

Şişli'de Notre Dame De Sion Lisesi'nde öğrenim gören Eliza, 1908 yılında tiyatroya olan sevgisi nedeniyle yeniden sahneye dönme arzusunu dile getirir. Bu konudaki ısrarlarını sürdüren Eliza, sonunda ailesinin desteğiyle sahneye geri döner. İlk önemli rolünü, Kınar Hanım'ın yerine sahne alarak oynadığı oyunla üstlenmiştir. Tiyatro çevrelerinde adını asıl duyurmasını sağlayan ise "Kirli Çamaşırlar" adlı oyundaki Seza karakteri ve 1911 yılında sahnelenen Sultan Selim-i Salis oyunundaki İkbal rolüdür. En çok benimsediği rol ise Darülbedayi'de sahnelenen Fare oyunundaki Jale karakteridir. Sahneye ve seyirciye duyduğu içtenlikle, çoğunlukla genç, saf ve masum kadın karakterleriyle özdeşleştirilmiştir.²³⁶

Eliza Hanım'ın aktif olduğu dönemde Müslüman Türk kadınlarının tiyatro sahnesine çıkmaları toplumsal açıdan mümkün olmadığından, bu boşluğu Ermeni kökenli sanatçılar doldurmuş; özellikle Türkçeyi akıcı ve düzgün konuşabilen Ermeni kadınları önemli roller üstlenmiştir. Eliza Binemeciyan da sahneye bir süre ara verdikten sonra Halit Ziya Uşaklıgil ve İsmail Müştak'tan özel edebiyat dersleri alarak telaffuzunu geliştirip sahneye geri dönmüştür. Türkçeyi akıcı ve doğru kullanması sayesinde oyunculuğu beğeni toplamış, Mina Hanım'la birlikte adı anılan önemli sanatçılar arasında yer almıştır. Rollerine titizlikle hazırlanan, en küçük sahne detayları üzerinde günlerce çalışan Eliza Hanım'ın başarısının temelinde okuma sevgisi ve edebiyata olan ilgisi yatmaktadır.²³⁷

Temâşâ dergisinin düzenlediği bir ankette, okuyucularına "Osmanlı temasına sanatçılardan birini layık görür müsünüz?" sorusu yöneltilmiş ve Eliza Hanım %76 oyla, dönemin önemli sanatçıları geride bırakarak birinci seçilmiştir. 1 Mart 1336 (1920) tarihli sayıda yayımlanan bu sonuca göre, Muhsin Ertuğrul gibi isimlerin önünde yer almayı başarmıştır. Minakyan, Binemeciyan ve Donanma Cemiyeti Tiyatrosu gibi çeşitli tiyatrolarda sahneye çıkan Eliza Hanım, Darülbedayi'deki sanat anlayışını ve sahne

²³⁵ Güldane Çolak, a.g.e, s.113.

²³⁶ Güldane Çolak, a.g.e, s.114.

²³⁷ İsimli Makale, "Eliza Binemeciyan Hanım", *Büyük Mecmua*, S.5, (1919) s.75.

düzenini beğenmekle birlikte, burada kadın sanatçılara yönelik çalışma koşullarının zorluğundan şikâyetçi olmuştur. Darülbedayi sanatçıları arasındaki fikir ve ücret farklılıkları nedeniyle burada uzun süreli bir istikrar sağlanamamıştır.²³⁸

Eliza Hanım, 1920 yılında Hüseyin Suat Yalçın'ın yazdığı Yamalar adlı eserde Emel karakteriyle sahnede yer almış; aynı yıl yurt dışına çıkmıştır. 1925'te Ramazan ayında Raşit Rıza Bey'in idaresindeki Tepebaşı Tiyatrosu'na davet edilmiş, bir ay boyunca sahnelenen temsillerde rol aldıktan sonra yeniden yurt dışına dönmüştür. 15 Kasım 1962 tarihli mektubunda Refik Ahmet Sevengil'e Kanada'dan yazdığı satırlarda, "Bütün hayatım olan tiyatroyu bıraktığım için yaşlıyım dersem çok az bir şey söylemiş olurum. Uzun bir süre bu ayrılığın acısını çektim. Beklenmedik birçok olayla karşılaşmasaydım sevgili vatanıma büyük sevinçle dönerdim." ifadelerine yer vermiştir. Bu sözleri, onun sahneye ve ülkesine duyduğu bağlılığı ortaya koymaktadır.²³⁹

2.5.24. Müzeyyen Mina Hanım

1920 yılına dek Türk tiyatro sahnesinde bir Türk kadın oyuncuya rastlanmazken, bu durumun değişmesi, kadının sahneye çıkmasını destekleyen görüşlerin toplumda ses bulmasıyla mümkün olmuştur. Bu dönemde *Temâşâ* Dergisi, kadınların tiyatrodaki hem seyirci hem de oyuncu olarak daha fazla yer almaları gerektiğini savunan yazılar yayımlamıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda Türk tiyatrosuna adım atan önemli isimlerden biri de Müzeyyen Mina Hanım'dır.

Asıl adı Mari olan sanatçı, Sivas'ta doğmuş ve mütevazı bir yaşamın ardından tiyatro sahnesine adım atmıştır. 1 Nisan 1921'de sahnelenen Harap Yurt adlı oyunla seyirci karşısına çıkan Mari, ilk sahne deneyimiyle beğeni kazanmıştır. Oyunun ardından sahne arkadaşına yönelik yaptığı nüktedan bir şaka, zamanla gerçek bir aşka dönüşmüş ve bu ilişki tiyatro çevresinde ilgiyle karşılanmıştır. Ermeni kökenli olan Mari'nin Türkçeyi akıcı ve düzgün konuşması, oyunculuğunu pekiştiren önemli bir unsur olmuştur. Diksiyonundaki başarı ve sahnedeki yeteneği, dönemin tiyatro otoriteleri tarafından da

²³⁸ Sevengil, a.g.e., s.340.

²³⁹ Güldane Çolak, a.g.e, s.114.

takdir edilmiştir. İlk sahne deneyimlerinde genellikle otoriter ve sert kadın rollerinde yer almış, özellikle kaynana karakterleriyle sahnede öne çıkmıştır.²⁴⁰

Mari'nin sahne performansını etkileyen bir diğer faktör de Darülbeyti sahnesinde kazandığı dört buçuk yıllık deneyimdir. Bu süreç boyunca hem sahne bilgisi hem de oyunculuk disiplini bakımından gelişim göstermiştir.²⁴¹

Mari Hanım'ın büyüdüğü çevre ve arkadaşlık ilişkileri, onu Türk kültürüyle yakından temas ettirmiştir. Müslümanlığı tercih etmesinin ardında da bu kültürel etkileşim yer alır. Müslüman olduktan sonra Mina Müzeyyen adını alır. Ancak sahnede hâlâ “madam” olarak anılması, onun için rahatsızlık kaynağı olmuştur. Müzeyyen Mina, Türk kimliğini benimsemiş olmasına rağmen çevresinden gelen baskılarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Yaşadığı çeşitli zorlukların ardından, kocası Kemal Bey'le birlikte toplumun katı normlarının dışında, daha özgür bir yaşamı tercih ederek hayatını sürdürmüştür.²⁴²

2.5.25. Safiye Hüseyin (Elbi)

1880 yılında dünyaya gelen Safiye Hüseyin, çocukluk yıllarını büyükbabasının Florence Nightingale'e dair anlattığı anılarla geçirmiştir. Büyükbabası, Nightingale'i Kırım'a taşıyan geminin süvarisidir ve evde sık sık bu önemli kadından hayranlıkla söz edilir. Bu etkiyle Safiye Hüseyin, ilerleyen yıllarda hemşirelik mesleğine ilgi duyar. Besim Ömer Paşa'nın Darülfünun konferans salonlarında düzenlediği hasta bakıcılık kurslarına katılarak mesleki eğitim alır. Babası, dönemin önemli deniz subaylarından olan Ferik Amiral Ahmet Rasim Paşa'dır; annesi ise İngiliz asıllı Josephine Wilward'dır. Josephine Hanım, Ahmet Paşa ile Londra'da evlendikten sonra “Firdevs” adını almıştır. Ailenin çocukları, babalarının teşvikiyle eğitimlerini yurtdışında tamamlamıştır. Safiye Hüseyin, Türkiye'nin ilk diplomalı hemşiresi olarak sağlık alanında önemli bir ilki temsil eder ve babasının meslektaşlarından Hüseyin Bey ile evlenerek özel yaşamında da bu çevreyle bağlarını sürdürür.²⁴³

²⁴⁰ Zeki Kemal, “Sahnemizin İhtida Eden Sevimli Aktristi”, *Resimli Ay*, S. 17-5, (Haziran 1341), s.12.

²⁴¹ Güldane Çolak, a.g.e, s.117.

²⁴² Güldane Çolak, a.g.e, s.117-118.

²⁴³ Emre Dölen, “Balkan Savaşı'nda Bir Hemşire: Nesime Ahmed (Dölen) Hanım (1894-1976)” *Sağlık Alanında Türk Kadını*, (Ed) Nuran Yıldırım, İstanbul, 1998, s.388-413.

Balkan Harbi'nin ardından Trablusgarp'tan dönen Safiye Hüseyin, memleketinde işgalin acılarını deneyimlemiş ve İzmir'e yerleşerek Hilâl-i Ahmer'e (Kızılay) katılmıştır. Burada Dr. Besim Ömer Paşa'nın teşvikiyle hemşirelik eğitimine başlamış ve kısa sürede yetkinleşmiştir. Savaş alanlarındaki fedakarlığı ve yaralıların tedavisine odaklanmasıyla tanınmıştır. Safiye Hüseyin, cephe gerisinde önemli hizmetler sunmuş, hatta ameliyat hemşireliği yaparak kendini geliştirmiştir. I. Dünya Savaşı'nda cephelerde görev almış, Aziziye Hastanesi'nde çalışmış ve burada Halide Edip Adıvar ile tanışmıştır. Adıvar'ın teşvikiyle cephedeki izlenimlerini "Cephe'den Bir Alem" adıyla kitaplaştırmıştır. İstanbul'a döndükten sonra Reşit Paşa Hastanesi ve Göztepe'deki sanatoryumda görev yapmıştır.²⁴⁴

Safiye Hüseyin, eğitim alanında da etkin rol oynamış, hemşirelik mesleğinin gelişmesine katkıda bulunmuştur. Hilâl-i Ahmer'in gönderdiği ilk öğrenci kafilesiyle Avrupa'da mesleki bilgisini artırmış, yurda döndüğünde Tatbikat Hastanesi'nde yöneticilik yapmıştır. Pertevniyal Valide Sultan Hastanesi'nde başhemşirelik görevini üstlenmiş ve hemşirelik okulunun müfredatının geliştirilmesinde etkili olmuştur. 1933'te hemşirelik mesleğinden ayrılmış ancak sosyal hizmet faaliyetlerine devam etmiştir. Hilâl-i Ahmer Hanımlar Merkezi ve Himaye-i Etfal Cemiyeti gibi kuruluşlarda gönüllü çalışmalar yürütmüştür. Safiye Hüseyin Elbi, hemşirelik mesleğine yaptığı katkılarla anılmaktadır. Hilâl-i Ahmer'deki çalışmaları, savaşlardaki hizmetleri ve eğitim alanındaki öncülüğü takdirle karşılanmıştır. Florence Nightingale Nişanı'na layık görülmüş ve kendi ifadesiyle "Büyük öykü" olarak tanımladığı hayatıyla örnek teşkil etmiştir.²⁴⁵

2.5.26. Hamiyet Hulusi Hanım

Hamiyet Hulusi Hanım, yaşamını isminin anlamıyla bütünleşen bir erdem ve adanmışlıkla sürdüren öncü kadınlardan biridir. 1877 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Hamiyet Hanım'ın babası, duyarlılığı ve sosyal sorumluluk bilinciyle tanınan Moralızâde Suphi Paşa'dır. 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından İstanbul'a göç eden muhacirlerin yaşadığı sefalet karşısında kayıtsız kalmayan Suphi Paşa, özellikle muhacir kız çocuklarının daha iyi koşullarda yetiştirebilmeleri amacıyla iki okul açarak bu alanda

²⁴⁴ Safiye Hüseyin Elbi, "Türk Hemşireliğinin Çok Büyük Kaybı Safiye Hüseyin Elbi'nin Kendi Kalemî İle Hayat Hikayesi", *Kızılay*, II/16 /1964), s.12

²⁴⁵ Taha Toros, "İlk Türk Hemşiresi Saifye Hüseyin Elbi", *SkyLife*, S.144, (Nisan 1995), s.58.

önemli bir adım atmıştır. ²⁴⁶Hamiyet Hanım, babasının bu duyarlılığını miras edinmiş, onun izinden giderek toplumsal faydayı önceleyen bir yaşam sürdürmüştür. ²⁴⁷

Henüz dokuz yaşındayken yetim kalan Hamiyet Hanım, babasının kurduğu Kız Sanayi Mektebi'nde eğitim almıştır. Öğrencilik yıllarında el emeğiyle üretim yaparak harçlığını kazanan Hamiyet Hanım, erken yaşta karşılaştığı zorluklara rağmen eğitime ve sosyal sorumluluklarına bağlı kalmıştır. Kızı Suphiye'yi küçük yaşta kaybetmiş, bu ağır kaybın ardından anne sevgisini oğlu Celalettin'de yaşatmıştır. Eşinin vefatının ardından geçim sıkıntısıyla yüzleşen Hamiyet Hanım, Maarif Nezareti'ne başvurmuş ve 1914 yılında Erenköy Kız Lisesi'ne piyano öğretmeni olarak atanmıştır. ²⁴⁸

Toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket eden Hamiyet Hanım, 1912 yılında, Balkan Harbi sonrası yaşanan yıkım ve muhacirlerin çaresizliği karşısında, Nezihe Muhiddin, Sitare Ahmed Ağaoğlu, Naciye Hurşid, Saniye Muhtar ve Sabiha Süleyman gibi önce kadınlarla birlikte Esirgeme Derneği'ni kurmuş birinci başkan olarak görev yapmıştır. ²⁴⁹ Bu dernek, İstanbul'daki çeşitli şubeleri aracılığıyla kadın emeğini örgütleyerek muhacir kadınlar ve çocuklar için iyileştirici faaliyetlerde bulunmuştur. Derneğin finansmanı piyango çekilişleriyle sağlanmış; göçmen ve kimsesiz kız çocukları sanat evlerinde hem meslek edinmiş hem de el emeği ürünleriyle kendi geçimlerini sağlamışlardır. Bu sanat evlerinde fırıncılık, dokumacılık gibi alanlarda eğitim alan pek çok genç kız, böylece meslek sahibi olmuş ve toplum içinde aktif bir konum kazanmıştır. ²⁵⁰

Hamiyet Hanım, Hilal-i Ahmer Hanımlar Merkezi'nin kurulmasıyla birlikte çalışmalarını bu yeni kurum bünyesinde sürdürmüştür. Doktor Besim Ömer Paşa'nın denetiminde yürütülen bu merkezde, sanat evlerinde dokunan kumaşlar satılarak elde edilen gelirle muhacir ailelere destek sağlanmıştır. Besim Ömer Paşa, bu çalışmalarda öne çıkan müdirelere teşekkür madalyası vererek onları kamuoyuna "örnek Türk ve Müslüman kadınlar" olarak takdim etmiştir. Hamiyet Hanım, yalnızca bu iki dernekle

²⁴⁶ Seniha Sami Moralı, "Çocuk Esirgeme Kurumu'nun Kurucularından Hamiyet Hanım", *Hayat Tarih Mecmuası*, Yıl 5, C.I/1, (1 Şubat 1969), s.69.

²⁴⁷ Belma Ötüş Baskett- Ayşegül Baykan, *Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.137.

²⁴⁸ Güldane Çolak, a.g.e, s.123-124.

²⁴⁹ BOA, DH.İ.UM, 11-6, (H.05.08.1339- M.13 Mayıs 1921).

²⁵⁰ Güldane Çolak, a.g.e, s.124.

sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Türk Ocağı, Türk Kadınlar Birliği ve Millî Tasarruf Cemiyeti gibi çeşitli sivil toplum yapılarında da aktif olarak yer almıştır. Bu kurumlarda yalnızca sembolik bir üye değil, bilfiil çalışan, fikir ve emek üreten, sorumluluk üstlenen bir figür olmuştur. ²⁵¹Onun gece gündüz süren çabaları, belki de erken yaşta kaybettiği kızı Suphiye'ye duyduğu derin özlemin ve onun anısını yaşatma gayretinin bir yansımasıdır. ²⁵²

İstanbul'un büyük yangınlarından birinde evini kaybeden Hamiyet Hanım, babasından kalan konağa taşınmak zorunda kalmış; ailesiyle birlikte burada yaşamını sürdürmüştür. Konağın kullanılmayan odalarını ihtiyaç sahiplerine açarak hayırseverliğini ev yaşamına da taşımıştır. Esirgeme Derneği'nde on yıl boyunca durmaksızın çalışan Hamiyet Hanım'ın fiziksel sağlığı bu süreçte giderek bozulmuş, ancak o her şeye rağmen çocukların refahını önceleyerek sorumluluklarından geri durmamıştır. 11 Şubat 1930 tarihinde, Ramazan ayında, fakir ailelere ulaştırmak üzere taşıdığı erzak torbalarıyla evine dönerken yolda fenalaşarak yere yığılmış; iki gün sonra, yalnızca elli üç yaşındayken vefat etmiştir. ²⁵³

Hamiyet Hulusi Hanım, yalnızca yaşadığı dönemde değil, sonraki kuşaklar tarafından da unutulmamıştır. 1926 yılında New York Kadın Birliği tarafından yürütülen "Türkiye'nin en faziletli annesi kimdir?" sorusuna Türkiye'den gelen tek ve anlamlı cevap "Hamiyet Hulusi" olmuştur. O, yalnızca bir birey değil; annelik, fedakârlık ve toplumsal sorumluluğun timsali olarak Cumhuriyet Türkiye'sinin vicdanında derin bir iz bırakmıştır.

2.5.27. Ebuziya Hadiye Selimoğlu

28 Eylül 1909 tarihinde Talha Ebuziya ile evlenmiştir. Hadiye Hanım, İstanbul Gümrüğü Yolcu Salon Müdürü Tevfik Bey'in kızıdır. O yıllarda kadınların kendi isimleriyle imzalı yazılar yayınlaması pek hoş karşılanmadığından dönemin kadın yazarları farklı müstear isimlerle yazı kaleme almışlardır. ²⁵⁴ Hadiye Selimoğlu Ebüzziya

²⁵¹ Morali, a.g.m., s.69.

²⁵² Morali, a.g.m., s.71.

²⁵³ Güldane Çolak, a.g.e, s.124.

²⁵⁴ Neslihan Kılıç, "Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.3, 2015, s.745.

da bu geleneğe uyarak Ruhsan Nevvare takma ismiyle yazılar kaleme almıştır.²⁵⁵ Ruhsan Nevvare imzasıyla Aşiyân gazetesinde kaleme alınan “Biz mi Ne Olacağız” başlıklı yazıda İslam kadınlarında bulunması gereken vasıflara dikkat çekilmek suretiyle tartışmaya dâhil olmuştur.²⁵⁶ Basın organlarında yazılar kaleme alan yazarların meşrutiyetten beklentilerinden daha ziyade merak ettikleri durum şimdiden sonra ne olacağı yönündeki soruydu. Bu soru Tercüman-ı Hakikat’de “Şimdiden Sonra Ne Yapacağız” başlıklı makalede yanıt verilmişti Mezkûr makale Ahmet Refik tarafından kaleme alınmış, Ruhsan Nevvare’ye cevap verir nitelikte polemik yaşanmıştır.²⁵⁷

2.6. Dönemin Kadın Yazarları ile Alakalı Genel Algı

Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemiyle Cumhuriyet’in ilk yılları arasında geçen süreç, kadınların kamusal alanda görünürlüklerinin belirgin biçimde arttığı, ancak bu görünürlüğün yoğun toplumsal denetim, cinsiyet temelli sınırlamalar ve ideolojik kurgular altında şekillendiği bir dönemdir. Bu dönemde hem bireysel cesaretleri hem de mesleki başarılarıyla öne çıkan kadın figürler, yalnızca kendi kariyerlerinde değil, aynı zamanda kadınlık deneyiminin sınırlarını zorlayarak toplumsal dönüşüme katkı sunmuşlardır. Bu figürlerin hayatlarına bakıldığında, her biri kendi alanında öncü olmakla birlikte, benzer direnç biçimlerine ve toplumsal önyargılara karşı mücadele etmişlerdir.

Safiye Ali’nin tıp alanındaki öncülüğü, Belkıs Şevket Hanım’ın gökyüzüne açılan cesur yolculuğu, Osman Makbule Hanım’ın Osmanlı modernleşmesiyle paralel şekilde eğitim sahasında attığı adımlar, Seyyar Fotoğrafçı Muzaffer Hanım’ın erkek egemen bir meslekte varlık göstermesi, Fatma Seher (Kara Fatma) ile Binbaşı Ayşe’nin askerî alandaki olağanüstü mücadeleleri, Behire’nin eğitimdeki katkıları, Hakkı Ulviye Mevlan’ın kadın dergiciliği ve yazarlık faaliyetleri ile kamusal alanda kadın sesinin yükseltilmesi, Yaşar Nezihe’nin işçi sınıfı kadınlarının sözcülüğüne soyunması; tüm bu isimler kadınlık durumunun bir döneme özgü temsil biçimlerini açığa çıkarmaktadır.

Bu kadınların kamusal alana taşınmasında ve “öteki” olarak tanımlanan kadın kimliğinin görünür hâle gelmesinde medya, basın-yayın organları ve dönemin edebi

²⁵⁵ Neslihan Kılıç, “Basın Tarihimizde Ebüzziya Ailesi ve Ebüzziya Matbaası”, *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, 2022 (1): sayfa, 87.

²⁵⁶ Ruhsan Nevvare, “Biz mi Ne Olacağız?”, *Aşiyân Gazetesi*, C. 1, S. 1, 27 Ağustos 1908, s. 29-31.

²⁵⁷ Ahmed Refik, “Şimdiden Sonra Ne Yapacağız”, *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Temmuz 1908.

yapıtları önemli rol oynamıştır. Ancak toplumsal kabul çoğu zaman gecikmiş, hatta kimi örneklerde hiç gerçekleşmemiştir. Afife Jale, Bedia Muvahhit, Neyyire Neyyir, Eliza Binemeciyan ve Müzeyyen Mina Hanım gibi tiyatro sanatçıları sahneye çıkan ilk kadınlar olmalarına rağmen, yaşadıkları sosyal baskılar, mesleklerini ifa ederken karşılaştıkları önyargılar ve “ahlak” temelli sınırlandırmalar, kadın oyunculuğunun nasıl bir direniş sahasına dönüştüğünü gözler önüne sermektedir. Bu figürler yalnızca sanatçı değil, aynı zamanda birer dönüştürücü özne olmuşlardır.

Şair Nigar, Şukufe Nihal, Müfide Ferid, Halide Edip Adıvar, Sabiha Sertel, Nezihe Muhiddin gibi edebiyat ve basın dünyasında yer alan kadınlar, yazdıkları romanlar, şiirler, makaleler ve siyasal söylemleri ile yalnızca kadınların sesini değil, aynı zamanda bir milletin dönüşüm sürecini inşa etmişlerdir. Bu kadınlar yazı aracılığıyla kendilerine bir kamusal alan açmış, bu alanı da kadınların toplumsal temsiline yönelik kalıpları dönüştürmek için kullanmışlardır.

Dönemin kadın figürlerinin ortak özelliği, tüm baskı ve sınırlandırmalara karşın bir tür “kamusal cesaret” sergilemeleridir. Özellikle Sabiha Ziya, Safiye Hüseyin, Hamiyet Hulusi Hanım ve Nakiye Elgün gibi isimler eğitim, sağlık ve sosyal hizmetler alanında yürüttükleri faaliyetlerle kadınların yalnızca görünür olmasını değil, aynı zamanda kamusal hayatın etkin birer öznesi olmalarını da sağlamışlardır.

Bu kadınların yaşam öyküleri aynı zamanda dönemin genel toplumsal algısına dair çok katmanlı bir veri sunar. Kadınların kamuya açık alanlarda yer alması genellikle “istisnai”, “örnek” ya da “makbul” kadın tipolojileri üzerinden anlamlandırılmış, bu durum da onların birey olmaktan çok temsili bir figür hâline getirilmelerine yol açmıştır. Toplumsal algı, kadının başarıya ulaşmasını çoğu zaman onun eril toplumsal yapılara “uyum” göstermesiyle meşrulaştırmış; buna uymayan kadınlar ise ya yok sayılmış ya da marjinalleştirilmiştir.

Bu bağlamda, dönemin kadın figürlerine dair toplumsal algı, yalnızca onların bireysel deneyimleri üzerinden değil, aynı zamanda kadının toplumsal konumuna dair genel zihniyet kalıpları üzerinden okunmalıdır. Dönemin kadın yazarları ve sanatçıları, bu kalıpları kırmakla kalmamış, aynı zamanda modernleşme sürecinin kadın temsili üzerinden yeniden şekillendirilmesine katkı sunmuşlardır.

Dolayısıyla, bu kadınların hikâyeleri, sadece bireysel başarı anlatıları değil; aynı zamanda dönemin sosyal, kültürel ve politik yapısına dair eleştirel bir perspektif sunan kolektif bir hafızadır. Onlar, bir dönemin sessizliğini bozan, görünmez olanı görünür kılan ve toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı ilk sözleri söyleyen öncü kadınlardır.

Genel olarak değerlendirildiğinde, Osmanlı'nın son döneminden Cumhuriyet'in ilk yıllarına uzanan süreçte kadınların toplumsal hayattaki varlığı, "istisna" olarak kabul edilen bireysel başarılar etrafında şekillenmiş ve kadın figürlerine yönelik algı, onları çoğunlukla temsili, sembolik ve sınırlandırılmış roller içinde konumlandırmıştır. Kadınların sanat, edebiyat, siyaset, sağlık, eğitim gibi alanlarda görünürlük kazanmaları, toplumda hâkim olan geleneksel değer yargılarıyla sık sık çatışmış; bu durum kadınların hem birey hem de yurttaş olarak kabul görme süreçlerini geciktirmiştir. "Makbul kadın" anlayışı, kadının kamusal alana yalnızca belirli ahlaki kodlara, ailevi rollerine ve millî ideallere uygunluk gösterdiği ölçüde dâhil edilmesini öngörmüş, bu da birçok öncü kadının ya yok sayılmasına ya da başarılarının ideolojik süzgeçten geçirilerek aktarılmasına neden olmuştur. Ancak tüm bu sınırlamalara karşın, dönemin kadın figürleri, yalnızca bireysel başarı öyküleriyle değil, toplumsal dönüşümün taşıyıcı aktörleri olarak da tarihe geçmiş; bu yönleriyle toplumsal algının tek yönlü olmadığını, çatışmalı, dönüşen ve çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu göstermişlerdir.²⁵⁸

²⁵⁸ Stefanos Yerasimos, *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1986, s.123.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ASKERİ BASIN VE ASKERİ BASINDA KADIN YAZARLARIN YERİ

II. Meşrutiyet'in ilanı (1908), Osmanlı toplumunda yalnızca siyasal yapıyı değil, toplumsal yapıyı da önemli ölçüde dönüştürmüştür. Bu dönüşümün en belirgin yönlerinden biri, kadınların kamusal alanda daha görünür hale gelmesi ve düşüncelerinin basın aracılığıyla geniş kitlelere ulaşması olmuştur. Kadın hakları, eğitim ve toplumsal yaşama katılım gibi konular, dönemin kadın yazarları tarafından derinlemesine ele alınmıştır.²⁵⁹

II. Meşrutiyet ile basındaki sansürün kaldırılması, kadınların düşüncelerini daha açıkça ifade edebileceği bir ortam yaratmıştır. Bu dönemde kadınlara yönelik dergilerin sayısında önemli bir artış görülmüştür. Kadınlar Dünyası, Demet, Kadın, Mehâsin gibi dergiler, kadın yazarların fikirlerini kamuoyuna sunmalarına olanak tanıyan önemli yayın organları olmuştur. Bu dergilerde sadece aile yaşamı ve moda değil; eğitim, çalışma hayatı, toplumsal reformlar, eşit haklar ve kadının hukuki statüsü gibi önemli meseleler de tartışılmaya başlanmıştır.

Kadın yazarlar, yalnızca edebi eserlerle değil; toplumsal eleştiriler ve politik söylemlerle de dikkat çekmişlerdir. Fatma Aliye, Emine Semiye, Selma Rıza Feraceli gibi yazarlar, II. Meşrutiyet'in sağladığı özgürlük ortamında hem eserleriyle hem de sosyal faaliyetleriyle öne çıkmışlardır. Bu kadınlar, yalnızca kişisel ifadelerini değil, aynı zamanda bir sınıfın, bir cinsiyetin ve bir toplumun taleplerini dile getirerek kamusal alanda etkili bir rol üstlenmişlerdir. Bu bağlamda kadınlar, kimliklerini inşa etmek için basını bir vasıta olarak kullanmışlardır. Kadın sorununu ele alan aydınlar, geleneksel cinsiyet rollerine karşı fikirler üretmiş ve toplumsal eşitlik taleplerini açıkça ortaya koymuşlardır. Basın, kadın yazarlar için yalnızca bir ifadelerini dile getirme alanı değil; aynı zamanda bir mücadele ettikleri bir yer ve temsil aracı olmuştur.

²⁵⁹ Keçeci Kurt, S. (2015). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı. *Belleken*, S.79, s.1073–1098.

3.1. Askeri Basının Doğuşu ve Gelişim

Osmanlı Devleti'nde askerî basının doğuşu, imparatorluğun modernleşme süreciyle doğrudan ilintili olup, Tanzimat sonrası oluşan kurumsal dönüşüm atmosferinde şekillenmiştir. Özellikle askerî eğitim kurumlarının yeniden yapılandırılmasıyla birlikte, bu kurumların ihtiyaç duyduğu bilgi akışını sağlamak ve yeni subay tipini entelektüel anlamda donatmak amacıyla çeşitli yayın organları teşekkül etmeye başlamıştır. Bu bağlamda, askerî basın; yalnızca bilgi aktarımı sağlayan araçlar değil, aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin düşünsel temellerini inşa eden entelektüel platformlar olarak işlev görmüştür.

İlk resmi Osmanlı gazetesi olan *Takvim-i Vekayi* (1831), doğrudan askerî içerik taşımaya da, devletin merkezî otoritesinin görünürlüğünü artırmak ve ordu içindeki disiplini güçlendirmek adına dolaylı bir rol oynamıştır. Ancak asıl anlamda askerî basının kurumsallaşması, XIX. yüzyılın ortalarına doğru Harbiye Mektebi ve Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane gibi askerî eğitim kurumlarının yayın faaliyetleriyle ivme kazanmıştır. *Mekâtib-i Askeriye*, *Ceride-i Askeriye* ve benzeri yayınlar, subay adaylarının yalnızca askerî strateji ve teknik bilgiyle değil, aynı zamanda tarih, coğrafya, sağlık, edebiyat gibi alanlarda da donanımlı olmalarını hedeflemiştir.²⁶⁰

II. Abdülhamid dönemi, askerî yayınlar açısından bir çelişki dönemi olmuştur. Bir yandan sansür mekanizması basın özgürlüğünü kısıtlarken, öte yandan ordu içindeki bilgi ihtiyacı dolayısıyla bazı yayınlara müsamaha gösterilmiştir. Bu dönemde askerî basın, devletin ideolojik aygıtı olarak yeniden tanımlanmış; yazı dili, içerik ve tema itibarıyla merkezî otoritenin hassasiyetlerine uygun bir çizgide ilerlemiştir.

1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı ile birlikte, askerî basın adeta yeniden doğmuştur. Bu dönemde hem merkezde hem de taşrada yayınlanan askerî nitelikli gazeteler ve mecmualar, yalnızca askerlere değil, aynı zamanda geniş kitlelere hitap ederek, halkla ordu arasında bir bağ kurma misyonunu üstlenmiştir. Özellikle Trablusgarp ve Balkan Savaşları sırasında, sahadan haber geçen subay gazeteciler, askerî gazetecilik pratiğinin

²⁶⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Karaman, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askeri Matbuatı ve Siyasi Hayattaki Rolü*, s.21.

kurucu figürleri olarak öne çıkmıştır. Bu gazeteciler, savaşın gerçekliğini belgeleyen ve kamuoyu oluşturma gücüne sahip metinler üretmişlerdir.²⁶¹

Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte askerî basın, daha kurumsal ve profesyonel bir yapıya bürünmüştür. *Askerî Mecmua*, *Er*, *Harbiye*, *Savunma* ve *Strateji Dergisi* gibi süreli yayınlar, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin iç iletişimini sağladığı gibi, ulusal savunma politikalarının halka anlatılmasında da önemli birer araç olmuştur. Bu yayınlar, yalnızca teknik ve stratejik içerikler sunmakla kalmamış; aynı zamanda Cumhuriyet ideolojisinin ordu eliyle halka aktarılmasında da taşıyıcı rol oynamıştır.²⁶²

Sonuç olarak askerî basın, Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan süreçte yalnızca bilgi aktaran bir mecra değil, aynı zamanda bir düşünce üretim merkezi, bir eğitim aracı ve ideolojik formasyon alanı olarak varlık göstermiştir. Bu yönüyle askerî basın, modern Türk basın tarihinde özgün ve dikkat çekici bir yere sahiptir.

3.2. Askeri Yayınlarda Toplumsal Konulara Yer Verilmesi

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e uzanan modernleşme serüveninde askerî yayınlar, yalnızca teknik bilgi ve savaş stratejilerini aktaran araçlar olmaktan çıkmış; giderek toplumun fikrî, kültürel ve ahlaki dönüşümüne yön veren bir entelektüel alan hâline gelmiştir. Askerî basın, özellikle XIX. yüzyıl sonlarından itibaren toplumsal meseleleri ele alan yazılara yer vererek, askerî okuryazarlığın ötesine geçip toplumsal bir bilinç inşasında etkin bir rol üstlenmiştir. Bu bağlamda, subay yalnızca bir savaşçı değil; aynı zamanda bir fikir adamı, bir toplum rehberi ve bir değer taşıyıcısı olarak yeniden tanımlanmıştır.

Askerî yayın organları, dönemin sosyal yapısına ilişkin tahliller sunmakla kalmamış; aynı zamanda toplumun yeniden inşasında görev üstlenen birer ideolojik araç işlevi görmüştür. Aile kurumunun sağlamlaştırılması, kadının eğitimdeki rolü, gençliğin terbiyesi, halk sağlığına dair farkındalık oluşturma, kırsal bölgelerde eğitim seferberliğinin yaygınlaştırılması gibi temalar, dönemin askerî yayınlarında sıklıkla işlenmiştir. Bu yazıların dili ve içeriği, ordu mensuplarını yalnızca teknik yeterlilikle

²⁶¹ Fatih Özaslan, *Donanma Mecmuası'nın Siyasi, Askeri ve Sosyal Açısından İncelenmesi (1910-1919)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023, s.14.

²⁶² Özaslan, a.g.m, s.15.

donatmakla kalmamış; onları sosyal meselelerde söz sahibi, halkla temas hâlinde olan kanaat önderleri olarak konumlandırmıştır.

Kadın meselesi, özellikle II. Meşrutiyet sonrasında askerî yayınlarda dikkat çeken başlıklardan biri olmuştur. Kadının eğitim almasının ve toplumsal hayata daha aktif katılımının, güçlü bir vatanın temel taşlarından biri olduğu düşüncesi, dönemin subay yazarları tarafından sıklıkla vurgulanmıştır. Annelerin çocuk terbiyesindeki belirleyici rolü, kadının vatanperverlik duygusunu çocuklarına aşılamadaki misyonu ve modernleşme sürecindeki konumu, askerî basının kadın figürünü sadece pasif bir öge değil, aksine ulusun inşasında aktif bir özne olarak değerlendirdiğini ortaya koyar.²⁶³

Bunun yanı sıra, askerî yayınlarda yer verilen halk sağlığı, hijyen, salgın hastalıklar ve beden terbiyesi gibi konular, yalnızca askerin fiziksel yeterliliğini hedeflememiş; aynı zamanda toplumun geneline yönelik bir bilinçlendirme sürecinin parçası olmuştur. Bu metinler, ordunun toplumla kurduğu ilişkiyi yalnızca bir güvenlik kurumu perspektifinde değil; eğitici, koruyucu ve dönüştürücü bir misyon temelinde inşa ettiğini açıkça göstermektedir.²⁶⁴

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde, askerî yayınların toplumsal meseleleri işleme biçimi daha kurumsal ve sistematik bir boyuta ulaşmıştır. Millî kimlik inşası, laik eğitim sisteminin savunulması, kadınların kamusal alana katılımı ve köy kalkınması gibi temalar, askerî yayınların ana eksenlerinden biri hâline gelmiştir. Bu süreçte, ordu mensuplarının fikrî donanımı artırılmış, toplumsal meselelere duyarlılıkları pekiştirilmiş ve askerî yayınlar, devletin ideolojik programının önemli taşıyıcılarından biri olarak işlev görmüştür.

Neticede, askerî yayınlarda toplumsal konulara yer verilmesi, bu yayınların yalnızca teknik ve mesleki birer içerik mecrası olmadığını, aynı zamanda toplumun değerler sistemine doğrudan müdahil olan metinler ürettiğini göstermektedir. Bu yönüyle askerî basın, hem Osmanlı son döneminde hem de Cumhuriyet'in ilk yıllarında, devletin

²⁶³ Keçeci Kurt, S. (2015). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı. *Belleten*, 79, 1073–1098.

²⁶⁴ Karaman, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askeri Matbuatı ve Siyasi Hayattaki Rolü, s.515.

modernleşme ideolojisini halk katına taşıyan stratejik bir enstrüman olarak değerlendirilmelidir.

3.3. Kadın Yazarların Askeri Basındaki Görünürlüğü

Osmanlı basınında kadınlar ve kadın yazarlar, II. Meşrutiyet Dönemi'nde daha önce hiç olmadığı kadar ön plana çıktı. Bu dönemde askeri basın da kadın haklarına yönelik haber ve yayın yapmanın yanında kadın yazarlara da sütunlarında yer verdi. Osmanlı kadını ile alakalı çok sayıda cemiyet ve yayının da yer aldığı dikkate alındığında, sivil basında olduğu gibi askeri basında da kadınları ilgilendiren yazılara yer verildiği görülür. Dönemin basın camiasında kendine yer bulan kadınlar genellikle hürriyet ve vatan aşkı temalarını işlemişlerdir. Savaş yıllarının ihtiyaçlarına kadın penceresinden bakışın da bulunabileceği bu yazı ve şiirler özellikle *Donanma Mecmûası*, *Müdâfaa-yı Milliye* ve *Metin* gazetelerinde yayımlandı. XIX. yüzyıl Osmanlı sosyal ve kültürel yaşantısında değişimlerin yaşandığı bu dönemde kadınlar, Batılılaşma cereyanları dâhilinde kendilerine yer buldular. Avrupa'da başlayan feminist hareketler ve kadın hakları ile alakalı ortaya atılan çeşitli görüşler, ilerleyen yıllarda Osmanlı cemiyet hayatında tartışmalara neden oldu. *Donanma Mecmûası*'nın 41. sayısında Finlandiya'da seçimlerde oy kullanan kadın resimlerinin yer alması ve "feminist" teriminin kullanılması dikkat çekicidir. Mecmûanın 17. sayısında "Muhterem Hemşireler" başlıklı yazısında Mehmed Rauf, Trablusgarp Harbi döneminde Türk kültür ve yaşayışına farklı bir açıdan müdahaleyi vazife edinmiş ve Japon kadınlarının Avrupa'ya hızlı uyumunu örnek göstererek Türk kadınlarının da benzer bir dönüşüm yaşayabileceğini dile getirmiştir. Aynı yazarın 22. sayıda kaleme aldığı "Türkler Niçin Terakki Etmiyor" başlıklı yazıda, Türk kadınının sosyal yaşamının Avrupalı kadınlardan daha ahlaki ve üstün olduğu savunulmuştur. *Donanma Mecmûası*'nın 92. sayısında, savaş şartlarında kadınların öncülüğüyle kurulan "Asker Ailelerine Yardım Cemiyeti"nin faaliyetleri ve kadınların toplumsal rollerine dair görseller yer alırken, 47-48. sayılarda ise nutuk atan Gülfem Hanım'ın askerler arasında yer aldığı bir resim yayımlanarak Osmanlı kadının toplum hayatında görünürlüğünün arttığına işaret edilmiştir. Mecmûada savaş yıllarının manevi atmosferine aykırı düşebilecek hikâye niteliğinde yazılar da yayımlanmıştır. Bunlardan biri olan "Bir Hasta Bakıcının Defterinden" başlıklı yazıda, cephede yaralanmış bir Osmanlı yüzbaşısının Kafkas Cephesi'nde esir düşen genç bir kızla olan hikâyesi anlatılmıştır. *Donanma Mecmûası*'nın 128. sayısında ise, kadınların sosyal konumunu ve

devlet tarafından kendilerine verilen değeri yansıtan “Kadınlar İçin” başlıklı yazıda kadın maarif memurlarının emeklilik yaşının on yediden başlatılması gibi kararların toplumsal önemine vurgu yapılmış ve kadının artık ev eşyası gibi görülmediği bir döneme girildiği belirtilmiştir. 129. ve 130. sayılarda Kazım Nami’nin kaleme aldığı “Harb ve Kadınlarımız” başlıklı yazı ise savaşta yaptıklarıyla öne çıkan kadınları değerlendirmiştir. Böylelikle *Donanma Mecmûası*, dönemin toplumsal dönüşümlerini kadın eksenli bakış açısıyla askeri bir yayında görünür kılmış ve kadınların kamusal hayattaki rollerine dikkat çekmiştir.

3.4. Kadın Yazarların Askeri Basında Temsil Ettikleri Fikirler ve Etkileri

II. Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte Osmanlı entelektüel çevresinde meydana gelen düşünsel canlanma, kadınların basın ve yayın hayatında daha görünür hale gelmesine imkân tanımıştır. Bu süreçte yalnızca kadınlara mahsus süreli yayınlar değil, aynı zamanda erkek egemenliğiyle özdeşleşmiş alanlar olarak kabul edilen askerî neşriyat da kadın yazarların yazılarına yer verilmiştir. Savaşın doğrudan etkilediği sosyal yapı içerisinde, kadının rolü yeniden tanımlanırken, özellikle I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında kadınlar yalnızca cephe gerisinde değil, fikrî düzeyde de mücadeleye katılmışlardır. Bu bağlamda *Donanma Mecmûası*, *Müdâfaa-yı Milliye Cemiyeti Mecmuası*, *Şehbâl* ve *Metîn* gibi yayın organları, kadın yazarların vatan, millet, fedakârlık ve kadınlık rollerine dair fikirlerini kamuoyuna duyurdukları önemli mecralar haline gelmiştir.

Kadın yazarların bu tür dergilerde yer alması, hem Osmanlı toplumunda kadının entelektüel üretimini görünür kılmış hem de toplumsal cinsiyet rollerinin dönüşümüne dair önemli bir veri sunmuştur. Halide Edib Adıvar, bu dönemin en dikkat çeken kadın figürlerinden biri olarak askerî yayınlarda kaleme aldığı yazılarda kadınların eğitime, bilinçlenmesine ve millî mücadeleye aktif katılımına vurgu yapmıştır. Onun dışında Nigar Bint-i Osman, Emine Semiyiye, Şükûfe Nihal gibi kadın yazarlar da şiir, makale ve kısa metin türlerinde yazılar yazarak, kadınların toplumdaki yerinin yeniden inşasında önemli rol üstlenmişlerdir. Bu yazılarda özellikle kadınların cephe gerisindeki emekleri, askerî hastanelerdeki görevleri, kimsesiz çocuklara sahip çıkmaları, orduya yardım kampanyalarına öncülük etmeleri gibi temalarla ön plana çıkmışlardır.

Kadın yazarlar aynı zamanda, savaşın yalnızca erkeklerin değil, kadınların da kaderini belirlediğini vurgulayarak, toplumsal dayanışma ruhunu güçlendirmeyi amaçlamışlardır. Yazılarda sıkça işlenen "fedakâr anne", "vatansever eş", "kahraman kız evlat" imgeleri, dönemin milliyetçi ve militarist diskuruyla paralel bir biçimde kadının kamusal görevine ideolojik bir temel kazandırmıştır. Bununla birlikte, bu metinlerde kadının eğitilmesinin sadece aile değil, milletin geleceği açısından da yaşamsal bir zorunluluk olduğu fikri dile getirilmiştir. Kadının entelektüel kapasitesinin, yazı yoluyla kamuoyunu etkileyebilecek seviyede görülmesi, dönemin modernleşme ideallerinin kadın figürüyle ne kadar iç içe geçtiğini gösterir.²⁶⁵

Öte yandan, bazı erkek yazarlar da kadınların askerî alandaki temsiline dair olumlu yorumlar yaparak bu süreci desteklemişlerdir. Mehmed Rauf ve Ahmet Hikmet Müftüoğlu gibi isimlerin yazılarında kadının ahlâkî bir rehber, eğitici bir figür ve milletin temel yapı taşı olarak yüceltilmesi, bu söylemin yalnızca kadınlar tarafından değil, erkek entelektüellerce de benimsendiğini göstermektedir. Böylelikle kadın yazarların askerî basındaki varlığı, yalnızca bireysel bir entelektüel çıkış değil; aynı zamanda Osmanlı modernleşmesinin toplumsal cinsiyet eksenli yüzünü de şekillendiren kolektif bir dönüşümün parçası olmuştur.

Sonuç olarak, kadın yazarların askerî basında yer bulmaları, Osmanlı kadın hareketinin sadece feminist bir duruşla sınırlı olmadığını, aynı zamanda millî bir bilinçle harmanlanarak şekillendiğini göstermektedir. Bu yazılar, dönemin siyasal ve toplumsal atmosferi içinde kadınların yalnızca birer "yardımcı" değil, doğrudan fikir ve aksiyon sahibi bireyler olarak görülmeye başlandığını da ortaya koyar. Kadınların kaleme aldıkları metinler, hem dönemin ideolojik yönelimlerine ışık tutmakta hem de Osmanlı modernleşmesinin kadın üzerinden okunan seyrini anlamak açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

3.5. Askerî Basında Kadınlar ve Kadın Yazarlar

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Osmanlı basınında kadınlar ve kadın yazarlar, daha önce hiç olmadığı kadar görünür hâle gelmiştir. Bu dönemde askeri basın da kadın haklarına

²⁶⁵ Özaslan, a.g.t., s. 14.

dair içeriklere ve kadın yazarların yazılarına yer vermiştir. *Donanma Mecmûası*, *Müdâfaa-yı Milliye* ve *Metîn* gibi yayın organlarında kadınların hürriyet, vatan sevgisi gibi temaları işlediği yazı ve şiirler dikkat çekmektedir. Savaş yıllarında kadınların toplumdaki rolünü yansıtan metinler de bu yayınlarda yer almıştır.

Donanma Mecmuası'nda, Finlandiya'da kadınların oy hakkı kazanmasına dair bir haberde “feminist” kelimesinin kullanılması dikkat çekicidir. Mehmed Rauf'un kaleme aldığı yazılarda, Japon kadınlarının modernleşme sürecindeki etkinliği örnek gösterilerek Türk kadınlarının da toplumsal gelişime katkı sunması gerektiği savunulmuştur. Rauf, kadınların Batı'daki sefahat ortamından uzak durarak kendi milletine fayda sağlayacak biçimde gelişmesi gerektiğini vurgulamıştır. Bazı yazılarda Osmanlı kadınının Batılı hemcinslerinden ahlaki yönden üstün olduğu belirtilmiş, İslamiyet'in kadın haklarını engellemediği dile getirilmiştir.²⁶⁶ Ayrıca savaş döneminde kadınların düzenlediği yardım organizasyonları, mitingler ve sosyal faaliyetlere hem görsellerle hem metinlerle yer verilmiş, kadınların toplumsal katkısı vurgulanmıştır. Yine *Donanma Mecmuası* 'nda oy kullanan kadın resmi yayımlanmıştır.²⁶⁷

“Bir Hasta Bakıcının Defterinden” başlıklı hikâye, savaş ortamında bir Osmanlı subayı ile bir Türk kızı arasında geçen olayı aktararak, savaşın kadınlar üzerindeki etkilerini duygusal boyutuyla yansıtmaktadır.²⁶⁸ “Kadınlar İçin” adlı yazıda ise artık kadınların yalnızca ev içinde tanımlanmadığı, toplumsal rollerinin farkında bireyler olarak değerlendirildikleri belirtilmiştir. Kadınların seçme hakkı ve savaş sürecindeki çabaları da bazı yazıların konusunu oluşturmuştur. Örneğin Kazım Nami, kadınların savaş sürecindeki katkılarını takdirle karşılamış; onların seçme hakkı kazanması gerektiğini savunmuştur.

Donanma Mecmuası'nda yazıları yayımlanan Salime Servet Seyfî, kadın yazarların millî basındaki temsilinde önemli bir yere sahiptir. Yazılarında kahramanlık, özgürlük ve vatan sevgisi temalarını işlerken, kadınların sadece ev içi rollerle değil, toplumun geleceğiyle de ilgili olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca ilk kadın romancılardan Fatma

²⁶⁶ Mehmet Rauf, “Muhterem Hemşireler”, *Donanma Mecmûası*, S. 17, Temmuz 1327/ Temmuz 1911, s. 1576.

²⁶⁷ *Donanma Mecmuası*, S. 41, Temmuz 1913.

²⁶⁸ Münir Tevfik, *Türk Kızı*, *Donanma Mecmûası*, S. 119, 26 Teşrin-i sani 1331/ 9 Aralık 1915, 1122.

Aliye de bu mecmuada yazılarıyla yer alarak kadınların entelektüel alandaki varlığını pekiştirmiştir.

Askerî basın yalnızca toplumsal ve siyasal meselelerle değil, edebi tartışmalarla da ilgilenmiştir. Özellikle dilin sadeleştirilmesi, Türkçenin korunması ve millî bir edebiyat anlayışının geliştirilmesi gibi konular yazıların merkezinde yer almıştır. “Lisan Bahsi ve Avam Dili”²⁶⁹ ile “Lisan Meselesi”²⁷⁰ başlıklı yazılarda, halkın anlayabileceği sade Türkçenin kullanılması gerektiği savunulmuş; ancak bazı metinlerde Fransızca kökenli kelimelerin bulunması, söylem ile uygulama arasındaki çelişkiyi ortaya koymuştur.

XIX. yüzyılda yaşanan sosyal ve kültürel dönüşümlerle birlikte kadınlar, Batılılaşma hareketleri çerçevesinde kamusal alanda görünürlük kazanmıştır. *Donanma Mecmûası*’nda Finlandiya’da oy kullanan kadınlara dair haberlerin yer alması ve “feminist” ifadesinin kullanılması bu bağlamda önemlidir.²⁷¹

Donanma Mecmûası’nda yer alan diğer bazı yazılar ise, Osmanlı kadınlarının ahlaki yönden Batılı kadınlardan üstün olduğunu savunmakta, İslamiyet’in kadın haklarına engel olmadığını belirtmektedir. Bazı yazılar ise hatırat türündedir. “Bir Hasta Bakıcının Defterinden” adlı hikâyede savaş ortamında bir Türk kızı ile bir Osmanlı subayı arasındaki etkileyici karşılaşma anlatılır.

Kazım Nami’nin kaleme aldığı “Harb ve Kadınlarımız” ve “Kadınlar İçin Hakk-ı İntihâb” gibi yazılar ise kadınların savaş dönemindeki katkılarını ve seçme hakkına giden süreci değerlendirmiştir.²⁷²

Salime Servet Seyfî, *Donanma Mecmûası*’na şiir ve yazılar kazandıran önemli kadın yazarlardandır. Kahramanlık, özgürlük ve vatan sevgisi temalarını işlediği yazılarıyla ön plana çıkmıştır. Ayrıca ilk kadın romancılardan Fatma Aliye de mecmûada yazılarıyla yer almıştır.

²⁶⁹ Mim. Be. İdris, “Lisan Bahsi ve Avam Dili”, *Donanma Mecmûası*, S. 117, 19 Teşrin-isani 1331/2 Aralık 1915, s. 1107.

²⁷⁰ Haşim Nahid, Lisan Meselesi, *Donanma Mecmûası*, S. 119, 26 Teşrin-i sani 1331/9 Aralık 1915, s. 1115.

²⁷¹ Karaman, II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askeri Matbuatı ve Siyasi Hayattaki Rolü s. 351-354.

²⁷² Kazım Nami, “Harb ve Kadınlarımız”, *Donanma Mecmûası*, S.129, 23 Temmuz 1333-23 Temmuz 1917.

Metin gazetesi de benzer biçimde kadınlara dair meselelere yer vermiş, kadın yazarların yazılarına sayfalarında yer açmıştır. Mehmed Sıdkı'nın "Hürriyet ve Kadınlar" başlıklı yazısında, özgürlük fikrinin İslamiyet ve insanlıkla bağdaştığı, ancak bazı kadınların bu özgürlüğü yanlış yorumladığı ifade edilmiştir.²⁷³ Fehime Nüzhet'in "Göztepe'de İslam Hanımları Mitingi" yazısında II. Abdülhamid'e karşı düzenlenen protestoda yer alan kadınların kararlı duruşu anlatılmış²⁷⁴, Hayriye Nüzhet Salih ise "Kadın Hisleri" başlıklı yazısında Meşrutiyet öncesi yaşanan sıkıntılara değinerek, özgürlüğün değerini vurgulamıştır.²⁷⁵

Metin gazetesinde hem kadınlar hakkında yazılar hem de kadın yazarların kaleme aldığı yazılar yer almıştır. Mehmed Sıdkı'nın "Hürriyet ve Kadınlar" başlıklı yazısında hürriyetin İslam ve insanlıkla uyumlu bir kavram olduğu, ancak bazı kadınların bu özgürlüğü yanlış kullandığı eleştirisi yapılmıştır.²⁷⁶ Savaş dönemlerinde kadınların düzenlediği yardım organizasyonları ve mitingler mecmûada görsel ve haber olarak yer almış, böylece kadınların toplumsal katkıları öne çıkarılmıştır.²⁷⁷

Meşrutiyet dönemi basınında kadın yazarların varlığı, toplumsal ve kültürel dönüşümün bir yansımasıdır. Kadınlar, sadece edebiyat alanında değil, aynı zamanda toplumsal sorunlara dair fikirlerini açıkça ifade edebilecekleri bir platform bulmuşlardır.²⁷⁸ Bu dönemde, kadınların yazılarına yer verilen dergiler ve gazeteler, kadının sosyal hakları ve özgürlükleri konusunda önemli bir farkındalık yaratmış, kadın hareketinin gelişmesine zemin hazırlamıştır. Bu yazılar, kadınların modernleşme sürecine dahil olmasının önünü açmış ve kadınların sosyal hayatta daha görünür hale gelmelerini sağlamıştır

3.5.1. Salime Servet Seyfi Kısa Biyografisi ve Askeri Basında Yazıları

Salime Servet Hanım, 1867 yılında İstanbul'un Kasımpaşa semtindeki Zindanarkası Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Bahriye zabiti Mehmet Seyfi Bey, mesleki yaşamında önemli görevlerde bulunmuş bir deniz subayıdır. 1826 yılında doğan

²⁷³ Mehmed Sıdkı, "Hürriyet ve Kadınlar", *Metin Gazetesi*, S. 6, 2 Ağustos 1324/15 Ağustos 1908, s. 3.

²⁷⁴ Fehime Nüzhet "Göztepe'de İslam Hanımları Mitingi", *Metin Gazetesi*, S. 4, 31 Temmuz 1324/13 Ağustos 1908, s. 2.

²⁷⁵ Hayriye Nüzhet Salih, "Kadın Hisleri", *Metin Gazetesi*, S. 19, 15 Ağustos 1324/28 Ağustos 1908, s. 3.

²⁷⁶ Mehmed Sıdkı, a.g.m.s. 3.

²⁷⁷ Göztepe'de İslam Hanımları Mitingi, *Metin Gazetesi*, S.4 31 Temmuz 1324- 13 Ağustos 1908.

²⁷⁸ Güldane Çolak, a.g.e., s.77

Mehmet Seyfi Bey, 1875 yılında İzmir Liman Reisliği, 1890'lı yıllarda ise Gemlik Tersane Komutanlığı görevlerinde bulunmuş, binbaşı rütbesiyle emekli olmuştur.²⁷⁹

Mehmet Seyfi Bey'in ailesine dair bilgiler iki farklı kaynaktan aktarılmaktadır. Bir rivayete göre babası Kara Hasan, 1734 yılında Bayburt'un bir köyünde doğmuş, gençlik yıllarında yaşanan bir veba salgınından kurtulan tek kişi olarak Of'a gitmiş ve burada bahriyeye katılmıştır. Galata Kulesi'nde limana girip çıkan gemileri kayıt altına aldığı için "Kuleli" lakabıyla tanınmıştır. Diğer bir görüşe göre ise, Hasan Efendi aslen Rize'nin İkizdere ilçesinde "Kulelioğulları" lakabıyla bilinen bir aileye mensuptur ve askerlik hizmetini bahriye kura neferi olarak yerine getirmiştir.²⁸⁰

Mehmet Seyfi Bey'in ilk evliliğini Hediye Hanım ile yaptığı, bu evlilikten Süleyman Nutki (1852–1923), İsmail Hakkı (1861–1896), Ömer Sıtkı (1862–1941), Ahmet ve Asiye isimli beş çocuğunun olduğu bilinmektedir. Hediye Hanım'ın vefatının ardından Safiye Hanım ile ikinci evliliğini gerçekleştirmiş; bu evlilikten Salime Servet (1867–1947), Ali Rıza (1881–1958) ve Naime Nimet (1885–1957) dünyaya gelmiştir.²⁸¹

Salime Servet Hanım'ın kardeşi olan Ali Rıza Seyfioğlu'nun doğum tarihi kimi kaynaklarda 1881 olarak geçse de, torunu Mete Erna tarafından sağlanan nüfus kayıtlarına göre 1 Temmuz 1879'da Gemlik'te doğduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, babasının Gemlik Tersane Komutanlığı görev tarihinin 1890 veya sonrasına ait olamayacağını ortaya koymaktadır. Ali Rıza Bey'in anılarına göre, bir buçuk yaşındayken Gemlik'e gittikleri bilgisi de bu tarihsel çerçeveyi desteklemektedir. Salime Servet Seyfi Hanım, yaşadığı dönemde edebi yönüyle olduğu kadar toplumsal faaliyetleriyle de öne çıkan önemli bir Osmanlı kadın yazar ve fikir insanıdır. Edebi kimliği, çağdaşları tarafından takdirle karşılanmış; bu bağlamda, Neriman Nüzhet Hanım tarafından Rûbab dergisinin 17 Mayıs 1328 (30 Mayıs 1912) tarihli sayısında yayımlanan "Suların Şiiri" adlı şiir kendisine ithaf edilmiştir. Aynı şekilde, Nilüfer Mazlum Hanım da Kadınlar Dünyası dergisinin 4 Kânunusani 1329 (17 Ocak 1914) tarihli sayısında yayımlanan "Dimağın Vazife-i Fizyolojyesi" başlıklı yazısında, Halide Edib ve Prenses Kadriye

²⁷⁹ Yasemin Daşcıoğlu, "Salime Servet Seyfi'nin Eserlerinin Çeviri Yazıya Aktarılması ve İncelenmesi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yıl 2024, s.4.

²⁸⁰ Osman Yıldız, "Ali Rıza Seyfi Seyfioğlu", *Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 12 (2002), s. 89-109.

²⁸¹ Yasemin Daşcıoğlu, a.g.t., s.4-10.

Hüseyin ile birlikte Salime Servet Seyfi'yi “âsar-ı ilmiye ve şiiriyesiyle temeyyüz etmiş memleketimizin üç güzide siması” arasında anmıştır.

Toplumsal sorumluluk bilinciyle hareket eden Salime Hanım, özellikle Balkan Savaşları sonrasında Osmanlı kadınlarının kamusal alanda seslerini duyurmaya başladığı süreçte etkin rol oynamıştır. 1912 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne üye olarak katılmış, 26 Eylül 1328 (9 Ekim 1912) tarihinde ise derneğin kâtibeliğine seçilmiştir. Ardından, 1913 yılında kurulan Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti çatısı altında yürütülen faaliyetlerde de aktif şekilde yer almıştır. Bu dernek, 8 ve 15 Şubat 1913 tarihlerinde Darülfünun'da gerçekleştirdiği toplantılarla Osmanlı kadınlarının kolektif sesini duyurmuş; Salime Hanım bu toplantılarda konuşmacı olarak bulunmuştur.²⁸²

İkdam gazetesinde yer alan bir haberde, 25 Şubat 1913 tarihinde Üsküdar Ağa Camii'nde gerçekleştirilen mevlit programı ve cihat konulu vaaz etkinliği duyurulmuştur. Aynı dönemde Beşiktaş Şubesi'nin Süleyman Paşa Konağı'nda düzenlediği toplantıda, Fatma Aliye, Fehime Nüzhet, Nigâr ve Nur Sabiha Hanım gibi isimlerle birlikte Salime Servet Hanım da konuşmacılar arasında yer almıştır. Bununla birlikte, cemiyetin organize ettiği piyango çekilişi ve eşya sergisine hem katkı sunmuş hem de konuşmalar gerçekleştirmiştir. İkdam gazetesinde yayımlanan bir ilanda, Beşiktaş Akaretler'de düzenlenen etkinlik kapsamında altı yüz parça el işi ürünün sergilendiği, çekiliş öncesi ise Salime Servet Hanım'la birlikte Halide Edib, Fatma Aliye ve diğer tanınmış hanımefendilerin hitabelerde bulunacakları ifade edilmiştir.²⁸³

Toplumsal faaliyetlerinin yanı sıra konferanslara da katılan Salime Hanım'ın bir başka konuşması, Hayriye Aliye Hanım tarafından Mektebli dergisinin 5 Kânunusani 1329 (18 Ocak 1914) tarihli sayısında kaleme alınmıştır. Bu yazıda, İstanbul Jimnastik Kulübü yararına Direklerarası Millet Tiyatrosu'nda düzenlenen etkinlikte Salime Servet Hanım'ın Şekibe Ali Hanım ve Aynî Hanım ile birlikte sahne aldığı aktarılmış; konuşmasının içeriği okuyucuya doğrudan sunulmuştur. Yazıda, kendisinden “kadınlar âleminin gururu olan saygıdeğer Salime Servet Seyfi Hanımefendi” şeklinde bahsedilerek konuşmasının eğitimsel niteliği övgüyle vurgulanmıştır.²⁸⁴

²⁸² M. Serin, “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti,” *Arşiv Dünyası*, S.1, 1999, 11–14.

²⁸³ Nâzım H. Polat, *Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti*, Kültür Bakanlığı/Ankara: 1991 s. 81.

²⁸⁴ Yasemin Daşcıoğlu, a.g.t, s.9-10.

Salime Servet Hanım'ın edebi yönü kadar, savaş dönemlerinde yaşadığı şahsi kayıplar da onun yazılarına yansımıştır. “Mehmetçik; İki Hatıra” adlı yazısında oğlunun savaşta kaybolması üzerine yaşadığı derin acıyı kaleme almış, “İşte bana önümden geçerken, şimdi nihayetsiz mevsükûf ilinin hangi köşesinde olduğundan üç senedir haber alamadığım aziz oğlumu unutturan, kalbimi ve bütün dualarımı arkasından sürükleyip götüren azizlerin azizi yolcu!” ifadeleriyle duygularını dile getirmiştir.²⁸⁵

Ömrünün son yıllarını İstanbul Erenköy’de Göztepe Kadri Ağa Sokak’taki 14 numaralı konakta; kızı Samiha Hanım, kız kardeşi Naime Nimet Hanım ve ailesiyle birlikte geçiren Salime Servet Hanım, 1947 yılında vefat etmiştir. Naaşı, Kozyatağı’ndaki aile kabristanında kızı Samiha Seyfioğlu ve diğer aile fertlerinin yanına defnedilmiştir.²⁸⁶

Soyadı Kanunu sonrasında aile üyeleri farklı soyadları almıştır; ağabeyi Süleyman Nutki “Nutku” soyadını tercih ederken, Salime Servet Hanım, kızı Samiha, kardeşi Ali Rıza ve Naime Nimet Hanım ise “Seyfioğlu” soyadını almışlardır.²⁸⁷

Salime Servet Seyfi, II. Meşrutiyet Dönemi’nin dikkat çekici kadın yazarlarından biri olarak ortaya çıkmış ve bu dönemdeki yazılarıyla kadın meselelerini ve toplumsal konuları ön plana çıkarmıştır. Salime Servet Seyfi, yazılarında kadın eğitimi, çalışma hayatı ve toplumsal roller gibi dönemin hassas meselelerine çözüm arayışı getirmiş, bu sorunları açık ve cesur bir dille tartışmıştır. Seyfi, kadının bireysel gelişimini Osmanlı modernleşmesinin önemli bir parçası olarak görmekte ve bu nedenle eğitimin bir hak olarak tanınmasını savunmaktadır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğine karşı durarak kadının toplumda aktif bir rol alabilmesinin gerekliliğini sıkça vurgulayan bu yaklaşımı, onun yazılarında sergilediği ilerici bakış açısıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu durumun temelinde ise Salime Servet Seyfi’nin ailesi ve yetiştiği çevreden başlayarak geniş bir etkileşim ile şekillenen fikri altyapısı yatmaktadır. Ailesinin eğitilmiş ve kültürel değerlere önem veren bir yapıya sahip olması, onun aydın birikiminin temelini atmıştır. Eğitim hayatı boyunca aldığı güçlü edebi ve kültürel birikim, dönemin sosyal ve siyasal dönüşümleriyle birleşerek düşüncelerini şekillendirmiştir. Salime Servet, erken yaşta

²⁸⁵ Betül Müminoğlu, *Salime Servet Seyfi'nin Bir Hatıra-i Pejmürde adlı eserinin transkripsiyonu* (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2021,s.12-15.

²⁸⁶ Yasemin Daşcıoğlu, a.g.t, 2024, s.8-10.

²⁸⁷ Yasemin Daşcıoğlu, a.g.t, s.4-10.

kazandığı okuma alışkanlığı ve özellikle döneminin kadın yazarlarıyla kurduğu bağlar aracılığıyla kadınların toplumsal meselelerindeki rolüne dair güçlü bir farkındalık geliştirmiştir.²⁸⁸ Yazılarında sıkça vurguladığı toplumsal cinsiyet eşitliği ve kadın hakları konuları, modernleşme sürecine dair gözlemleriyle derinleşmiştir.²⁸⁹ Aile yaşamı ve evlilik deneyimleri, toplumsal cinsiyet rollerine dair eleştirel bakış açısını güçlendirmiş, yazılarında bu temaları ele almasına vesile olmuştur. Salime Servet Seyfi'nin yazıları, hem bireysel deneyimlerinin hem de dönemin sosyo-politik atmosferinin yansımalarını barındırarak ilerici bir kadın bakış açısını yansıtmaktadır.²⁹⁰

Seyfi, yazılarında Osmanlı toplumundaki geleneksel yapıları sorgulayarak, kadının sosyal, siyasal ve ekonomik hayatta yer alabileceği yeni alanları tanımlamaya çalışmıştır. Kadın hareketinin güçlenmesine öncülük eden düşüncelerinden biri de kadının kamusal alandaki etkinliğinin sadece bir hak meselesi değil, aynı zamanda bir toplumsal kalkınma gerekliliği olduğudur. Döneminin önemli dergilerinden *Kadınlar Dünyası* ve *Hanımlara Mahsus Gazete* gibi yayınlarda aktif olarak yer almış, bu platformlar aracılığıyla fikirlerini geniş kitlelere ulaştırmıştır.²⁹¹

İlk sayısını Mart 1910 yılında yayınlayan *Donanma Mecmuası* Donanma-yı Muavane-i Milliye Cemiyeti merkez-i umumisinin yayın organıdır. Toplamda 192 sayı yayınlayan mecmua özellikle Osmanlı denizciliğiyle alakalı yazılar kaleme almakla beraber edebi, ilmi, siyasi ve sportif alanda çok sayıda makale yayınlamıştır. Yazarları arasında dönemin önemli edebi ve siyasi aktörlerinden olan Ahmet Rasim, Cenap Şahabettin, Süleyman Nazif, Hakkı Tarık, Ömer Seyfettin, Köprülüzade Fuat ve Yunus Nadi'yi sayabiliriz.²⁹² Bu güçlü yazar kadrosu arasında kendisine yer bulan Salime Servet Seyfi Hanım'ın *Donanma Mecmuası*'nın muhtelif sayılarında çok sayıda makalesine yer verilmiştir.²⁹³

²⁸⁸ Ercan Gürova, "Türkçede İlk Günlük-Roman: Bir Hatıra-i Pejmürde," *International Journal of Filologia*, S. 6, s. 228-230, 2021.

²⁸⁹ Yasemin Daşcıoğlu, a.g.t, s.4-10.

²⁹⁰ Güldane Çolak, a.g.e., s.110-119.

²⁹¹ Gülsemin Hazer. "İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Yazarlarının Duygusal Anlatıları." *Ulakbilge* S.59, 2021, 560-575.

²⁹² Mehmet Ali Karaman, *II. Meşrutiyet Dönemi Askeri Matbuatı ve Siyasi Hayattaki Rolü*, s.220-221.

²⁹³ Betül Coşkun, "Savaşlar Çağında Yetişmiş Bir Kadın Yazar Salime Servet Seyfi", *Turkish Studies*, Bahar 2012, s. 261-278 İstanbul.

Teşrîn-i Sâni 1326 tarihli (22 Kasım 1910) *Donanma Mecmuası*'nın 9. sayısında yer alan “Yol Verin Hürriyet İçin” başlıklı makalesi Salime Servet'in *Donanma Mecmuası*'nda yer alan ilk yazısıdır. Yazı, hürriyete ve özgürlüğe kamuoyunun dikkatini çekme adına kaleme alınmış bir makaledir. İçeriğinde İsviçre coğrafyasında ayaklanmak isteyen köylüleri ile Avusturya ordusunun bunlara karşı almış oldukları tedbirleri anlatan bir hikâyeyi barındırmıştır. Edebi anlamda oldukça güçlü betimleme ve tasvirlerin yapıldığı ve akıcı bir dile sahip olan yazıda Avusturya ordusuna karşı hürriyet için mücadele veren İsviçre köylülerinin hayatları hikaye edilmiştir. Dönemin Avusturya ordusunun hakkında da bilgilerin aktarıldığı yazıda muhteşem bir süvari gücüne ve aylıklı piyadesiyle sürekli hücum halinde olan Avusturyalıların mağrur ve müteâzim olduklarına vurgu yapılmıştır. Mağrur ve müteâzim gibi görünseler de Salime Servet Seyfi'nin deyiimi ile “Para karşılığı hizmet eden serserilerden ibaretdir.” Avusturyalıların baskı ve zulümleri karşısında İsviçrelilerin atmış oldukları hürriyet sloganlarının makale içerisinde sık sık zikredilmesi yazının vermek istediği mesajı açıkça göstermiştir. İdam sehpalarının önünde dahi İsviçreliler bir ağızdan “Yol Verin Hürriyet için!” sloganları yazının en dikkat çeken vurgusudur. Makalenin sonunda Mayıs 1326 Göztepe notu düşülmüş ve Salime Servet Seyfi imzası yer almıştır.²⁹⁴

Kanunuevvel 1326 tarihli (Aralık 1910) *Donanma Mecmuası*'nın 10. Sayısında “İngilizce Bir Manzum Parçadan: Zeman” başlıklı bir çeviri yazısına yer vermiştir. Yazı içerisinde akıp giden zamanın kıymetinin anlaşılmasına dair vurgular ve küçük hikayeler vardır. Yazı içerisinde şu satırlar dikkat çekicidir: *Zaman hayatı yaşayanlar için latif bir mevsimdir. Ya celal ve haşmete bir yol, ya cahim mağ'dumiyete bir geçit! Kitab-ı mukaddisemenin irşad-ı diniyyesine sığındığım zaman şu cevabı aldım Zaman hali hazırdır. Mazi firar etti, gitti, Bugünü yaşa, çünkü yarın henüz kimsenin üzerine ne tuluğne gurup etti.*” Görüldüğü üzere yazıda yaşanan anın kıymetine dikkat çekilmekle birlikte o anın en iyi şekilde değerlendirilmesi gerektiğine vurgu yapılmıştır.²⁹⁵ Kanunuevvel 1326 Göztepe ve Salime Servet Seyfi imzasıyla bitirilmiştir.

“Tarih-i Hürriyetten Bir Safha” başlıklı yazıda, Küba'da bir çiftlikte esir olarak dünyaya gelen Juan Placido'nun, Afrika kökenli bir baba ile melez bir annenin

²⁹⁴ Salime Servet, “Yol Verin Hürriyet İçin”, *Donanma Mecmuası*, Kasım 1910, S. 9, s.786-788.

²⁹⁵ Salime Servet Seyfi, “İngilizce Bir Manzum Parçadan: Zeman”, *Donanma Mecmuası*, Aralık 1910, S. 10, s.879.

çocuğudur. Yazısında, annesinin maruz kaldığı eziyet ve işkenceleri, tanıklık ettiği anıları aktarmıştır. Daha sonra özgürlük mücadelesi içinde diğer esirlerle birlikte bir isyan hareketinin vücuda getirildiği Salime Servet Seyfi'nin yazısında okuyucuya aktarılmıştır. İsyanın sonunda gerek fikirleri ile gerek yazı ve şiirleri ile diğer kölelere hürriyet çağrısı yapan Placido tevkif edilerek idama mahkûm edilmiştir. Yazıda belirtildiğine göre 1844 senesinin 7. Ayında diğer isyancılarla beraber idam edilmiştir. Juan Placido'nun trajik hikayesi canı pahasına özgürlük mücadelesi okuyucuya aktarılmıştır. Yazı, Salime Servet imzasıyla, 10 Şubat 1326, Göztepe notuyla bitirilmiştir.”²⁹⁶

Salime Servet Seyfi, mecmuanın Nisan 1911 tarihli 14. sayısında “Çocuklarımız” başlığıyla oldukça uzun bir makale yayınlamıştır. Çok fazla toplumsal mesaj içeren yazı çocuk yetiştirilmesi üzerine kaleme alınmıştır. Yazı içerisinde çocukların halet-i ruhiyeleri dikkate alınarak yarınlara hazırlanması gerektiğine vurgu yapılmıştır. Yazı içerisinde anneliğin önemine dikkat çekilerek istikbalde var olacak olan nesli annelerin şekillendireceği aktarılmıştır. Makale içerisinde zaman zaman Sultan Abdülhamid dönemine göndermeler yapılmak suretiyle siyasi mesajlar verilmiştir. Makalede İngiliz eğitim bilimci Charlotte Mason'dan alıntılar yapılmış ve Mason'un görüşlerine yer verilmiştir. ”Çocuklar milletin malıdır. Millete en yarayacak surette büyütülecek ve ebeveynin efkar-ı batılasına tabi olmayacaktır. Filhakika kanun-i medeni maddi fenalıkları tecziye ve maddi iyilikleri tecbil ettiğinden valideler kendilerine çocuklarını istedikleri gibi terbiyede serbest görürlerse de şunu düşünmek lazımdır ki: çocuklar emanet-i milliye milletin ümididir.” Charlott Mason'dan aktarılan bu satırlar Salime Servet'in dönemin ilmi hayatına hakimiyetinin bir göstergesi olmakla beraber yeni neslinde geliş güzel yetiştirilmemesi gerektiğine vurgu yaptığı cümlelerdir. ²⁹⁷

Salime Servet, “Çocuklarımız” makalesinin yayımlandığı 14. sayıyı izleyen 15. sayıda, aynı temayı sürdüren ‘Çocuklarımızı Hür Büyütelim’ başlıklı bir makale yayınlamıştır Makalede Amerikalı bir gencin Rusya’da yaşadığı macerası aktarılmıştır. Rusya’ya giden Amerikalı gencin Amerikan elçisi ile görüşerek Rus Çarıyla görüşmek istediğini beyan etmesini ve Amerika’dan getirdiği hediyeği ona vermek istediğini aktarmıştır. Metin edebi bir dille yazılmış olup yoğun betimlemeler içerir. Amerikalı

²⁹⁶ Salime Servet Seyfi, “Tarih-i Hürriyetten Bir Safha”, *Donanma Mecmuası*, Şubat 1911, S. 12, s.1077.-1082.

²⁹⁷ Salime Servet Seyfi, “Çocuklarımız”, *Donanma Mecmuası*, Nisan 1911, S.14, s.1257-1261.

gencin ülkesinden getirdiği ve dağdan topladığı çam kozalağını Rus Çarına hediye etme arzusu özgüvenli olma gerekliliği vurgusu yazı içerisinde aktarılmıştır. Satır aralarında bir imparatorla görüşmenin zorluğundan bahsederken Rusya'daki siyasi rejimi aktarma adına Abdülhamid dönemiyle kıyaslama yapılmıştır. Yazı içerisinde Sultan Abdülhamid için şu cümlelere yer verilmiştir. “ Dört sene evvelin padişahı Türkiye'nin ikinci Allah'ı kesilen Abdülhamid'i görmek demenin ne olduğunu şüphesiz tea'kkul buyururlar.” Bu ve bunun gibi cümlelerle dönemin diğer bütün muhalif yazarları gibi Salime Servet Hanım da Abdülhamid'le olan kavgasını sık sık satırlarına yansıtmıştır.²⁹⁸

“İngiltere Edebiyatından Numuneler” başlığı ile edebi yazılar kaleme alan Salime Servet Seyfi İngiliz edebiyatından bir çeviri yazısına yer verdiği makalesinde öncelikle İngiliz Edebiyatı ve Fransız edebiyatı arasında bir kıyaslama yapmıştır. İngiliz edebiyatının Fransız edebiyatı karşısında yükselişinden bahseden yazar edebiyatın toplum hayatındaki ahlaki değerlerin tesirine vurgu yapmıştır. İngiliz edebiyatının önde gelen isimlerinden olan ve 1828 yılında dünyaya gelen William Olnigam'ın neşrettiği gündüz ve gece şarkıları eserinden ve bestelenmeye hazır diğer eserlerinden bahsetmiştir. İngiliz bir yazarın *Lepti Alis* adlı eserini tercüme ettiği makalesini, 4 Haziran 1327 tarihli Göztepe imzasıyla tamamlamıştır.²⁹⁹

Mecmuanın 17.sayısında aynı başlık ile yazıya devam edilmiştir. Yazı dizisinin ikinci kısımda da İngiliz Edebiyatından eserler ele alınmak üzeri gerek konu olarak gerekse gramer açısından tahlil edildiğini görmekteyiz.³⁰⁰

Salime Servet Seyfi, *Donanma Mecmuası*'nın 1911 yılı Ağustos sayısında yayımlanan “Çölde Askerler” başlıklı şiirini kaleme almıştır..

Şair kimliğinde de tıpkı nesir yazılarında olduğu gibi kahramanlık, vatan ve hürriyet temalarının işlendiği görülmüştür. Çölde askerler başlıklı şiirin de:

²⁹⁸ Salime Servet Seyfi, “Çocuklarımızı Hür Büyütelim”, *Donanma Mecmuası*, Mayıs 1911, S.15, s.1354-1357.

²⁹⁹ Salime Servet Seyfi, “İngiliz Edebiyatından Numuneler”, *Donanma Mecmuası*, Haziran 1911, s.1478-1480.

³⁰⁰ Salime Servet Seyfi, “İngiliz Edebiyatından Numuneler”, *Donanma Mecmuası*, Haziran 1911, s.1545-1548.

Gördüm sisli afaklarla kapanmış denizin mavrasında

Vatan çöllerde düşmüş erler

Sorarım kim? Bu vadideki mecruh, şüheda

Bir sada der ki bana cümlesi Türktür, asker!

Bir seda der ki “evet der ki cümlesi Türktür asker!

Öldüler vermemeye ahd ile hâki vatana.

Ruhları tahir-i arş şeref-i rahmandır

Tenleri kanlı yatar çölde vatan beklerler

Şu çavuş Erzurum’un karlı dağından bir serv

Şu nefer Bursalıdır anası ağlar inler

Şu sekiz yaralı şikiptarı on bir düşman

Güç bela parçaladı hepsi de böyle asker.

Yatınız askerler!...

Yatıyorken orada şanlı muhayyip ihramlar

Gibi Osmanlılığın şan zafer namına siz

Vatanın her köşesinde çocuk, hemşire, nene:

Döküyor eşk-i keder sizlere sessiz sessiz³⁰¹

Trablusgarp Savaşı’nın seslerinin gelmeye başladığı günlerde *Donanma Mecmuası*’nda çok sayıda yazı kaleme alınmıştır. Bölgedeki krize dikkat çeken mecmua savaş süresince çok sayıda makale yayımlamıştır. Ekim 1911 tarihi itibarıyla başlayan çatışmalar yine aynı tarihte Osmanlı basınında yer almıştır.

³⁰¹ Salime Servet Seyfi, “İngiliz Edebiyatından Numuneler”, *Donanma Mecmuası*, Haziran 1911Ağustos 1911 s.1616.

Salime Servet Seyfi'nin ağabeyi Ali Rıza Seyfi'nin kaleme aldığı “Trablus Donanmasızlıktan Yanıyor” başlıklı makalesinde Trablusgarp'ın fethedilişinden sonraki süreç bütün detaylarıyla ele alındığı gibi Trablusgarp'ın elden çıkmasını Osmanlı Devleti'ni nelerden mahrum bırakacağına vurgu yapılmıştır.³⁰² Trablusgarp Savaşı Müslüman devletler basını tarafından büyük bir dikkatle takip edilerek okuyucularına aktarılmıştır. Urduca yayın yapan Zemindar, Vatan, Pahisa Ahbâr, vekil, Hablül'l-met'in gibi gazetelerde konu ele alınmış, Avrupalı devletlerin olaya bakışı sert bir dille eleştirilmiştir. Bu gazeteler İtalyanlar'ın Trablusgarp hareketini “yayılmacı ihtirasların utanmazca sergilenmesi” olarak nitelendirmişlerdir.³⁰³

Donanma Mecmuası'nın 20. Sayısında “Soğan Ekmek” başlıklı yazısında Trablusgarp'ta vatan evlatlarının içerisinde bulunduğu durumu yansıtan bir yazı kaleme almıştır. Makalesine Fuzuli'den bir alıntı ile başlayan Salime Servet Hanım derdin olduğu gibi devanın da olabileceğine bir vurgu yapmıştır. Yazı içerisinde Soğan Ekmeğe razı gelen bir anlayışı hikaye eden Salime Servet bir ailenin sosyal hayatını aktardığı makalesini “Yine o sabah Trablus çölünde düşmüş bir Osmanlı neferini yaralı başını üç İtalyan neferi çizmeleri daha fazla yaralarken şehidin göğsündeki bir mazruf düştü üstünde şu kelimeler vardı hala bu mektup dersaadette Samatya'da makam kardeşim Muhammed Ağa vasıtasıyla hemşirem kadına” satırlarıyla noktalanmıştır. “Her dertsizden umma, fuzuli, deva-yı dert sabr eyle ol ki dert vürübtür deva vürür.” Makale, 31 Teşrinievvel 1317 *Göztepe* notuyla son bulmakta ve Salime Servet imzasını taşımaktadır.³⁰⁴

İngiliz Edebiyatı'ndan Numuneler serisine *Donanma Mecmuası*'nın 21. sayısında devam eden Salime Servet Seyfi, “Batler”'in bir manzumesi ve Mont Gomeri'ye ait olan “Vatan” başlıklı İngiliz Edebiyatına dair yazıları okuyucusuna aktarmıştır.

Makalesine giriş cümlesi olarak “*Ey hanımlar, muhterem hanımlar! Giyinerek kuşanarak gezmeye çıkacağınız yarın ki gün geçtiğiniz büyük caddeden, anın girtbahd-ı hây vehvinden, anın mudesinden ve mükaberatından ve iki tarafında dağlar gibi yükselmiş “ticaret mabetleri” neden lütfen dar ve çıkmaz sokaklara sapınız; oradaki*

³⁰² Fatih Özarslan, “Osmanlı Basınında Trablusgarp Savaşı: Donanma Mecmuası Örneği”, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür Ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.2, 2019, s.63.

³⁰³ Arzu Çiftsüren, “Trablusgarp Savaşının Urdu Şiirine Yansıması”, *Şarkiyat Mecmuası*, S.41, 2022, s.44.

³⁰⁴ Salime Servet Seyfi, “Soğan Ekmek”, *Donanma Mecmuası*, S. 20, Ekim 1911, s.1811-1816.

tâlihsizlik ve mâsiyet çocuklarını bir yere toplamış ve kendi şehrini inşa etmiştir. Ve yine oradaki açlık ve redâet ikiz birer canavar gibi mağdurlarını zulmet ve yeese tutup atarlar! Lütfen o kim bilir kaç mal olmuş şık elbisenin eteğini ve kıymettar işlemelerini toplayınız da yolunuzu -bu sefer- olsun- rutubet ve levsiyat arasından geçmek üzeri intihap ederken mazlum sefalet inlerine giriniz, senelerin hamv veley-i bitabiiesi ile ayaklarınızın altında gıcırdayan merdivenlerden çıkınız ki: orada sefiller, genç, ihtiyar ve yarı açlıktan ölmüş yarı çıplak sefiller soğuktan kurtulmak için birbirine sokulmuş yatıyorlar.

Salime Servet, Batler'in toplumsal sınıf ayrımına dair kaleme almış olduğu eseri aktarırken satır arasında dipnot vererek "Bir sefer olsun." Ekleme yapmak kaydı ile ve dipnotuna mütercime tarafından ilavedir notunu düşerek eserde anlatılmaya çalışılan sosyal sınıflar arasındaki duruma dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu ve bunun gibi yazılarla Avrupa'da yaşanan sınıfsal farkları ve halkın uyanışına dair konulara özellikle dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Makale sonunda 23 Teşrin-i evvel Göztepe notu düşülmüş ve devamında Vatan başlığıyla Mont Gomery'ye ait olan manzum eser tercüme edilmiştir. Tercüme öncesinde *Salime Servet tarafından Mont Gomery'nin bütün İngilizlerce Tehicât-ı Vatanpervaraneyi mucap olan bir manzumey-i meşhuresidir. Milliyet ve vatan ne demek olduğunu öğretmek fikri ile yazılan her hangi İngiliz muntecabat-ı eşaarını her hangi kitap ahlakını ele alsanız bu manzumeyi mevki-i tekrîn de bulursunuz. Evvel ve ahir söylediğim gibi bu gibi tercümelerimin lisanımızda gösterdiği sönük hayat-i sarf mütercimesinin adm-ı iktidarına aittir. Mnazumeyi lisan-ı aslısında okuyanlar ve o lisana vakıf olanlar şu birkaç satırın cihangir bir millet içinde neden ruhnema-ı fasl –ı vatanpervari olduğunu takdir ederler.*

Bu iki çeviride de yoksunluk ve vatan sevgisi işlenmekle birlikte Salime Servet'in her iki kavram üzerindeki hassasiyeti öne çıkmaktadır.

3.5.2. Fatma Aliye ve Askeri Basında Yazıları

Döneminde birçok alanda hemcinslerinin öncüsü olan Fatma Aliye Hanım (1864-1936), devlet adamı, tarihçi ve yazar Ahmet Cevdet Paşa'nın kızıdır. Çok küçük yaşlardan itibaren parlak zekâsı, okuma merakı, araştırmacı ve sorgulayıcı tavrıyla farklı bir çocuktur. Kültürlü bir çevrede büyüyen Fatma Aliye, bu avantajları çok iyi değerlendirir. Elleri geçen fırsatlarla hocalardan dil bilgisi, matematik, kozmografya, astronomi, Fransızca ve

piyano dersleri alarak yetişir. Daha sonra da tarih, felsefe ve edebiyat alanlarında çalışmalar yapar.

Konağın haremlik kısmında sıkılan Fatma Aliye, selamlık kısmına gelen entelektüel misafirlerle sohbet etmeyi tercih eder. Babasının imparatorluğun farklı yerlerine atanmasıyla Halep'te yaşar ve uzun süren yolculuklarda farklı kültür ve insanlarla tanışır. 17 yaşına geldiğinde, II. Abdülhamit'in yaverlerinden Kol Ağası Faik Bey'le evlenir. Evlilik seçiminde fikri sorulmayan genç kadın, bu birliktelikten dört kız çocuk sahibi olacaktır.³⁰⁵

Edebiyat dünyasına önce çevresiyle adım atan Fatma Aliye, Ahmet Mithat Efendi ile birlikte yazdığı Hayal ve Hakikat adlı romanda yeteneğini ve birikimini yazıya aktarır. Roman, anı, tarih ve felsefe türlerinde eserler verir. Özellikle kadın sorunlarına değindiği yazıları *Hanımlara Mahsus Gazete*, *Mukaddeme-i Hikmet*, *Ümmet*, *İnkılap* gibi dergilerin sayfalarında yer bulur. Refet ve Udi adlı romanları ile 1899'da yurt dışında da ilgiyle karşılanan Nisvan-ı İslam adlı kitabı ve felsefe türünde kaleme aldığı eserleri vardır. Kitaplarından bazıları Fransızca, İngilizce ve Arapçaya çevrilir.³⁰⁶

Romanlarında aşk ve eş seçiminde kadının rolü, evlilikteki eşitsizlik, anlaşmazlık sebepleri gibi konuları kadını merkeze alarak işler. Kadının eğitimi, sosyal hayattaki yeri, giyinme, süslenme, moda gibi konuları gündeme getirir. Hemcinslerine yardım kampanyaları ve cemiyetçilik faaliyetleri konusunda öncülük eden Fatma Aliye, 1896 Yunan Harbi sırasında Tercüman-ı Hakikat'te askerler için kadınlara seslenir. Balkan Harbi sırasında Rumeli sınırında askerlere yardım amacıyla faaliyet gösteren Cemiyet-i İmdadiye'nin kurucusu ve Himaye-i Etfal Cemiyeti'nin ilk kadın üyesidir.³⁰⁷

Birçok alanda ilklere imza atan Fatma Aliye, yabancı dil bilen, kültürlü bir yazar kimliğiyle Müslüman Türk kadınının Avrupa'daki aydın yüzüdür. Sultan II. Abdülhamit, yabancı kadın ziyaretçiler geldiğinde tercümanlık yapması ve konuklarla ilgilenmesi için Fatma Aliye'yi görevlendirir. Osmanlı kültüründe kadını merak eden birçok gezgini evinde ağırlar ve onlara görüşlerini aktarır. Kendini muhafazakâr olarak tanımlayan

³⁰⁵ İsimsiz Makale, Mübeccel Kızıltan, Fatma Aliye Hanım'ın Yaşamı, Sanatı, Yapıtları ve Nisan-ı İslam, İstanbul, 1993, s.12-15.

³⁰⁶ Güldane Çolak, a.g.e., s.21.34.

³⁰⁷ Kurnaz, a.g.e, s.63.

Fatma Aliye'nin kişiliğinde savunucusu olduğu Doğu-Batı medeniyetleri sentezi vücut bulur. Kadınlara erkeklerle eşit eğitim imkânı ve çalışma hakkı tanınması gerektiğini, İslam'ın kadınların gelişimine engel olmadığını savunur.³⁰⁸

Edebiyatta, sosyal hizmetlerde ve kültürel hayatta gerçek bir kadın öncü olan Fatma Aliye, kadınların ailede ve toplum içindeki yerini tartışarak eserlerinde ve katıldığı toplantılarda kadın sorunlarına çözüm yolları arayarak hemcinslerinin yolunu aydınlatır. 1936 yılında, ilim ışığıyla aydınlattığı dünyadan unutulmuş bir kadın olarak ayrılır. Katıldığı Darülfünun'un konferanslarında kadınlara “millet anaları” diye seslenir ve şöyle devam eder: “*Vicdanınızın sesini dinleyin. İnsanlık âleminde elimizden tutacak kimsemizin bulunmadığı şu günlerde bizim yalnız Allah'ımız vardır.*”

Donanma Mecmuası'nda da makale yayımlayan Fatma Aliye Hanım dönemin tartışmaları içerisinde önemli bir yer tutan Donanma polemiğine dahil olmuştur. Özellikle son dönem Osmanlı ordu sistemleri içerisinde fazlaca ihmal edildiğine inanılan ve basında sıkça tartışılan donanmanın yetersizliği konusu Fatma Aliye Hanım'ın kalemine de yansımıştır. “Donanmamız” başlığıyla yayımlanan yazı donanmanın öneminden bahsettiği gibi bahriyeli askerlerin fedakarlıklarına değinmiştir. *Donanma Mecmuası*'nın baş yazısı niteliği taşıyan makalede “Fatma Aliye Hanım tarafından irsâl buyrulmuştur” başlığı ile makaleye yer verilmiştir. Makale; *Bugüne kadar enzâr-ı millete bir mevcudiyet arz edemeyen ve belki mevcudiyeti olduğu halde takdir olunamayan şu 'bat-ı mühimme-i hayatiyemizden birisi varsa o da donanmamız ve onların sevk ve idare eden fedakar bahriyelilerimizdir. Adriyatik'ten “bar” ve “olgun” limanlarından ta Basra limanlarına kadar.” “En müstesna boğazları ve Derneşin Adaları ihtiva etmek üzeri uzanıp giden binlerce millik mesafeye sahip bir devlet ve o devleti teşkil eyleyen efrad-ı millet ki bizleriz. Donanmamızı lazım gelen mevki-i bundan sonra da ishâl edemezsek pek mühesser bir istikbalin izi karşılayacağına şüphe etmeyelim.*”³⁰⁹ Osmanlı donanmasının tarih boyunca yeterince takdir edilmediğini, ancak devletin coğrafi genişliği ve stratejik konumu düşünüldüğünde donanmanın güçlendirilmesinin milletin geleceği açısından hayati bir zorunluluk taşıdığını vurgulamaktadır.

³⁰⁸ Güldane Çolak, *a.g.e.*, s.85.

³⁰⁹ Fatma Aliye, “Donanmamız”, *Donanma Mecmûası*, S. 38, Nisan 1329/ Nisan 1913, s. 626.

3.5.3. Fatma İclâl ve Askeri Basında Yazıları

Selanikli Fatma İclâl Hanım, Osmanlı'nın son döneminde yetişmiş aydın kadınlardan biridir. Doğup büyüdüğü Selanik'i Balkan Savaşları sonrasında terk etmek zorunda kalan Fatma İclâl, aldığı felsefe ve edebiyat eğitimiyle dönemin aydın kadın tipini yansıtmaktadır. 1915 yılında yayımlanan ilk eseri *Felaketten İbret*'te Osmanlı Devleti'nin çöküş sebeplerini sorgulamış; en büyük eksikliğin “milliyet fikri” olduğunu vurgulamıştır. Ona göre kurtuluş, geçmiş felaketlerden ders çıkararak millî bilinci güçlendirmek, çalışma azmini artırmak ve aynı zamanda orduya disiplin, düzen ile modern eğitim kazandırmakla mümkündür. Yalnızca yöneticileri değil, halkı da sorumlu tutan Fatma İclâl, kadınların seslerini yükseltmelerinin kısıtlı olduğu bir dönemde düşüncelerini cesurca kaleme almıştır. Eserini dönemin önemli fikir adamlarından Celal Nuri (İleri) ve Ahmet Cevdet Bey'e ithaf eden yazar, bu yönüyle Fatma Aliye, Emine Semiye ve Halide Edip gibi çağdaşları arasında anılsa da, farklı olarak askerî, felsefî ve siyasî bir risale ortaya koymuştur.³¹⁰

Fatma İclâl Hanım'ın *Donanma Mecmuası*'nda yer alan “Osmanlı Donanmasından Bir Ahenk Başlıklı” şiiri dönemin siyasi havasını yansıtırken donanmanın önemine de dikkat çeker niteliktedir. Fatma İclâl Hanım şiirinde:

Denizler kanlara artık boyanmış

Dayansın zıhlı düşmanlar dayansın

Yatan Turgutların ruhu uyansın

Çekilsin karşımızdan İngilizler

Açılsın bizlere engin denizler

*

Bize Osmanlı melahı demişler

Bu deryalar ne ateşler yemişler

³¹⁰ Hanife Yasemin Mumcu, “Selanikli Fatma İclâl Hanımın Felaketten İbret Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S.26. Aralık 2021.

O korsanlı bu düşmanlar imişler

Çekilsin karşımızdan İngilizler

Açılsın bize engin denizler

*

Yanar dağlar gibi ateş kuşandı

O şiddetlerle meşhur cihandı

Bütün düşmanlara bir hısm-ı candı

Çekilsin... Açılsın...³¹¹

Selanikli Fatma İclal

³¹¹ Selanikli Fatma İclal, “Osmanlı Donanmamızdan Bir Ahenk”, *Donanma Mecmuası*, S.99-49, (10 Haziran 1915) s.779.

SONUÇ

Osmanlı modernleşme süreci, Tanzimat döneminden itibaren toplumsal ve kültürel alanlarda köklü değişimleri beraberinde getirmiş ve basının doğuşu ve gelişimi bu değişimlerin en somut göstergelerinden biri olmuştur. Basın, yalnızca haberleşme ve bilgi aktarma aracı olmanın ötesinde, toplumsal ve siyasal dönüşümlerin bir aynası olarak işlev görmüştür. Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e uzanan süreçte basın, devletin modernleşme çabalarıyla paralel bir şekilde gelişmiş ve farklı toplumsal grupların düşüncelerini ifade edebileceği bir mecra hâline gelmiştir. Bu bağlamda kadınlar, başlangıçta tam anlamıyla bir görünürlüğe sahip değilken, II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte sosyal hayatta ve basında daha etkin bir rol üstlenmeye başlamışlardır. Bu durum, yalnızca kadınların bireysel özgürlükleri açısından değil, Osmanlı toplumunun dönüşümü bakımından da büyük önem taşımaktadır.

İletişim kavramının tarihsel süreçte aldığı biçimler, matbaanın Osmanlı topraklarına gelişi ve basının gelişimi, çalışmanın temel çerçevesini oluşturmaktadır. TDK tanımıyla iletişim, duygu ve düşüncelerin başkalarına aktarılması süreci olarak tanımlanırken, yazının icadı ve matbaanın etkin kullanımı, basın kültürünün oluşmasına ve modernleşme süreçlerinin hızlı bir şekilde ilerlemesine imkân sağlamıştır. Osmanlı topraklarında matbaanın özellikle Yahudi toplumu vasıtasıyla tanıtılması, İbrahim Mütefferrika öncülüğünde Türk matbaasının kurulması ve Tanzimat ile Meşrutiyet dönemlerinde basının gelişimi, toplumun modernleşmesinde etkin bir rol oynamıştır. Tanzimat'tan itibaren Osmanlı basını, siyasi ve toplumsal meseleleri kamuoyuna taşımış ve devletin modernleşme sürecini desteklemiştir. Meşrutiyet ideallerinin ortaya çıkmasıyla birlikte basın, daha geniş kitlelere seslenebilmiş ve farklı düşünce gruplarının sesini duyurmasına imkân tanımıştır. Kadınlar açısından bu süreç, başlarda çok sınırlı katılım düzeyiyle gerçekleşmiş; basındaki varlıkları genellikle aile, ahlak ve eğitim konularıyla sınırlı olmuştur. Ancak II. Meşrutiyet dönemi, kadınların yalnızca bireysel değil, toplumsal meselelerde de yazılı ve görsel alanlarda görünür olmasına ve toplumsal tartışmalara aktif katkıda bulunmasına olanak sağlamıştır. Literatürde Salime Servet Seyfi, Fatma Aliye, Fatma İclal, Halide Edip, Nezihe Muhiddin gibi kadın yazarların eserleri ve dönemin kadın dergileri üzerine yapılan araştırmalar, Osmanlı basınında

kadınların görünürlüğünü ve toplumsal katkılarını ortaya koymakta ve çalışmamızın temel referans noktalarını oluşturmaktadır.

Kadın motifi ve kadınların toplumsal hayata katılımı, Osmanlı modernleşmesinin en dikkat çekici konularından biridir. Tanzimat'tan itibaren kadınların eğitim kurumlarına kabul edilmesi, meslek edinmeleri ve sosyal alanda aktif olmaları, toplumsal statülerinde yükselişi beraberinde getirmiştir. II. Meşrutiyet döneminde kadınlar, basın ve yayın faaliyetlerinde daha görünür hâle gelmiş, toplumsal ve siyasi meselelerde söz sahibi olmaya başlamışlardır. Halide Edip, Fatma Aliye, Nezihe Muhiddin, Ulviye Mevlan, Yaşar Nezihe gibi isimler, dönemin kadın hareketinin hem düşünsel hem de pratik boyutunu temsil etmiş ve yazılarıyla kadınların toplumsal ve bireysel haklarını dile getirmişlerdir. Bu yazarların eserleri, kadınların yalnızca aile içi rollerle sınırlı kalmadığını, kamusal alanda da etkin bir şekilde yer alabildiklerini göstermektedir.

Kadınların toplumsal hayata katılımında basın, en etkili araçlardan biri olmuştur. Kadınların yazıları, yalnızca kadın okurlar üzerinde değil, erkek okurlar üzerinde de etkili olmuş ve kadın-erkek ilişkilerinde yeni bir bakış açısının oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu yazılar aracılığıyla kadınlar, toplumdaki statülerini güçlendirmiş, eğitim, çalışma hayatı ve siyasi katılım gibi alanlarda da dikkat çekmişlerdir. Ayrıca dergi ve gazetelerdeki kadın köşeleri, kadınların birbiriyle iletişim kurmasını, tecrübelerini paylaşmasına ve toplu bir farkındalık geliştirilmesine olanak tanımıştır.

Askerî basın ve kadın yazarların bu alandaki varlığı, çalışmaya önemli bir katkı sunmaktadır. Osmanlı askerî basını, teknik ve askerî bilgilerle sınırlı kalmayıp toplumsal konulara da yer vermiştir. Salime Servet Seyfi, askerî kökenli bir aileden gelmesi nedeniyle milliyetçilik, fedakârlık, vatanseverlik ve toplumsal değerler üzerine yazılar kaleme almış, hem erkek hem de kadın okuyucular için önemli bir rol model oluşturmuştur. Fatma Aliye ve Fatma İclâl ise askerî basında kalem oynatarak kadınların millî mücadeledeki etkinliğini görünür kılmış ve kadınların yalnızca ev içi rollerle sınırlı olmadığını ortaya koymuştur. Askerî basındaki yazılarda kadın, yalnızca anne, eş veya aile fertlerinden biri olarak değil; toplumsal ve millî meselelerin bir aktörü olarak temsil edilmiştir. Bu yazılar, savaş ve fedakârlık temaları üzerinden kadınların moral ve motivasyon kaynağı olmasını sağlamış ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmiştir. Kadınların askerî basındaki katkıları, onların toplumsal görünürlüğünü artırmış ve

Osmanlı toplumunda kadın kimliğinin dönüşümünü desteklemiştir. Bu süreç, kadınların siyasî ve toplumsal haklar mücadelesinde öncülük rolü üstlenmesini sağlamıştır.

II. Meşrutiyet dönemi, kadınların hem düşünsel hem de pratik anlamda kamusal alanda varlık göstermelerine en çok imkân tanıyan dönem olmuştur. Kadınların basındaki etkinlikleri, yalnızca bireysel başarılar olarak değil, Osmanlı toplumunun modernleşme serüveninin ayrılmaz bir parçası olarak görülmelidir. Askerî basında kadınların kaleme aldığı yazılar, kadınların toplumsal, kültürel ve millî meselelerde söz sahibi olduklarını göstermesi bakımından ayrıca önemlidir.

Fatma İclâl, Fatma Aliye ve Salime Servet Seyfi gibi dönemin aydın kadınları, yalnızca edebi eserleriyle değil, toplumsal meselelerdeki aktif rolleriyle de dikkat çekmişlerdir. Bu yazarlar, eserlerinde kadın eğitimi, çalışma hayatı, aile içi eşitsizlikler ve toplumsal cinsiyet rolleri gibi konuları ele alarak, kadının bireysel ve toplumsal gelişimini Osmanlı modernleşme sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak değerlendirmişlerdir. Fatma İclâl'in Felaketten İbret adlı eserinde ortaya koyduğu fikirler, halkın ve yöneticilerin sorumlulukları, milliyet bilinci ve orduya disiplin kazandırma temalarıyla toplumsal bilinç ve düzenin önemini vurgulamıştır. Fatma Aliye, edebî ve sosyal hizmet alanlarındaki çalışmalarıyla kadınların ailede ve toplumda etkin roller üstlenmesini savunmuş ve Avrupa'daki aydın kadın imgesini Osmanlı toplumuna taşımıştır. Salime Servet Seyfi ise edebî üretimin yanı sıra cemiyet ve dernek faaliyetleriyle kadınların ortak bilinçlenmesini sağlamış; Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı döneminde kadınların toplumsal sorumluluklarını ön plana çıkaran yazılarıyla hem bireysel hem de toplumsal farkındalık yaratmıştır.

II. Meşrutiyet döneminde kadınların basındaki varlığı yalnızca fikir üretimiyle sınırlı kalmamış, toplumsal eylem ve dayanışma alanlarını da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Hilal-i Ahmer ve Müdafaa-i Milliye Osmanlı Hanımlar Cemiyeti gibi sivil toplum kuruluşlarında yürüttükleri faaliyetler, kadınların birlikte hareket ederek toplumsal dönüşümlere katkı sağlamasına imkân tanımıştır. Kadın yazarlar, gazete ve dergilerde yayımlanan makaleleri aracılığıyla hem bireysel gelişim haklarını hem de kadınların eğitim, çalışma ve kamusal alanlarda yer alma haklarını savunmuş; bu yazılar, dönemin modernleşme ve toplumsal reform çabalarıyla doğrudan ilişkilendirilmiştir. Kadınların yazılarında ve etkinliklerinde ele alınan meseleler, yalnızca kadın hakları veya

toplumsal cinsiyet eşitliği ile sınırlı kalmayıp, Osmanlı modernleşme sürecinin temel sorunları olan eğitim, sağlık, sosyal dayanışma ve devlet-toplum ilişkileri gibi konularla da örtüşmüştür.

Fatma İclâl, Fatma Aliye ve Salime Servet Seyfi gibi yazarlar, II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı basınında kadınların görünürlüğünü artırarak hem bireysel hem de toplumsal boyutta öncü rol oynamışlardır. Onların eserleri ve faaliyetleri, kadınların yalnızca yazılı metinlerde değil, toplumsal alanda da varlık göstermelerine olanak sağlamış, kadınların modernleşme sürecine katkılarını görünür hâle getirmiştir. Bu durum, dönemin toplumsal ve kültürel dönüşümlerine kadın perspektifinden ışık tutmakta ve Osmanlı basınında kadının tarihsel rolünün önemini ortaya koymaktadır. Yapılan analizler, söz konusu kadın yazarların eserleri ve etkinlikleri üzerinden, kadınların Osmanlı toplumunda karşılaştıkları zorluklara karşı geliştirdikleri stratejileri ve paylaşılan toplumsal farkındalık süreçlerini ortaya koymakta; modernleşme, toplumsal değişim ve kadın hareketi arasındaki ilişkiyi kapsamlı biçimde değerlendirmektedir.

II. Meşrutiyet dönemi Osmanlı basını, kadınların toplumda görünürlük kazanmasına, düşüncelerini özgürce ifade etmesine ve toplumsal dönüşümlere katkıda bulunmasına imkân sağlayan çok yönlü bir mecra olmuştur. Bu süreçte yalnızca sivil gazeteler ve dergiler değil, askerî basın da önemli bir rol oynamıştır. Ceride-i Askeriye ve diğer askeri yayınlarda kadın yazarların yazılarına yer verilmesi, erkek egemen bir alan olarak bilinen askerî çevrede bile kadınların fikir ve eleştirilerini dile getirebildiğini göstermiştir. Fatma İclâl, Fatma Aliye ve Salime Servet Seyfi gibi öncü kadınlar, hem edebî eserleri hem de sivil ve askerî basındaki yazıları aracılığıyla, kadının toplumsal ve bireysel gelişim hakkını savunmuş; eğitim, çalışma ve toplumsal katılım konularında farkındalık yaratmışlardır. Onların yazıları, Osmanlı modernleşmesinin hem sivil hem askerî boyutlarına ışık tutmakta ve kadınların toplumsal değişimdeki etkin rolünü ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, II. Meşrutiyet dönemi kadın yazarlarının basındaki varlığı, yalnızca kendi dönemlerini etkilemekle kalmamış, sonraki kuşaklara ilham vererek kadınların eğitim, fikir üretimi ve kamusal alanda yer alma haklarını savunma yolunda güçlü bir miras bırakmıştır. Askerî basındaki katkıları da göz önünde bulundurulduğunda, bu yazarların cesur duruşu, Osmanlı toplumunda kadınların sesi ve etkisinin en somut göstergelerinden biri olarak tarihe geçmekte ve modern Türkiye'ye uzanan aydınlanma

yolunu anlamak açısından vazgeçilmez bir öneme sahiptir. Osmanlı kadınının sesi, kalemi ve cesareti, yazılı metinlerde ve toplumsal eylemlerde bıraktığı izlerle, tarihin sayfalarına kazınmış bir ışıık olarak parlamaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

BOA, A.} MKT. 4-68, H.03.08.1258-M. 9 Eylül 1842).

BOA, AE. SABHI.370-2584, H.10.07.1203-M.6 Nisan 1789).

BOA, DH.İ.UM, 11-6, (H.05.08.1339- M.13 Mayıs 1921).

BOA, HAT 1478-61, (H.29.12.1215- M.13.Mayıs 1801).

BOA, İ: TAL:1332. N-8 ve 1332.N-19

BOA, İ:TAL:1332.N-8.

BOA. DVNSMHM.d..10-543, H. 1.1.979

Ahmed, Refik. “Şimdiden Sonra Ne Yapacağız”, *Tercüman-ı Hakikat*, 28 Temmuz 1908.

Akçura, Gökhan. *Bedia Muvahit Bir Cumhuriyet Sanatçısı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları, İstanbul, 1993.

Akgündüz, Ahmet. *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul, 1990.

Akagündüz, Ümüt. *II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*, Yeni İnsan Yayınevi, Ankara, 2015.

Aktaş, Akın. “Sosyal yardımlar Bağlamında Nene Hatun-Kara Fatma Analizi”, *Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi* Sayı, 6 (2020/Kış), S. 256. s. 243-262.

Akyıldız Erol, “Matbuat”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 28, Ankara 2023, s.119-123.

Akyıldız, Ali. *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi: Bütçe, Vergi, Harcamalar*, Eren Yayıncılık, İstanbul, 1996.

Albayrak, Sadık. *Meşrutiyet İstanbul’unda Kadın ve Sosyal Değişim*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2002.

Ali Rıza, Sıdika. “Ana Mektebi Münasebetiyle”, *Kadınlar Dünyası*, S. 131 (4 Mayıs 1329), s. 3.

Ali Rıza, Sıdika. “Bahçe Mektebi”, *Kadınlar Dünyası*, S. 13 (16 Nisan 1329), s. 3

- Ali, Safiye. “İstanbul’dan Bursa’ya ve Bursa’dan İznik’e Bir Gezinti”, *Servet-i Fünun*, S.30-1504, (Nisan 1341), s.60.
- Ali, Safiye. *Küçük Çocuklar Muayenehanesi Süt Damlası*, Ahmed İhsan Matbaası, İstanbul, 1341.
- Aliye, Fatma. “Donanmamız”, *Donanma Mecmûası*, S. 38, Nisan 1329/ Nisan 1913, s. 626.
- Argunşah, Hülya. *Bir Cumhuriyet Kadını Şukufe Nihal*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.
- Avcı, Yasemin. “Osmanlı Devleti’nde Tanzimat Döneminde Otoriter Modernleşme ve Kadının Özgürleşmesi Meselesi”, *Osmanlı Tarihi Uygulama ve Araştırma Merkezi Dergisi*, S.21, Ankara, 2009, s.13.
- Avni Enis. “Ana Mektebi”, *Kadın*, S. 25 (30 Mart 1325), s. 11.
- Baskett, Belma Ötüş. Ayşegül Baykan, Nezihe Muhittin ve Türk Kadını 1931, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- Bayur, Yusuf Hikmet. Türk İnkılâbı Tarihi, *Türk Tarih Kurumu Yayınları*, C. 1, Ankara 1991.
- Bekiroğlu, Nazan. *Halide Edip Adivar*, Şule Yayınları, İstanbul, 1999.
- Bekiroğlu, Nazan. *Şair Nigar Hanım*, Timaş Yayınları, İstanbul, 1998.
- Berkes, Niyazi. *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002.
- Berktaş, Fatmagül. *Tarih, Toplum ve Kadın*, Metis Yayınları, İstanbul, 1993.
- Beydilli, Kemal. “Matbaa”, *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.28, Ankara, 2003, s.111-113.
- Bilim, Cahit. “Tanzimat Devrinde Türk Eğitiminde Çağdaşlaşma (1839-1876)”, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 1984.
- Celasun, Zehra. *Tarih Boyunca Kadın*, Ülkü Kitap Yurdu, İstanbul, 1946.
- Coşkun, Betül. “Savaşlar Çağında Yetişmiş Bir Kadın Yazar Salime Servet Seyfi”, *Turkish Studies*, İstanbul, 2012, s. 261-278.
- Çaka, Cahit. *Tarih Boyunca Harp ve Kadın*, As.Fb Basımevi, Ankara, 1948.
- Çakır, Serpil. II. Meşrutiyet’te Kadın Yazarlar ve Kadın Dergileri, *Tarih ve Toplum*, S. 156, 1996, s. 35–40.
- Çakır, Serpil. “Kadın Tarihinden İki İsim: Ulviye Mevlan, Nezihe Muhiddin”, *Toplumsal Tarih*, S.46, (Ekim 1997), s.8.

- Çakır, Serpil. *Kadınlar ve Kamuoyu (1868–1923)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2011.
- Çakır, Serpil. *Osmanlı Kadın Hareketi*, Metis Yayınları, İstanbul, 1994.
- Çiftsüren, Arzu. “Trablusgarp Savaşının Urdu Şiirine Yansıması”, *Şarkiyat Mecmuası*, S.41, 2022, s.39-60.
- Çolak, Güldane. *II. Meşrutiyetten Cumhuriyete Basında Kadın Öncüler*, Heyamola Yay, İstanbul, 2008.
- Çolak, Orhan. M. “Libya’dan Üsküdar’a Bir Padişah Yaveri: Ali Kırat Paşa ve Ailesi”, *Üsküdar Sempozyumu IV 3-5 Kasım 2006 Bildiriler*, C. II, İstanbul, 2007.
- Daşcıoğlu, Yasemin. *Salime Servet Seyfi’nin Eserlerinin Çeviri Yazıya Aktarılması ve İncelenmesi*, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2024.
- Demirci, Tuba. “Osmanlı Kadınlarının Çalışma Hayatına Katılımı,” *Toplum ve Bilim*, Sayı 105, 2006, s. 93–100.
- Doğramacı Emel, *Türkiye’de Kadının Dünyü Ve Bugünü*, Türkiye İş Bankası Yay, İstanbul, 1997.
- Dölen Emre, “Balkan Savaşı’nda Bir Hemşire: Nesime Ahmed (Dölen) Hanım (1894-1976)” *Sağlık Alanında Türk Kadını*, (Ed) Nuran Yıldırım, İstanbul, 1998.
- Duman, Hülya. *Kadın Yazarlar ve Osmanlı Kadın Dergileri (1869–1927)*, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000), s. 130–138.
- Durakbaşı, Ayşe. “Cumhuriyet Döneminde Kemalist Kadın Kimliğinin Oluşumu”, *Tarih ve Toplum*, S.51 1988, s. 22–28.
- Durakbaşı, Ayşe. Kadınların Sosyal Hayatta Karşılaştığı Sorunlar, *Kadın Araştırmaları Dergisi*, S. 3,1996, s. 14–20.
- Elbi, Safiye Hüseyin. “Türk Hemşireliğinin Çok Büyük Kaybı Safiye Hüseyin Elbi’nin Kendi Kalemile Hayat Hikayesi”, *Kızılay*, C.II, S.16, 1964, s.12
- Engünün, İnci. “Feminizm”, *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi*, CII, İstanbul, s.98.
- Ercan Gürova, “Türkçede İlk Günlük-Roman: Bir Hatıra-i Pejmürde,” *International Journal of Filologia*, S. 6, s. 228-230, 2021.
- Esin, Emel. “Müfide Ferit Tek”, *Türk Kültürü*, S 103, (Mayıs 1971) s.640-645.
- Ethem Cemil, “Milli Edebiyat ve Marazi Hadiseler”, *Donanma Mecmûası*, S. 128, 28 Kanun-i sani, 1331/10 Şubat 1916, s. 1258.

- Ferit, Müfide. "Feminizm", *Türk Kadını*, S.20, (17Nisan 1335), s.305.
- Ferit, Müfide. "Kara Haber", *Hakimiyet-i Milliye*, (3 Mart 1921).
- Ferit, Müfide. "Türk Askeri", *Hakimiyet-i Milliye*, (15 Kanunusani 1921)
- Ferit, Müfide. "Yeğenlerime Mektuplar", *Türk Kadını*, S.19, (20 Mart 1335), s.290.
- Ferit, Müfide. "Zafer", *Hakimiyet-i Milliye*, (3 Nisan 1921).
- Gerçek, Selim Nüzhet. *Türk Matbuatı Tarihi*, Matbuat Umum Müdürlüğü Yayınları, İstanbul 1931.
- H.M., "Kahraman Bir Mücahidemiz", *Yeni İnci*, S.2 (Temmuz 1338), s.9.
- Hanife Yasemin Mumcu, "Selanikli Fatma İclal Hanım'ın Felaketten İbret Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", *Dede Korkut Uluslararası Türk Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S.26. Aralık 2021, s.8-12.
- Haşim Nahid, Lisan Meselesi, *Donanma Mecmûası*, S. 119, 26 Teşrin-i sani 1331/9 Aralık 1915, s. 1115.
- Haydar, Aziz. "Ali Çavuş", *Kadınlar Dünyası*, S. 168 (6 Nisan 1918), s. 10-11.
- Haydar, Aziz "Kadınlık Ne İstiyor", *Kadınlar Dünyası*, S. 126 (11 Kanunusani 1329), s. 3.
- Haydar, Aziz. "Bizde Kız Evlatların Tahsili", *Kadınlar Dünyası*, S. 113 (10 Nisan 1329), s. 3.
- Haydar, Aziz. "Kadınlığın Şahsî Hürriyeti Var mı Yok mu?", *Kadınlar Dünyası*, S. 153 (26 Temmuz 1330), s. 3.
- Haydar, Aziz. "Yine Mektebimiz", *Kadınlar Dünyası*, S. 22 (25 Nisan 1329), s. 1
- Hazer, Gülsemin. "İkinci Meşrutiyet Dönemi Kadın Yazarlarının Duygusal Anlatıları." *Ulakbilge*, S.59, 2021, 560-575.
- İclal, Selanikli Fatma. "Osmanlı Donanmamızdan Bir Ahenk", *Donanma Mecmuası*, S.99-49, (10 Haziran 1915) s.779.
- İnuğur, M. Nuri. *Türk Basın Tarihi*, Der Yayınları, İstanbul, 2005.
- İrvin, Cemil Schick. –Önalp, Ertuğrul. *Osmanlı'da Basın ve Yayın Hayatı*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2010.
- İsimsiz Makale Müşahid, "Türk Sahnemizin Bir Yıldızı", *Resimli Ay*, S.3 (Nisan 1341), s.17.

- İsimsiz Makale, “Hayat Eski Sistem Terbiyeye Karşı Mücadele İle Geçen Nakıye Hanım”, *Resimli Ay*, C.IV, S.12-48 (Şubat 1928), s.35-36.
- İsimsiz Makale, “Hayatta Muvaffak Olmuş Türk Kadınları Arasında Bir Anne Olarak Sahneye Atılan İlk Türk Artistini Unutmamak Lazımdır”, *Resimli Ay*, C V/2-50, (Nisan 1927) s.3.
- İsimsiz Makale, “Milli Ordudaki Kadın Kahramanlar”, *Vakit*, S. 1620, (15 Haziran 1922), s.1.
- İsimsiz Makale, “Muzaffer Hanım Seyyar Fotoğraf”, *Süs*, S.2, (23 Haziran1339), s.15.
- İsimsiz Makale, “Ateşten Gömlek Sinemada” *Yeni İnci*, S.10 (Mayıs 1339), s.13.
- İsimsiz Makale, “Beyoğlu’nun Büyük Atölyelerinden Birinin Sahibi Bir Türk Hanım”, *Resimli Ay*, S.30, (1926), s.17.
- İsimsiz Makale, “Birinci Sene-i Devriye Münasebetiyle”, *Kadınlar Dünyası*, S.138, (4 Nisan 1330), s.3.
- İsimsiz Makale, “Eliza Binemeciyan Hanım”, *Büyük Mecmua*, S.5, (1919) s.75.
- İsimsiz Makale, “Hayatta Muvaffak Olmuş Türk Kadınları”, *Resimli Ay*, IV/9-45, (Teşrinisani 1927) s.27.
- İsimsiz Makale, “İlk Kadın Doktorumuz Safiye Ali”, *Resimli Ay*, IV/11, (Kanunuevvel 1928), s.12.
- İsimsiz Makale, “Kadınları Çalıştırma Cemiyeti-i İslamiyesi”, *İktisadiyat Mecmuası*, S.23 (10 Ağustos 1916, s7.
- İsimsiz Makale, “Osmanlı Müdafaa-i Nisvan Cemiyeti Programı”, *Kadınlar Dünyası*, S.55 (28 Mayıs1329), s.1-2.
- İsimsiz Makale, “Temaşada Gençlik ve Türk Mümessileri”, *Temaşa*, S.25 (Ağustos1336), s.2.
- İsimsiz Makale, Ana Mektebi’nin Küşadı”, *Kadınlar Dünyası*, S. 49 (22 Mayıs 1329), s. 1.
- İsimsiz Makale, *Kadınlar Dünyası*, S.124, (28 Kanunuevvel 1339), s.1.
- İsimsiz Makale, Mübeccel Kızıltan, Fatma Aliye Hanım’ın Yaşamı, Sanatı, Yapıtları ve *Nisan-ı İslam*, İstanbul, 1993, s.12-15.
- İsimsiz Makale, Müşahid, “Türk Sahnemizin Bir Yıldızı”, *Resimli Ay*, S.3 (Nisan 1341), s.17.

- İsimsiz Makale, *Servet-i Fünun*, S.1191, (20 Mart 1330), s.1.
- Kabacalı, Alpay. *Türk Basınında Demokrasi*, Cem Yayınları, İstanbul, 1994.
- Kafadar, Cemal. “*Tanzimattan Önce Selçuklu ve Osmanlı Toplumunda Kadınlar*”, Kültür Bakanlığı Anıtlar Ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 1993.
- Kaplan, Leyli. *Cemiyetlerde ve Siyasi Teşkilatlarda Türk Kadını (1908-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1998.
- Karabulut, Umut, Sema Doğan, “İstanbul Semalarında Uçan İlk Türk Kadını: Belkıs Şevket Hanım, *Belgi*, Sayı 10, Yaz 2015/II, s. 1393-1401.
- Karakışla, Yavuz Selim. “Dersaadet Telefon Anonim Şirketi-i Osmaniyesi ve Osmanlı Kadın Telefon Memureleri,1”, *Tarih ve Toplum*, S.212, (Ağustos 2001), s.93-101.
- Karaman, Mehmet Ali II. *Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Askeri Matbuatı ve Siyasi Hayattaki Rolü*, ATAM Yayınları, Ankara 2017.
- Karaman, Mehmet Ali. *Belgeler Bulgular ve İlişkilerle 31 Mart'ın Şifreleri*, Nobel Bilimsel Eserler Matbaası, Ankara, 2022.
- Kazım Nami, “Harb ve Kadınlarımız, *Donanma Mecmuası*, S.129, 23 Temmuz 1333-23 Temmuz 1917.
- Kazım Şinasi, “Suriye Mektepleri”, Halide Edip Hanımefendi İle Mülakat”, *Servet-i Fünun* S.1352, (14 Haziran 1333), s.444-446.
- Keçeci Kurt, S. (2015). II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Kadın Dergilerinde Aile ve Evlilik Algısı. *Belleken*, 79, 1073–1098.
- Kemal, Zeki. “Sahnemizin İhtida Eden Sevimli Aktristi”, *Resimli Ay*, S. 17-5, (Haziran 1341), s.12.
- Kılıç, Neslihan. “Basın Tarihimizde Ebüzziya Ailesi ve Ebüzziya Matbaası”, *Pamukkale Üniversitesi İletişim Bilimleri Dergisi*, 2022, S.1, s, 80-96.
- Kılıç, Neslihan. “Osmanlı Kadın Dergilerine Bir Örnek: Mürüvvet. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*”, 2015, 744-769.
- Koloğlu, Orhan. *İlk Gazete İlk Polemik*, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- Koloğlu, Orhan. *Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Basın Tarihi*, Pozitif Yayınları, İstanbul, 2006.
- Kuran, Feyza Nur, “Osmanlı Dönemi Kadın Giyim Kültürü ve Sosyal Statü”, *ARDECS*, 2025, S.1, s.35-45.
- Kurnaz, Şefika. *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)*, Ankara, 1991.

- Kurnaz, Şefika. *II. Meşrutiyet Döneminde Türk Kadını*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1996.
- Mardin, Şerif. *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri, 1895–1908*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- Mardin, Şerif. *Namık Kemal'in İdeolojisi: Hürriyet, Vatan, Millet*, İletişim Yayınları, İstanbul 1992.
- Mardin, Şerif. *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Mardin, Şerif. *Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 2015.
- Mehmet Rauf, “Muhterem Hemşireler”, *Donanma Mecmûası*, S. 17, Temmuz 1327/ Temmuz 1911, s. 1576.
- Mevlan, Ulviye. “Hayat-ı Cemiyette Kadın, *Kadınlar Dünyası*, S.159, (3 Kanunsani 1330), s.2.
- Mevlan, Ulviye. “Kadınlar İş Bekliyor”, *Kadınlar Dünyası*, S.157, (1330), s.2.
- Mim. Be. İdris, “Lisan Bahsi ve Avam Dili”, *Donanma Mecmûası*, S. 117, 19 Teşrinisani 1331/2 Aralık 1915, s. 1107.
- Moralı, Senihe Sami, “Çocuk Esirgeme Kurumunun Kurucularından Hamiyet Hanım, Hayat”, *Tarih Mecmuası*, Yıl 5, C. I/1(1 Şubat 1969), s.69-72.
- Mumcu, Hanife Yasemin, (2021). “Selanikli Fatma İclal Hanım’ın Felaketten İbret Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Dede Korkut Uluslararası Türk Dil ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S.26. Aralık 2021. S.1-9.
- Müminoğlu, Betül. *Salime Servet Seyfi'nin Bir Hatıra-i Pejmürde adlı eserinin transkripsiyonu* (Yüksek Lisans tezi, İstanbul Ayvansaray Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, 2021.
- Münir Tevfik, Türk Kızı, *Donanma Mecmûası*, S. 119, 26 Teşrin-i sani 1331/ 9 Aralık 1915, 1122.
- Nevvare, Ruhsan. “Biz mi Ne Olacağız?”, *Aşiyân Gazetesi*, C. 1, S. 1, 27 Ağustos 1908, s. 29-31.
- Nuri, Osman. “Aydemir Müellifesi Müfide Ferit Hanımefendi İle Mülakat”, *Firuze*, S. 3, (29 Eylül 1340), s.5.
- Nüzhet, Fehime. “Göztepe’de İslam Hanımları Mitingi”, *Metin Gazetesi*, S. 4, (31 Temmuz 1324/13 Ağustos 1908), s. 2.
- Ortaylı, İlber. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Hil Yayınları, İstanbul, 1987.

- Osman, Bedra. “Kadınlar Dünyası’na Mektup”, *Kadınlar Dünyası*, S.44, (17 Mayıs 1329), s.2.
- Özarslan Fatih. “Osmanlı Basınında Trablusgarp Savaşı: Donanma Mecmuası Örneği”, *Çeşm-i Cihan: Tarih Kültür Ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, C.6, S.2, 2019, s.61-72.
- Özaslan Fatih. *Asker Mecmuası Üzerine Bir İnceleme*, Yüksek lisans tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Haziran 2016, s. 59.
- Özaslan, Fatih. *Donanma Mecmuası’nın Siyasi, Askeri ve Sosyal Açısından İncelenmesi (1910-1919)*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2023, s.14.
- Özbay, Ferhunde. *Kadın Emeği ve Kadın İşçiliği*, İletişim Yayınları, İstanbul,1993.
- Özendes, Engin, *Abdullah Freres Osmanlı Sarayı’nın Fotoğrafçıları*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- Özkaya, Günseli. *Tarih İçinde Kadın Hakları*, Birinci Basım, TBMM Yayınları, Ankara, 1985.
- Parla, Taha. *Türkiye’de Siyasal Kültürün Resmî Kaynakları: Meşrutiyet Dönemi Basını*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Sait, Mekki. “Kara Fatma Rus Manastırı’nda”, *Yedigün*, S.22, 1933, s. 10-12.
- Sakaoğlu, Necdet. *Osmanlı Eğitim Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- Salih, Hayriye Nüzhet. “Kadın Hisleri”, *Metin Gazetesi*, S. 19, (15 Ağustos 1324/28 Ağustos 1908), s. 3.
- Serin, Mustafa. “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti”. *Arşiv Dünyası*, S. 1, 1999, s. 11-14.
- Sertel, Yıldız. *Annem Sabiha Sertel Kimdi Neler Yazdı*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1994.
- Servet-i Fünun*, S.158-1632 (24 Teşrinisani1927).
- Sevengil, Refik Ahmetç *Türk Tiyatrosu Tarihi Meşrutiyet Tiyatrosu*, C. V, İstanbul, 1968, s.314.
- Seyfi, Salime Servet. “Çocuklarımız”, *Donanma Mecmuası*, Nisan 1911, S.14, s.1257-1261.
- Seyfi, Salime Servet. “Çocuklarımızı Hür Büyütelim”, *Donanma Mecmuası*, Mayıs 1911, S.15, s.1354-1357.

- Seyfi, Salime Servet. “İngiliz Edebiyatından Numuneler”, *Donanma Mecmuası*, Haziran 1911, s.1478-1480.
- Seyfi, Salime Servet. “İngiliz Edebiyatından Numuneler”, *Donanma Mecmuası*, Haziran 1911, s.1545-1548.
- Seyfi, Salime Servet. “İngiliz Edebiyatından Numuneler”, *Donanma Mecmuası*, Haziran 1911 Ağustos 1911 s.1616.
- Seyfi, Salime Servet. “İngilizce Bir Manzum Parçadan: Zeman”, *Donanma Mecmuası*, Aralık 1910, S. 10, s.879.
- Seyfi, Salime Servet. “Soğan Ekmek”, *Donanma Mecmuası*, Sayı 20, Ekim 1911, s.1811-1816.
- Seyfi, Salime Servet. “Tarih-i Hürriyetten Bir Safha”, *Donanma Mecmuası*, Şubat 1911, S.12, s.1077.-1082.
- Seyfi, Salime Servet. “Yol Verin Hürriyet İçin”, *Donanma Mecmuası*, Kasım 1910, S 9, s.786-788.
- Sezer, Ayten. “Türkiye’deki İlk Kadın Milletvekilleri ve Meclisteki Çalışmaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C.XIX, S.42, Kasım 1998, s.898.
- Sıdkı, Mehmed. “Hürriyet ve Kadınlar”, *Metin Gazetesi*, S. 6, 2 Ağustos 1324/15 Ağustos 1908, s. 3.
- Somel, Selçuk Akşin. *Osmanlı’da Eğitim ve Modernleşme: 1839–1908*, İstanbul, İletişim Yayınları, 2010.
- Subhi, Hamdullah. “Manevi Mirasımız”, *Büyük Mecmua*, S.13 1919, s.201.
- Şenkaya, Gülfem Adile “Atatürk Dönemi Türk Tiyatrosu: Afife Jale ve Kadın Tiyatrocular”, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2020.
- Şevket, Belkıs. “Bizde Hareket-i Nisvan”, *Kadınlar Dünyası*, S.140, (25 Nisan 1330), s.5-6.
- Şevket, Belkıs. Bizde Hareket-i Nisvan, *Kadınlar Dünyası*, S. 40, (25 Nisan 1330) s.5-6; *Servet-i Fünun*, S. 1175 (28 Teşrinisani 1329) s.109.
- Tağızade Karaca, Nesrin. *Edebiyatımızın Kadın Kalemleri*, Vadi Yayınları, Ankara 2006.
- Talay Keşoğlu, Birsan. *Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Kadın Dergileri*, Libra Yayınları, C.1, İstanbul, 2019.
- Tanin, Siyassiyat, S. 291 (24 Haziran 1909), s. 3.

- Tansel, Fevziye Abdullah. *İstiklal Harbi'nde Mücahit Kadınlarımız*, Atatürk Kültür Merkezi, Ankara, 1988.
- Tansel, Fevziye Abdullah. *Milli Mücadele'de ve Cumhuriyet'in İlk Yıllarında Kadınlarımız*, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, 1988.
- Taşkıran, Tezer. *Cumhuriyet'in 50. Yılında Türk Kadın Hakları*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.
- TDK, iletişim, <https://sozluk.gov.tr> (Erişim Tarihi, 29.08.2025)
- Tekeli, İlhan. *Tanzimat'tan Cumhuriyete Eğitim Sistemindeki Değişiklikler*, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi, C.2, İstanbul, 1985, s.98.
- Tekeli, Şirin. *Kadınlar ve Çalışma Yaşamı*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- Tekeli, Şirin. *Feminizmi Düşünmek*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017.
- Toprak, Zafer. *Kadın ve Sosyal Değişim*, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994.
- Toprak, Zafer. *Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm(1908-1935)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.
- Topuz, Hıfzı. *II. Mahmut'tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2003.
- Toros, Taha. "İlk Türk Hemşiresi Saifye Hüseyin Elbi", *Skylife*, S.144, (Nisan 1995), s.54-60.
- Toros, Taha. *Mazi Cenneti*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Toska, Zehra. *Kadın ve Modernleşme*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.
- Tuğlacı, Pars. *Tarih Boyunca İstanbul Adaları*, C. II, İstanbul, 1992, s. 555
- Uluköse, Güven. *Halide Edip Adivar*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2006.
- Uraz, Murat. *Kadın Şair Ve Muallimlerimiz*, Tefeyyüz Kitabevi, İstanbul, 1941, s.144.
- Varlık, Bülent. *Mütareke ve Milli Mücadele Basını*, *Tanzimat'tan Cumhuriyete*, Türkiye Ansiklopedisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Varlık, Bülent. *Tanzimat ve Meşrutiyet Dergileri*, *Tanzimat'tan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985.
- Yasemin Daşcıoğlu, *Salime Servet Seyfi'nin Eserlerinin Çeviri Yazıya Aktarılması ve İncelenmesi*, Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi, 2024, s.4-10.
- Yerasimos, Stefanos. *Az Gelişmişlik Sürecinde Türkiye*, Belge Yayınları, İstanbul, 1986.

Yıldız, Osman. “Ali Rıza Seyfi Seyfioğlu”, *Cumhuriyet Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, S. 12 2002, s. 89-109.

Yurdsever Ateş, Nevin. “Osmanlı’da Kadınlara Yönelik Reform Çabaları,” *Belleten*, C. 65, S. 243, 2001, s. 455–460.

Zekeriya, Sabiha. “Kadının Hakk-ı Sa’yi Var Mıdır ?” *Resimli Ay*, C.IV, S.7-43, (Eylül 1927) s.1.

Zekeriya, Sabiha. “Fuhuş İle Mücadele Ne Demektir”, *Resimli Ay*, C., IV, S.7-43 (Eylül 1927), s.1.

Zihnioğlu, Yaprak. *Kadınsız İnkılap Nezihe Muhiddin, Kadınlar Halk Fırkası*, Kadınlar Birliği, İstanbul, 2003.

Ziya, Sabiha. “İlk Kadın Heykeltıraş”, *Resimli Ay*, C.IV, S.7-43, (Eylül 1927).

EKLER

Halide Edip Adivar

Belkıs Şevket

Fatma Seher Hanım

Binbaşı Ayşe Hanım

Ulviye Mevlan

Yaşar Nezihe

Fotoğraf: Tek-Esin Vakfı Arşivi

Müfide Ferit

Şair Nigar

Şükufe Nihal

Fatma Aliye

Aziz Haydar

Nakiye Elgün

Sabiha Ziya

Bedia Muhavvit

Afife Jale

Neyyire Neyyir

Eliza Binemeciyan

Safiye Hüseyin

Hamiyet Hulusi

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler:

Adı Soyadı: Sıla Nur Aykal

Eğitim Durumu:

Lisans Öğrenimi: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

Yüksek Lisans Öğrenimi: Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Anabilim Dalı

Yabancı Dil ve Düzeyi:

İngilizce- B1

İş Deneyimi:

Akademik Çalışmalar:

Aykal, S.N. (2024) “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Toplumunda Kadının Yükselen Sesi ve Değişen Konumu”, IYRSC Uluslararası 6. International Young Researchers Student Congress.

Aykal S.N. (2024) “II. Meşrutiyet Dönemi Kadın Motifi”, Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Kıbrıs.

Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi Yazım Editörlüğü

İletişim